

ACADEMICA

REVISTĂ EDITATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

DIRECTOR: ACAD. IOAN-AUREL POP, PREȘEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Nr. 9 SEPTEMBRIE 2019

Anul XXIX • 347

DIRECTORI:

Acad. Mihai DRĂGĂNESCU
(director fondator)
octombrie 1990 – ianuarie 1994

Acad. V.N. CONSTANTINESCU
februarie 1994 – ianuarie 1998

Acad. Eugen SIMION
februarie 1998 – aprilie 2006

Acad. Ionel HAIDUC
mai 2006 – aprilie 2014

Acad. Ionel-Valentin VLAD
mai 2014 – decembrie 2017

Acad. Cristian HERA
ianuarie 2018 – aprilie 2018

Acad. Ioan-Aurel POP
mai 2018 –

CONSILIUL EDITORIAL:

Acad. Ioan-Aurel POP
Acad. Bogdan C. SIMIONESCU
Acad. Victor SPINEI
Acad. Răzvan THEODORESCU
Acad. Victor VOICU
Acad. Ioan DUMITRACHE

Acad. Dan BĂLTEANU
Acad. Alexandru BOBOC
Acad. Cristian HERA
Acad. Constantin IONESCU-TÎRGOVIȘTE
Acad. Eugen SIMION
Acad. Alexandru SURDU
Acad. Maria ZAHARESCU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef
Dr. Narcis ZĂRNESCU

Redactori:
Dr. Andrei MILCA
Mihaela-Dora NECULA
Elena SOLUNCA-MOISE

SECTOR TEHNIC

Tehnoredactor
Dr. Roland VASILIU

Operatori-corectori:
Aurora POPA
Monalisa STANCA

Responsabili de număr:

Dr. Andrei MILCA
Mihaela-Dora NECULA
Narcis ZĂRNESCU

E-mail: academica@acad.ro

revista_academica2006@yahoo.com

Adresa web: http://www.acad.ro/academica2002/pag_academica.htm

Tel. 021 3188106/2712, 2713; Fax: 021 3188106/2711

Cuprins

AL XII-LEA CONGRES DE STUDII SUD-EST EUROPENE		
Alexandre Kostov, Welcome speech	6	
Răzvan Theodorescu, Vingt ans après. Bucarest – Tirana – Paris – Sofia retour à Bucarest	8	
Andrei Timotin, Discours inaugural	10	
ZESTREA NOASTRĂ – LIMBA ROMÂNĂ		
Ion Hadârcă, Eminescu și Dante, afinități electivă	14	
Costa Roșu, Unirea politică sau de când sunt românii români	21	
EVENIMENT ACADEMIC		
Mihaela Dragu, Maria Rafailă, Biblioteca Academiei Române – eveniment expozițional la Bruxelles	24	
Răzvan Theodorescu, Bucarest – Bruxelles, un voyage culturel	27	
CONVORBIRI		
Victor Spinei, „Între oamenii de omenie întotdeauna există înțelegere”	30	
PAGINI DE ISTORIE		
Alexandru Zub, Lumea satului între elogi și analiză	36	
Alexandru Porțeanu, 75 de ani de la eliberarea nordului Transilvaniei de sub ocupația străină	40	
OPINII		
Mircea Dușu, Temele și dilemele ecologiei integrale	43	
EXPOZIȚIE FOTOGRAFICĂ		
Alina-Monica Popescu, Arhiva fotografică Tzigara-Samurçaș la Biblioteca Academiei Române	53	
Tudor Berza, Fondul de fotografii Alexandru Tzigara-Samurçaș	56	
EVOCĂRI		
Mircea Coloșenco, Petre Țuțea – filosof și literator	62	
CRONICA VIETII ACADEMICE		69
APARIȚII LA EDITURA ACADEMIEI		71
GHID PENTRU AUTORI		75

a.i.e.s.e.e.

Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen

12th Congress of South-East European Studies

Faculty of Law, University of Bucharest,
2-6 September 2019

Recurrent Funds of Donors, Romanian Academy

Associates

FUNDAȚIA
ALEXANDRION

DAR DEVELOPMENT
ASSOCIATION

Media Partners

Welcome speech*

*Alexandre Kostov***

Membru corespondent al Academiei Bulgare de Științe

Dear participants and guests,

Dear colleagues,

It is a great honour for me to welcome you on behalf of the AIESEE on the occasion of the Opening of its 12th International Congress of South-East European studies. Its general topic „Political, Social and Religious Dynamics in South-Eastern Europe” is very interesting and the issues to be discussed today and the next days are of great importance for the research of history of South-Eastern Europe, but on a broader scale as well.

I would like to recall that our Association of South-East European Studies was created in 1963, in the difficult time of confrontation during the Cold War, in an attempt to surmount the division between the Balkan states, and to encourage cooperation among scholars in the region. The Association’s history during the last 56 years demonstrates that it had performed that role in spite of the vicissitudes of history and the political changes in the region and in the world as whole.

Nowadays, when substantial progress is made towards the integration of all Balkan states into the European Union, it is no less important for us, scholars in the sphere of the humanities, to demonstrate that we are already in one family, which means to continue to defend the implementation of the universal criteria in academic research and to adhere to historical facts and objective interpretation of events and processes.

I have no doubt that this line will be followed in the papers delivered at the Congress and in this way we would have the opportunity to present different ideas, to discuss new theories and in the long run to

reach new conclusions on that very broad and important topic.

As you know, our Association was created under the auspices of UNESCO. Today I have a pleasure to announce you that recently the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization gave its moral support to our Congress.

Thanks to the established traditions and contacts with the various institutions and scholars our Association continued to develop its international activities during the last years. During the period following the 11th Congress in Sofia (2015) our colleagues and partners from three countries have organised AIESEE annual conferences.

I would like to mention these forums:

The first one held in Warsaw November 2016 was devoted to the topic „The Balkan Jews and the Minority Issue in South-East Europe”.

The second conference „South East Europe and the Great War. History, Memory, Legacy” was held in Belgrade in December 2017, and finally, in September 2018 the beautiful town of Ohrid was host of the conference on „Tradition in Communication and in the Spiritual Culture of South-East Europe (Law, Economics, Natural Sciences, Art, Literature, Language)”.

I would like to thank the organizers of these events and to express my great satisfaction with the efforts of the colleagues in Poland, Serbia and North Macedonia to strengthen the Association and to enrich its activities.

Let me now switch from English to French which in fact is the official language of our Association since its creation.

*Alocuțiune susținută în cadrul celui de al XII-lea Congres de Studii Sud-Est Europene (2-6 septembrie, Facultatea de Drept a Universității din București)

**Președintele Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene

Chers Collègues et amis,

Comme je vous ai déjà dit, notre Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen a une longue histoire marquée par une collaboration très étroite entre les savants des pays de la région et du reste du monde. Il est impossible de mentionner ici les noms des dizaines de collègues de différentes générations qui ont contribué activement à son travail pendant les derniers 56 ans. Avec votre permission je voudrais maintenant rendre hommage à quelques savants et figures remarquables décédés pendant les derniers quatre ans. Parmi ces collègues sont les anciens vice-présidents de l'AIESEE Vassilka Tăpkova- Zăimova et Dušan T. Bataković, ainsi qu'Hélène Antoniadis-Bibicou, Nicolae-Șerban Tanașoca.

A la fin de mon discours je voudrais dire quelques mots concernant la contribution de la Roumanie dans l'histoire de notre organisation. Il faut se rappeler que ce pays a joué un rôle très important pour la fondation de l'Association Internationale des

Études du Sud-Est Européen en 1962–1963. Pendant les décennies suivantes nos collègues roumains ont organisé avec succès deux congrès à Bucarest (en 1974 et 1999) et maintenant ils nous accueillent pour la troisième fois.

Ayant l'expérience du dernier Congrès d'il y a quatre ans, moi personnellement, je connais très bien les grands problèmes liés à l'organisation d'un tel forum et je peux apprécier les efforts de M. Timotin et son équipe pour organiser le présent congrès. Je voudrais remercier mes collègues roumains comme d'ailleurs aussi notre Secrétaire Général, acad. Răzvan Theodorescu, et toutes institutions locales qui ont soutenu son organisation.

Mulțumesc mult, dragi prieteni și colegi!

At the end, I want to thank all session organisers, keynote speakers and paper givers.

I wish success to all participants in the Congress!

Bon travail! Good luck!

Vingt ans après. Bucarest – Tirana – Paris – Sofia – retour à Bucarest*

*Acad. Răzvan Theodorescu***
Vicepreședinte al Academiei Române

Il y a exactement 20 ans on organisait dans la capitale roumaine le 8e congrès international de notre Association (détail personnel, c'était le premier où je me trouvais dans la position, qui m'honore tellement, de Secrétaire Général). C'était l'époque où la guerre dans l'ex-Yougoslavie risquait de marquer d'une façon dramatique notre coopération internationale. Heureusement la sagesse des scientifiques de nos pays nous a aidés à surmonter les barrières artificielles – mais combien douloureuses – et nous avons poursuivi notre chemin. Sur ce chemin se trouva le 9e congrès tenu à Tirana, consacrant définitivement le retour du pays de Skanderbeg dans l'ensemble scientifique sud-est européen. Suivi – grâce à nos inoubliables amis, Hélène Antoniadis-Bibicou et André Guillou – le premier congrès de l'Association tenu au-delà des frontières de l'Europe sud-orientale, notamment le 10e à Paris. Enfin, la générosité de nos collègues bulgares animés par notre président actuel, M. Alexandre Kostov, nous a sorti d'une impasse il y a quatre ans, lorsque nous avons pu nous rencontrer à Sofia lors du 11e congrès. Là-bas un autre inoubliable ami et collègue, Nicolae Șerban Tanașoca, proposa pour 2019 Bucarest comme lieu du 12e congrès. Il n'est plus parmi nous mais une admirable équipe animée par notre jeune collègue, Andrei Timotin, œuvra afin que nous puissions nous rencontrer dans une réunion que nous inaugurons aujourd'hui. Une réunion, j'ajoute, qui s'annonce de grande qualité et où, il est évident, une nouvelle génération de spécialistes de plusieurs domaines des sciences de l'homme nous montre que le passé, le

présent et l'avenir du Sud-Est européen restent encore un objet d'étude de plus haut intérêt.

Dear friends,

During the Sofia congress some colleagues, members of our International Committee expressed the intention to organize our annual colloquia. Due to such initiatives, our scientific life in the inter-congress period was a very rich and fruitful one. And I remind: all was done without any support, except the contribution of the National Committees concerned.

In November 2016, the Polish Commission of Balkan Culture and History held in Warsaw a conference devoted to „The Balkan Jews & the minority issue in South-East Europe” and we express our gratitude to Professor Jolanta Sujcka. A year later, in December 2017, in Belgrade, Professor Vojislav Pavlović organized a colloquium „Le Sud-Est Europeen et la Grande Guerre. Histoire, mémoire, héritage”, which was a posthumous homage to the memory of late Dušan Bataković, our vice-president. Finally, in September 2018, in Ohrid, our colleagues from Skopje, Professor Vera Bitrakova-Grozdanova and Professor Taki Fiti, president of the Academy of Sciences and Arts of the Republic of North Macedonia, prepared the colloquium „La tradition dans les communications et dans la culture spirituelle de L'Europe du Sud-Est (droit, économie, sciences naturelles, art, littérature, langue)”.

The International Committee – which lost in the last four years, five distinguished scholars: Eric Hamp, Vasilka Tăpkova-Zaïmova, Dušan Bataković, Hélène Antoniadis-Bibicou, Nicolae

*Alocuțiune susținută în cadrul celui de al XII-lea Congres de Studii Sud-Est Europene (2–6 septembrie, Facultatea de Drept a Universității din București)

**Secretarul general al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene

Șerban Tanașoca – invite its members to reflect on the topic chosen for the traditionally „Journ e Balkanique” included in the program of the International Congress of Historical Sciences (ICHS) – the following year in Poznan, Poland, August 2020 –, namely „The Baltic Sea, the Black Sea, the Danube and the Mediterranean Sea. Historic relations through time”/«La mer Baltique, la mer Noire, le Danube et la Méditerranée. Relations historiques   travers le temps». The same International Committee,

during its meeting here in Bucharest, must propose the place and the time of the next congress and the National Committees are kindly invited to propose the intercongress colloquia.

Dear Colleagues, on behalf of the General Secretariat of the Association, I welcome you in the capital city of Romania. I express my gratitude to the Romanian National Committee and consider the congress a new opportunity to exchange views, to share opinions on our common past and present history.

Discours inaugural*

*Andrei Timotin***

Vos excellences, membres des Académies,
Chers collègues,

Pour rendre hommage à la langue officielle de l'Association – fondée à une époque où le français était encore la *lingua franca* du monde académique européen –, je vais parler en français, tout en sachant que la plupart des travaux du Congrès seront présentés en anglais, ce qui est tout à fait normal dans le monde scientifique actuel.

Je pense qu'en assumant l'organisation de ce XIIe Congrès d'études sud-est européennes, nous avons à relever au moins trois défis: le premier, et peut-être le plus facile à relever, est la méfiance croissante à l'égard des congrès, dans un monde scientifique très spécialisé et très fragmenté, qui abonde en réunions scientifiques d'ampleur beaucoup plus réduite, sur des sujets bien définis, ce qui est sans aucun doute très profitable pour l'avancement de la recherche. En même temps, les Congrès apportent toujours quelque chose de plus; ils ont toujours été et continuent de l'être, malgré tout, la forme courante de contact entre les spécialistes d'un domaine de recherche, le lieu privilégié où l'on se familiarise avec les thèmes et les acquis des disciplines connexes en favorisant l'échange interdisciplinaire, si promu aujourd'hui et si peu pratiqué, en fait, en partie aussi en raison de ce morcellement de la recherche. Je ne peux que souhaiter que notre Congrès soit l'une de ces réunions scientifiques réussies où chacun sort de sa parcelle et de son propre univers d'étude pour regarder ce que font les

autres au sein du même domaine et pour confronter ses méthodes et ses résultats avec les approches de ses collègues qui travaillent dans des disciplines ou sur des époques différentes. À cela s'ajoute, bien sûr, l'expérience humaine, irremplaçable et si précieuse, que les Congrès favorisent à un degré qui ne se retrouve pas dans les réunions de plus petite dimension.

Le deuxième défi que nous avons à relever est, je pense, la méfiance à l'égard de la région, stigmatisée par des stéréotypes pernicious et, qui plus est, objet, depuis quelques décennies, d'exercices de déconstruction qui n'ont pas contribué, c'est le moins qu'on puisse dire, à la compréhension historique du Sud-Est de l'Europe, de son histoire et de ses cultures, et à l'avancement de nos recherches. Aux années quatre-vingt-dix, comme effet aussi des changements géopolitiques de la région, cette stigmatisation et ces exercices étaient monnaie courante; bien qu'ils persistent encore ci et là, je pense qu'on assiste depuis une bonne dizaine d'années à un regain d'intérêt pour la région, qui se manifeste, au niveau scientifique, par la création de collections de livres à des maisons d'édition prestigieuses (comme Routledge ou Brill), de chaires et d'instituts de recherche – le dernier exemple, peut-être, étant la nouvelle unité de la *Balkanforschung* au sein de l'Académie autrichienne des sciences, avec un riche et novateur programme scientifique, qui ne peut être que bénéfique et stimulant pour l'avenir de nos études.

*Alocuțiune susținută în cadrul celui de al XII-lea Congres de Studii Sud-Est Europene (2–6 septembrie, Facultatea de Drept a Universității din București)

**Dr., directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, președintele Comitetului de organizare al celui de al XII-lea Congres de Studii Sud-Est Europene

Et je crois que l'intérêt suscité par notre Congrès confirme cet état de choses.

Enfin, le troisième défi auquel nous devons faire face, et peut-être le plus redoutable, est la méfiance à l'égard de l'avenir des études sud-est européennes, un domaine d'études dont on proclame le déclin depuis voilà déjà trois décennies. Il n'est pas le lieu ici d'aborder cette question, mais il est évident que l'évolution du contexte politique à la fin du siècle dernier a eu un impact négatif sur les recherches portant sur la région. Tous les pays et les centres où ces recherches étaient développées s'en sont ressentis. Là où la tradition a été suffisamment puissante pour préserver l'étude du Sud-Est européen dans les mêmes cadres institutionnels, sinon au même niveau qu'auparavant, les recherches ont survécu tant bien que mal à cette expérience douloureuse. La Roumanie n'est sans doute pas le seul exemple, mais une des raisons pour lesquelles nos études ont pu se perpétuer en préservant les axes de recherche fondamentaux, historiques et linguistiques, dans l'Institut d'études sud-est européennes de Bucarest, est bien l'existence d'une puissante tradition, déjà centenaire, vers laquelle on a pu se tourner aux moments où l'avenir de nos recherches était mis en cause.

L'évolution du contexte politique n'est certes pas le seul facteur à prendre en compte. Il y a peut-être aussi une difficulté que les études sud-est européennes ont éprouvée à la fin du siècle dernier à tenir le pas avec le progrès scientifique, dans les différentes disciplines, à niveau international, et à se raccorder à l'évolution du champ scientifique en termes à la fois de méthode et de thèmes de recherche.

L'antidote à ce défi ne peut être, à mon sens, que double : un retour critique à l'héritage scientifique de nos devanciers – dans le cas roumain le retour aux écoles fondées, dans leurs instituts respectifs, par Iorga, Papacostea et Berza –, doublé nécessairement par une synchronisation de nos thèmes de recherche avec le champ scientifique international. Les trente-cinq sessions de notre Congrès reflètent bien, je crois, cet impératif. On y trouve des domaines de recherche traditionnels des congrès sud-est européens, explorés néanmoins dans des directions nouvelles, dans un débat scientifique auquel participent des chercheurs venant des différents pays.

Tels sont, par exemple, la linguistique balkanique, l'héritage byzantin dans le Sud-Est européen, les relations du Sud-Est européen avec le Proche Orient, la littérature du XVIIIe siècle, les Empires et la formation des nations, le patrimoine culturel et artistique, l'imprimerie ou les minorités religieuses.

On y trouve, en même temps, des thèmes de recherche nouveaux, qui permettent de mieux rattacher notre domaine d'étude à des directions de recherche qui sont actuellement pratiquées dans d'autres aires géographiques et chronologiques.

Tels sont, par exemple, l'histoire sociale de la dévotion et de la foi, la circulation des apocryphes bibliques, la fortune post-byzantine des monuments byzantins, les relations avec le monde arménien et géorgien, la cartographie (un congrès de cartographie aura d'ailleurs lieu prochainement à Bucarest), les réseaux de marchands et d'intellectuels, la coopération maritime, l'histoire sociale de la Grande Guerre, la migration, la numérisation des archives. La présence de tous ces thèmes de recherche dans notre Congrès permettra, j'en suis persuadé, de renouveler le paysage scientifique des études sud-est européennes et de les mieux intégrer dans le circuit scientifique international.

Vous aurez compris que j'ai plutôt tendance à être optimiste au sujet de nos études et je ne peux qu'espérer que ce Congrès, avec ses plus de 400 de participants, marquera un tournant dans l'histoire des Congrès de l'Association.

Il ne me reste qu'à vous souhaiter une semaine féconde et enrichissante en vous souhaitant de profiter pleinement d'un programme scientifique qui s'annonce alléchant, sans oublier les expositions, les présentations de livres, les musées et les concerts et les autres événements qui sont organisés en marge du congrès. Et, enfin, belle découverte ou redécouverte du patrimoine artistique roumain pour ceux qui ont choisi de visiter, après le congrès, les monastères de Bucovine et d'Olténie!

Je ne voudrais achever mon discours sans remercier tous ceux qui ont rendu possible l'organisation de ce congrès, financièrement et humainement. L'Académie roumaine, la Fondation Alexandrion et l'Association Dar Development ; ensuite nos partenaires, l'Université de Bucarest et son Recteur, ici présent, Monsieur le Professeur Mircea Dumitru, et la Faculté de Droit, et son doyen, Monsieur le Professeur Flavius Baias, qui nous accueille dans ce prestigieux bâtiment (où se sont déroulés d'ailleurs

et les deux précédents congrès organisés à Bucarest); la Bibliothèque du Saint Synode, et son directeur, le Père Archimandrite Policarp Chitulescu; les Archives Nationales de Roumanie, et leur directeur, Docteur Cristian Anița. Une partie des sessions du congrès se déroulent en effet dans ces deux dernières institutions.

Parmi nos partenaires se rangent aussi la Bibliothèque de l'Académie, la Bibliothèque Nationale, le Musée National d'Histoire, le Musée National

d'Art, le Musée du Paysan Roumain, le New Europe College, le Festival George Enescu et l'Université Nationale de Musique.

Ma reconnaissance se dirige tout spécialement vers mes collègues, membres du Comité d'organisation et du Secrétariat du congrès, et, *last but not least*, vers notre équipe de doctorants et d'étudiants qui nous aident à mener à bien cette aventure. Sans leur soutien et leur concours, ce congrès n'aurait pas été possible. Un grand merci à tous!

ZIUA LIMBII ROMÂNE

Eminescu și Dante, afinități electivă*

Ion Hadârcă

Membru corespondent al Academiei de Științe a Republicii Moldova

I. Introducere

Este o deosebită onoare, dar și un test major pentru mine, să colozvies (pentru a doua oară!) la Academia Română cu prilejul Sărbătorii Naționale a Limbii Române.

Ziua de 31 august are o simbolistică aparte prin simultaneitatea sărbătoririi ei de o parte și de alta a Prutului, în acest mod cimentându-se unitatea indestructibilă de limbă, istorie și conștiință românească! Sunt inerente, în aceste împrejurări, cuvintele mari și festive, dar ne vom strădui să fim cât mai zgârciți cu ele.

Sunt 30 de ani de la istorica sesiune parlamentară de la Chișinău, când limba română a fost repusă în drepturile ei legitime, cea mai importantă decizie fiind revenirea la grafia latină! Ziua de 31 august a fost precedată de 27 august 1989, ziua convocării Marii Adunări Naționale (MAN), prima acțiune postbelică de amploare a românilor basarabeni și apogeu al Mișcării de eliberare națională.

Rolul scriitorilor în opera deșteptării naționale și a desfășurării MAN a fost decisiv, Mihai Cimpoi, Grigore Vieru, Ion Vatamanu, Leonida Lari, Nicolae Dabija, Valeriu Matei, Lidia Istrati ș.a., nu fără a-l trece cu vederea pe președintele Uniunii Scriitorilor de atunci, Ion Constantin Ciobanu, tot el președinte al Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, cu rol decisiv în moderarea istoricei sesiuni de la 31 august–1 septembrie 1989.

Firește că deasupra tuturor acțiunilor noastre, place unora sau nu, a fost și rămâne imaginea emblematică a lui Eminescu, a cărui definiție axială rămâne: „Suntem români și punctum!”

Mioritism? Mesianism? Nicidecum. A fost o luptă dură pentru o gură de oxigen cultural într-un spațiu asfixiat, ale cărui noxe se mai simt până și astăzi...

Drept preludiu al acestor evocări mi-a fost, vara aceasta, un scurt răgaz în Italia, unde, la modul direct, am trecut Rubiconul. Nu pentru a cuceri, ci pentru a mă lăsa cucerit de stampele renașentiste ale regiunii Emilia Romagna, de muzicalitatea limbii italiene, de valurile Adriaticii, de tainele Castelului Gradara, unde a pățimit nefericita captivă a *Infernului* dantesc, Francesca da Rimini, într-un final, închinându-mă și la vechea Ravena, locul odihnei de veci a lui Dante Alighieri. Astfel, Dante și Eminescu au prins a deveni dominantă meditațiilor mele pentru ziua de 31 august.

Desigur, în prima duminică m-am cuminecat la Biserica ortodoxă română din Rimini „Sfântul Ghelasie de Râmeț”. Cu emoții aparte mi-a fost dat să ascult, departe de țară, o slujbă frumoasă în limba română, dar și în italiană, oficiată de preacucernicul Marcelian-Claudiu Bucurenciu, parohul renăscutului locaș creștin din centrul urbei, pe baza părăsirii Bisericii catolice „Santa Agnesia”. Am evocat aceste lucruri nu doar pentru semnificația aparte a oazei de limbă română, liturghiată de un cor splendid și îngânată cuvios și curat de ceata de copii numeroși ai familiilor de români, stabiliți acolo, dar și pentru faptul că Biserica „Sfântul Ghelasie de Râmeț” are nevoie de subsidii substanțiale pentru a fi renovată capital și a servi tuturor cetățenilor din Rimini, ea fiind, în egală măsură, un simbol ancestral (cu o clopotniță din secolul VIII!) al unității

*Cuvânt susținut cu ocazia sărbătoririi „Zilei Limbii Române” (31 august 2019, Clubul Academicienilor, Academia Română)

ecumenice creștine și al originii noastre latine, așa cum s-a vădit și în timpul întâlnirii de la București, luna mai a.c. a celor doi înalți prelați: Papa Francisc și Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

Cu gândul la cei de acasă, atât în Biserica românească din Rimini, cât și la mormântul lui Dante din Ravena, am avut prilejul să meditez îndelung asupra destinului nostru comun, asupra impactului european și universal al latinității, implicit asupra oamenilor noștri iluștri, odată cu *creșterea limbii românești și-a patriei cinstire*, până la extremitatea estică a latinității, spre mereu năpăstuita insulă a Basarabiei.

II. Dante și Eminescu despre limbă

Grație mentorului actual al *Convorbirilor literare*, Cassian Maria Spiridon, cel care mi-a împrumutat cartea, am luat cu mine studiul eminentului medievist Bruno Nardi *Dante și cultura medievală*, în traducerea lui Ioan Milea, Editura Limes, 2019, drept călăuză spiritală în Italia dantescă. În special, mi-a furat atenția capitolul VI, *Limbajul*, un eseu de-o amplă și elevată profunzime despre gândirea lui Dante, ctitorul-reformator al limbii italiene, privind natura și filosofia limbajului, în baza studiului filologic al lui Dante *De vulgari eloquentia* (op. cit., p. 214–244).

Bruno Nardi situează gândirea lui Dante într-un context istorico-dialectic al latinității scolastice și al cauzalității mistico-empirice, caracteristice medioevului. Navigând cu prudență prin hățișurile teologice ale Duocentului și ale stilnovismului epocii, Dante își schițează în *Banchetul (Convivo)* propriul discurs filosofic de esență metafizică, transcendentă. Se reține instant metafora dantescă a filosofiei ca „privire neîntreruptă”, în care Dante străvede „înțelepciunea veșnică a cărților lui Solomon și Logosul evanghelistului Ioan” (op. cit., p. 74). Pe urmele lui Dante, Nardi insistă în comentariile sale despre „doamna nobilă” – Înțelepciunea –, care, la rândul ei, în cartea *Pildelor*, afirmă: „Când Dumnezeu rânduia cerurile, eu eram de față”. Și, apoteotic, autorul *Banchetului* o identifică din nou cu *Logosul* evanghelistului Ioan, spunând că, „după ce am fost făcuți, pentru a ne îndrepta, a venit la noi sub o înfățișare ca a noastră, adică s-a făcut trup în persoana lui Christos” (op. cit., p. 75). Sublimă idee! Am parcurs-o și toate s-au așezat la locul lor, mai ales în descifrările hermeneutice ale mult vehiculatei formule eminesciene, de anticipație heideggeriană:

„Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră”. Puneți aici în locul limbii *Logosul* hristic al evanghelistului Ioan și veți realiza un concept desăvârșit, de mare forță vizionară, al genialului Eminescu!

Deoarece versetele 124–142 din *Paradis, Cântul XXVI*, bucurându-se de comentarii desfășurate de-a lungul timpului, de la Boccaccio până la Umberto Eco, ocupă un loc central în concepția reformatoare a lui Dante și exprimă chintesenta teoretizărilor din *De vulgari eloquentia*, vom reproduce fragmentul respectiv în versiunea lui George Coșbuc (a se vedea *Divina Comedie*, traducere G. Coșbuc, ediție îngrijită și comentată de Ramiro Ortiz, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 683). Adam către Dumnezeu:

„Iar limba ce-o vorbii fu stinsă toată
pe când Nimrod cu-ai săi n-avea nici gând
să facă ceea ce-n veci n-avea să poată.
Căci orice faptă-a minții-n timp urmând
plăcerii voastre-umane și rotirii
acestor roți, n-au trainic trai nicicând.
Că oamenii vorbesc e fapt-a firii;
iar firii-apoi nimic nu-i pasă, dacă
voi dați așa sau altfel curs vorbirii. (s.n.)
Și pân-a nu veni într-acea cloacă,
numit-a lumea *El* supremul Bine
din care-mi vine-odihna ce mă-mbracă.
Eli apoi, și-așa veni de sine
căci astfel e ce oamenii uzează.
Ca frunza-n pom, că piere și-alta vine.”

Între altele, ca un adagio de nuanță, revenim la original pentru ultimul distih: „ché l'uso d'i mortali è come fronda/ in ramo, che sen va e altra vene” („că obiceiurile muritorilor, ca frunza-s/ pe ram, care se duce și alta vine-n locu-i” – B. Nardi, op. cit. p. 241). Este evident aici leitmotivul pantareic din întreaga poezie eminesciană „ce e val ca valul trece” (*Glossă* etc.). Accentele principale ale acestui fragment sunt în primul vers (124). „Limba pe care am vorbit-o a fost toată stinsă” – este vorba de principiul *forma locutionis* sau de matricea lingvistică arhetipală, precum în versetul 130, „Un fapt natural” sau *natura del linguaggio* este ca omul să vorbească! „Opera naturale é ch'uom favella” (Sursa originală: Dante Alighieri, *La divina commedia*, a cura di Natalino Sapegno, Fabri Editori, 2006, *RCS Libri SpA*, Milano. Col. *La grande letteratura italiana*, p. 1066–1067).

Scopul ascuns (aproape eretic!), insinuat de Dante, este tocmai amendarea preceptului biblic al imuabilității limbii adamice și, prin catastrofa babilonică a amestecului limbilor, realizarea posibilității, idem a doctrinei novatoare, de afirmare a unei limbi umane naturale, schimbătoare și mereu reînnoitoare (*Opera naturale*).

Bruno Nardi concluzionează: în școlile de logică și în cele de teologie s-a discutat îndelung în jurul naturii și originii limbii. Dar maestrilor dialecticii, ca și acelora ai teologiei, le lipsea experiența vie a nașterii vulgarei, pe care Dante o avea, a vulgarei care „va fi o limbă nouă, un soare nou, ce va răsări acolo unde va apune cel vechi” (*latina acelor școli*) „și va aduce lumină celor ce zac în beznă și întunecime din pricina vechiului soare, care pentru ei nu luminează”. Acelei noi limbi ce stă să se nască, Dante, asemenea lui Adam, simțea că îi este, împreună cu poporul din toate părțile Italiei, făuritorul (B. Nardi, op. cit., p. 243).

La o altă scară, urmărind alte sarcini doctrinare, Eminescu polemizează cu contestatarii continuității limbii și unității neamului românesc, bunăoară, în fragmentul supraintitulat *Unitatea limbei și poporului român*: „Există multe indicii, atât în numirile localităților și râurilor, precum și în alte împrejurări care denotă o unitate a neamului românesc *preexistentă* formațiunii statelor noastre. (...) *Organografic* (s.n.) vorbind, limba era aceeași, numai termenii, materialul de vorbire, diferea pe ici pe colo. O unitate atât de pronunțată a limbii dovedește însă o unitate de origini etnice” (*Op. XII*, p. 122), citat după *Mihai Eminescu, Despre limbă, cultură, teatru*, ediție de Dumitru Irimia, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2016, p. 22–23).

Dacă Dante, în *De vulgari eloquentia, Banchetul* sau *Divina comedie*, desfășoară consecvent un discurs filosofico-poetic și cosmogonic quasi-integru (în pofida nefinalizării studiului *De vulgari*), atunci Eminescu își schițează programul contrapunctic și cu neliniști febrile (de *fatum* profetic, vaticinar), unde trecutul, tradiția, folclorul, *Lepturariul* lui Aron Pumnul, „Zilele de aur-a scripturilor române”, Școala Ardeleană sau „Lumea ce gândea în basme și vorbea în poezii” se intersectează și se învolutează vertiginos printre conspecte studențești, traduceri din Horațiu și Kant, note și excerpte din istorie, economie, teorie a dreptului, publicistică și pledoarii ardente pentru pământurile strămoșești ale Basarabiei și Bucovinei – totul și toate într-un iureș

ce frizează alienarea, imposibil de cuprins într-o minte omenească și, totuși, atât de potrivite timpului și necesităților afirmării noii entități statale – România. Aici se întâlnesc spiritele eleate – în rol de **făuritori**.

...Pentru completarea subiectului, în volumul XV din *Opere*, 1993, ediția Perpessicius, se publică un excerpt „anonim” în limba germană al studentului berlinez Mihai Eminescu: „Dante. La el poezia nu are niciun scop (tendință) dinainte și deliberat conceput și ea cuprinde acea multitudine de sensuri și laturi poetice pe care o așteptăm de la o creație genială și pe care o găsim în ea. (...) El înfățișează materia aleasă pentru ea însăși, chiar dacă este adesea purtătoarea unor semnificații multiple” (*Op. XV*, p. 700). În fine, înflăcăratul eminescolog german Helmuth Frich, până la urmă, a identificat originalul, recenzia lui Friedrich Notter asupra unei ediții germane, recenzie reprodusă integral în volumul II al lui H. Frich *Surse germane ale creației eminesciene* (Editura Saeculum I.O., București, 1999, p. 85–96).

Vastele preocupări filologice, literare, etno-culturale și de alt ordin ale lui Eminescu trădează un spirit mereu avid de cunoaștere, cu intuiții geniale și capacități fenomenale de absorbție, qvasienciclopedice. Afinitățile elective ale celor doi mari poeți sunt multiple și impresionante. De pildă, dacă Dante vorbește, în studiile și versetele sale, de limba immanentă (imuabilă, în sens adamic), Eminescu, în alt context, bineînțeles, cu tangențe relative, folosește un termen similar. Iată o maximă eminesciană superbă, rătăcită în labirintul *Fragmentariului*: „Limba românească e la sine acasă o împărăteasă bogată căreia multe popoare i-au plătit în metal aur, pe când ea pare a nu fi dat nimănui nimic. A o desbrăca de averile pe care ea, harnică și mlădioasă, le-a adunat în veci, de mai bine de o mie de ani, însemnează a face din împărăteasă cerșetoare. Dar metalul aur ea l-a tipărit în tiparul ei propriu și azi al ei, pentru că toate poartă efigia ei neschimbată, *neschimbabilă* (s.n.) chiar” (*Op.*, XV, p. 1073). Adică, imuabilă! Limba – „fagure de miere” sau „măsurariul civilizațiunei unui popor” sunt alte definiții deja consacrate, purtând inconfundabila amprentă eminesciană.

Economia spațiului nu ne permite a desfășura o exemplificare mai largă a preocupărilor lingvistice eminesciene și a inestimabilei sale contribuții la cti-torirea limbii moderne. Edificatoare în acest sens rămâne monografia lui Gheorghe Bulgăr *Momentul*

Eminescu în evoluția limbii române (Editura Minerva, București, 1971).

Sub aspectul relațiilor culturale româno-italiene sunt relevante două texte eminesciene: *Dialectele italice și etimologismul* (Op. XV, *Fragmentarium*, p. 102, Ms. 2255) și *Limba Italiei și limba română* (Op. XV, *Fragmentarium*, p. 102, Ms. 2262). Ambele texte de o semnificație aparte au fost pentru prima dată publicate de George Călinescu în 1935 în *Opera lui Mihai Eminescu* în două volume.

Noi vom cita după ediția din 1976, capitolul *Cultura. Eminescu în timp și spațiu*, subcapitolul 6 *Literaturile italiană și spaniolă*: „La Viena e cu puțință ca Eminescu să fi umblat și pe la Cursul de limbă italiană al lui Cattaneo, de vreme ce-l frecventa pe acela de limbă romanice al lui Mussafia. Câte o mică încercare, greșită și aceea, de frază italiană (*Io amo la lingua italiana perche ella e la musica de più grande maestro di monde, la musico di Dio*) sau transcrierea cântecului venețian *Santa Lucia* (cu greșeli) [...] dau de bănuț că poetul își puse o clipă în gând să învețe și această limbă” (George Călinescu, *Opera lui Eminescu*, volumul 1, Editura Minerva, București, 1976, p. 426). Sau, mai jos: „*Încercarea* (s.n.) de a face terține românești și unele versuri de structură adânc dantescă, ce s-au întâlnit la locul lor, arată că Eminescu citise pe Dante în original sau traducere”. „Dante a avut cuvânt când a zis că locașul celor răi, iadul, e paradis cu bune intenții”, scrie el într-un articol (*Triumful princ. conserv.*), (op. cit., p. 426–427).

Ei bine, cu tot respectul pentru marele Călinescu, informația la care nu a mai revenit peste ani este de valoare, dar incompletă, fugară și ușor ironică, în stilul-i caracteristic. De exemplu, „încercarea de a face terține” dantești este mai mult decât o încercare, dacă este să luăm în considerare doar terținele, topite în sextine, din *Panorama* dantescă a strălucitei pânze *Memento mori* sau poemul postum *Terține...*

Să dezvoltăm aserțiunea prin fragmentul eminescian *Limba Italiei și limba română*: „Italia, lumea schimbată la față, pământul în delir, soarele beat. Limba ei, muzica celui mai mare maestru al ei, *muzica nu e decât limba română* (s.n.) prinsă în muzică, limba română măsurată pe note, limba română în apoteoza unei feerii.

Io amo la lingua italiana perché ella è la musica de più grande maestro di mondo, la musica di Dio” (Op. X., Ms. 2262, p. 102).

Cel puțin trei aspecte ar fi de remarcat în fragmentul citat: sintagma „Italia, lumea schimbată la față” indică faptul că Eminescu era la curent cu mișcarea de renaștere italiană *Risorgimento*, condusă de Garibaldi, Mazzini și Cavour, care a dus la eliberarea și unificarea Italiei, încheiată în 1870, precum și faptul că nota lui Eminescu este, probabil, din 1884, când el a trecut, împreună cu prietenul său Chibici, prin Italia, după perioada de recuperare în Elveția. Al doilea lucru de remarcat este elogiul adus limbii române în egală măsură cu acela al limbii italiene („limba română în apoteoza unei feerii”)! Și, în al treilea rând, limba italiană „muzica celui mai mare maestru al ei”, cu siguranță, face referință la Dante!

Aici, ca și în alte părți, îl regăsim pe același Eminescu însetat de frumos și de absolut, precum, exact și bine, l-a caracterizat redutabilul eminescolog din patria lui Dante Rosa Del Conte în *Eminescu o dell' Assoluto*. Vorbind de falia cosmogonică din *Scrisoarea I*, Rosa Del Conte accentuează paralela sugestivă Dante-Eminescu: „Dincolo de orice valabilitate rațională și științifică a sa, va rămâne mereu capacitatea dobândită de poet de a ne comunica un sentiment de o anvergură și de o semnificație cosmică. (...) Nemulțumindu-se să-i evoce puterea însuflețitoare, retrăind cu fantezie clipa creației ce coincide cu manifestarea luminii, poetul se scufundă în esența ei vibratilă, se îmbată de ea, precum Dante în Empireu, contemplând-o cu ochii Eonului ce se aruncă în ea, pierzându-se în bulboana ei” (Rosa Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 238–239).

Bulboana sau vârtoarea, sau „cuibarul rotit de stele”, sau alte imagini ce te absorb pe neobservate într-un valvârtej tot mai înalt și mai adânc, precum într-o amețitoare pâlnie-gigant sau ca într-un laser de la Măgurele, absorbindu-te spre Eonul primar, acel punct infinitesimal, supranumit azi „particula lui Dumnezeu” din care izvorăsc coloniile de lumi pierdute:

„De atunci și până astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute
Și în roiuri luminoase izvorând din infinit,
Sunt atrase în viață de un dor nemărginit...”

Apropo, s-a vorbit mult de acel enigmatic „dor nemărginit” de esență schopenhaueriană. Versiunea noastră este că, pe o altă cale, într-un alt limbaj cu elevate pârgii de demonstrație a mobilului genetic

primar, Eminescu desfășoară sublim mecanismul aceleiași iubiri cosmice, care „mișcă sori și stele”, definiție celebră care încheie inegalabila *Divina Comedie*: „L'amor che move il sole e l'altre stelle”.

Mutatis mutandis, dacă Dante ar îmbrăca haina bătrânului dascăl din *Scrisoarea I* sau dacă Eminescu ar porni să exploreze universul dantesc, domesticit între timp cu noi viziuni și explorări spațiale, probabil că schimbarea prea mult nu ar mai conta. Și probabil că, întâlnindu-se undeva, pe o treaptă apolinică a paradisiului, cei doi ar avea multe să-și vorbească într-un ilustru idiom, știut numai de ei...

III. Arta cărții

La 9 iulie a.c., în Aula Academiei Române, am participat la un eveniment de o importanță majoră pentru știința, cultura și civilizația română: lansarea celor două volume *Arta din România, din preistorie în contemporaneitate*. Volumele, consistente și grele sub toate aspectele (circa 4000 pagini, cu tot cu planșe!), sunt corolarul muncii unui colectiv numeros de savanți-cercetători, în frunte cu editorii: acad. Răzvan Theodorescu și acad. Marius Porumb. Ediția a apărut în condiții grafice excelente la Editura Academiei Române și Editura MEGA, Cluj-Napoca.

Într-un consistent *Cuvânt-înainte* la primul volum, academicianul Răzvan Theodorescu pune în valoare „creativitatea esențializatoare poetică și aproape magică a trăitorilor acestor locuri”, subliniind „regăsirea binomului arheic-clasic (ca și a celui de latinitate-statalitate [...] care este ilustrat definitiv de limbă, psihologie și mentalitate) în curgerea neîntreruptă a operelor figurativului românesc, întâlnirea permanentă a esențializărilor și sublimărilor lucide și poetice (s.n.) ale lumii din jur, în vigoarea adâncurilor unei mentalități aproape magice (s.n.) va fi deslușită adesea în arta acestor locuri” (p. 9).

Prin acte, scrisori, hrisoave, cronici și tipărituri, limba română și-a sporit constant semnele de identitate cu fiecare nou vestigiu tot mai adânc proiectându-și originile sale.

Complementare subiectului nostru, al dezvoltării limbii, scrisului și tiparului românesc sunt, în special, capitolele dedicate *Graficii de carte*, din secolele XV–XVII și XVIII–XIX, în arii distincte pentru Țara Românească, Moldova și Transilvania... Pentru Țara Românească este relevantă domnia lui Radu cel Mare, după cum afirmă autorii: „Tiparul la noi a fost introdus de Radu cel Mare,

domnitorul Țării Românești (1495–1508), care îl primește în țară pe ieromonahul Macarie Tipograful. Acesta a deprins meșteșugul tiparului la Veneția și a tipărit cărți la Cetinje, capitala Muntenegrului. Cotropitorii turci îl determină să-și găsească refugiul la curtea domnească din Târgoviște. Aici, sau la Mănăstirea Dealu, imprimă trei cărți în limba slavonă: *Liturghierul* din 1508 (...), *Octoihul* din 1510 (în vremea lui Vlad cel Tânăr) și *Evangheliarul* din 1512 (în timpul lui Neagoe Basarab...)”, (I/396).

Un alt moment, crucial, așa zice, pentru dezvoltarea și formarea limbii române este următorul: „Monumentala *Biblie* din 1688, cea dintâi traducere integrală în limba română a Sfintei Scripturi (care a contribuit intens la dezvoltarea limbii literare, după cum se știe)” (I/397).

Probabil că un spirit emulativ al Renașterii târzii guvernează epoca celor trei principate românești în dorința lor de europenizare și autonomizare culturală și politică. Apariția *Cazaniei lui Varlaam* în Moldova este un alt răboj relevant: „Stăpânit de înalte ambiții culturale, domnitorul Vasile Lupu (1634–1653) înființează la Iași, în 1641, prima tipografie din Moldova, fiind sprijinit, asemenea lui Matei Basarab, de Petru Movilă, mitropolitul Kievului. La Iași s-a tipărit în anul 1643 *Cartea românească* (s.n.) de învățătură numită și *Cazania lui Varlaam*, după numele mitropolitului cărturar, care a tradus-o în română din slavonește și a editat-o” (1/503).

Diaconul Coresi, luminătorul Transilvaniei și al întregului spațiu românesc de o parte și de alta a Carpaților, este un alt reper emblematic al rostirii noastre ființiale: „În a doua jumătate a secolului al XVI-lea o fructuoasă activitate pe tărâmul tiparului românesc desfășoară la sud, dar mai ales, la nord de Carpați, Diaconul Coresi, colaboratorii și urmașii săi, care scot de sub teascuri, alături de cărți slavone și numeroase cărți în limba română, *preferate, deoarece erau pe înțelesul poporului*” (s.n.) (I/538).

Prima tipăritură în limba română este *Catehismul* drept întrebare creștinească (1559), iar *Evanghelia cu învățătură* în limba română, imprimată la Brașov de Diaconul Coresi în 1581, este finanțată de judele orașului de sub Tâmpa, Lucas Hirscher, între altele urmașul celui căruia îi este adresată celebra *Scrisoare a lui Neacșu* (1521). (După alte surse, este Hans Benkner, primar de Brașov, a se vedea: Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Editura Cartier istoric, 2018, p. 183).

Am evidențiat aici doar câteva nume și fapte esențiale pentru cunoașterea completă, ținând să detaliez că școala sovietică a aplicat, ca pe vremuri păgâne, același principiu al cenzurii discriminatorii, obturând toate formulările legate de afirmarea limbii românești, a scrisului ei, a originii și a identității noastre naționale.

Corpusul *Arta în România* – un capitol de patrioniu, suflat în aurul limbii române...

IV. Doi germani despre limba și literatura română

În contextul evenimentelor noastre culturale, editura chișinăuiană „Cartier istoric” a lansat studiul savanților germani Klaus Bochmann, Heinrich Stiehler, *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (2018, 302 p.). Este o expunere cu caracter normativ, precum se subliniază în *Prefață*: „compendiu de istorie a limbii și literaturii române pentru studențele și studenții de la romanistică”. Am citit volumul cu un interes sporit, fiind intrigat și de faptul că-l cunosc personal pe unul dintre autori, participând și la lansarea studiului Domniei Sale anterior: *Limba română, istorie, variante, conflicte. O privire din afară* (Editura Cartdidact, 2004). Prin personalitatea lui Klaus Bochmann, în special, atestăm ca atare contribuția unui excelent romanist la studiul pasional și la propagarea limbii române în spațiul cultural german, Domnia Sa fiind și președintele Institutului Moldova din Leipzig. Firește că și ediția în cauză este o contribuție valoroasă la cunoașterea limbii și literaturii române, analiza lucrării ținând de competența specialiștilor din domeniu.

Pe lângă ampla și docta documentare, cu o bibliografie bogată, „strict selectivă”, dar „edificatoare”, spun autorii, am sesizat, totuși, anumite limite ale surselor bibliografice, majoritatea dintre ele foarte valoroase, dar încremenite la nivelul anilor 2000, precum și unele predilecții strecurate insidios (Lavastine, Boia sau Marian Popa), față de care s-ar cere o doză mai mare de discernământ. Observația se referă mai mult la partea a doua a studiului despre care Markus Bauer, în cuvântul de pe copertă, spune: „Pentru problematizarea, implicită la Bochmann, a situației în spațiu a românilor, Heinrich Stiehler, grație ipotezei cu privire la posibila deconectare a literaturii române de limba română (?!), are o interpretare proprie”.

Unul dintre compartimentele cele mai problematizante – *Controversele privind spațiul apariției lim-*

bii române – dezbate, implicit, problema, artificială în fond, dar extinsă până în zilele noastre, privind întârzierea formării limbii române în alambicul balcanic, migrația și etnogeneza românilor. De la istoricii germani, din secolul XVIII, Sulzer și von Engel până la controversatul Rösler, combătut de Eminescu, urmărim aceleași teoretizări migraționiste discutabile, relansate în zilele noastre de Gottfried Schramm (op. cit, p. 37) și alții.

Este de combătut aici și reluarea tezei depășite a lui Călinescu privind boala lui Eminescu, regretând și lipsa altor surse germane notorii, cum ar fi Helmut Frisch cu ale sale două volume substanțiale: *Surse germane ale creației eminesciene* (Editura Saeculum I.O., București, 1999), unde Frisch, între altele, recunoaște „expresia unei independențe absolute a gândurilor și a activităților unui geniu adevărat” (op. cit., vol. I/17).

Este inexplicabilă și lipsa unei alte surse de mare notorietate istorico-literară. Vorbim de Martin Opitz (1597–1637), poet, traducător, etnograf și diplomat german, inovator și „părinte al poeziei germane moderne” (Fritz Martini, *Istoria literaturii germane*, Editura Univers, București, 1972).

După aprecierea lui Arnold Armbruster, Martin Opitz „a creat una dintre cele mai frumoase icoane (...) ale sufletului românesc”. Poemul *Zlatna sau liniștea firii* (sau *despre cumpăna dorului*, în versiunea lui Mihai Gavril) a fost tipărit la Strasbourg în 1624, inițial fiind tradus în limba română de George Coșbuc la 1888. Cităm:

„Și totuși limba voastră prin timp a străbătut;
E dulce cum e mierea și-mi place s-o ascult!
Prin ce miracol însă și cum a biruit
Avea limba voastră pe drept rămân uimit!
Din sacrul grai al ginteii Italiei n-au păstrat
Nici Spania – nici Galii din cât le-a fost lăsat;
De un târziu aseamăn roman au la tulpină
Valahia – și are nimbul mirabil din latină...”

(*Zlatna sau despre cumpăna dorului*,
poem răsădit în românește de Mihai Gavril,
Editura Uranus, București, 1993, p. 52.)

Interesant că printre preocupările lui Martin Opitz a fost și studiul istoric al originii noastre dacolatine *Dacia Antiqua sive comentarie Rerurum Daciarum*. A fost atestată doar denumirea, opera, din păcate, dispărând în neant. Îmi imaginez ce revoluție ar stârni printre contestatarii originilor noastre descoperirea tardivă a enigmaticii istoriei a lui Martin Opitz!

V. Legenda

Cică, ajuns-au cu smerenie și cuvintele limbii române în antecamera CSJA-ului (sireci: Curții Supreme a Judecării de Apoi). Și iată, paza îngerească le cere:

Actele pe tablă! Cine sunteți și de unde veniți?

Îngăduiți-ne spusa... Vechi și mai nouă, suntem o samă de cuvinte fără istov... 700 de cuvinte de origine geto-dacă, înfrățite cu cele mai multe de origine latină (peste 60%), apoi vin cele slavono-țârcovnicești, apoi elino-fanaro-grecești, apoi turcești-otomane, cumane și pecenege, galice, ceva maghiare și teutono-germane, iar acum cu haștagul ce să mai...

Păi, nu, așa nu merge! N-aveți drept la identitate...

Bine, dar altor cuvinte, din alte limbi: hitită, chineză, sanscrită, bengaleză, arabă, ebraică, francă, spaniolă, engleză, rusă până la urmă, le cereți la fel?

Aa, ba nu, că alea-s altceva!

Și atunci, o legendă albă ca valurile Dunării la revărsare, îndrăzni să rostească:

În cuvintele noastre den bătrâni semădate pe la gurile Dunării, Siretului, Nistrului stau mărturie oasele primilor sfinți creștini din Cetatea Halmiris sau Peștera Apostolicească de lângă Tomis, în aceleași cuvinte a predicat, rostindu-și psalmii și doinindu-și menirea Sfântul Apostol Andrei.

Atunci se născură, fiind botezate în lacrima Domnului, veșmintele gândirii și simțirii noastre – cuvintele Limbii Române!

Unirea politică sau de când sunt românii români

*Costa Roșu**

Membru de onoare al Academiei Române

„Limba română este patria mea”, declară din inimă marele Nichita Stănescu. Astfel spunem și noi, tot declarând din inimă, românii din afara granițelor, că „limba română este patria mea iubită”. Însă, poate că pentru niciun alt etnic român afirmația nu este atât de valabilă ca pentru noi, românii autohtoni, care am rămas, prin verdictele istoriei, în afara hotarelor statului român.

După cei din Basarabia și nordul Bucovinei, românii din Serbia constituie grupul cel mai numeros și cel mai stabil, chiar dacă ei nu s-au bucurat de-a lungul timpului de condiții acceptabile de supraviețuire. Emigrările, căsătoriile mixte, tentația învățământului de toate gradele desfășurat în limba majorității și, nu în ultimul rând, lipsa unui sprijin concret și potrivit din partea statului român, care, preocupat, așa cum este și firesc, de păstrarea unor bune relații cu cel iugoslav, apoi cu cel sârb, a arătat un interes ezitant față de populația românească de aici. În afară de acordarea unor burse pentru studii universitare, bine-venite oricând, acest interes s-a manifestat mai ales prin vizite ale conducătorilor unor instituții de cultură și de artă, încheiate uneori cu semnarea festivă a unor protocoale de colaborare, care nu au părăsit decât rareori aceste veșminte sărbătorești.

Dintre românii din Serbia, cei care încă mai locuiesc în Voivodina s-au bucurat în vremea din urmă de un substanțial sprijin din partea autorităților acestei provincii. După Casa de Presă și Editură Libertatea, cu toate compartimentele ei, redacția săptămânalului „Libertatea”, înființată în 1945, Editura Libertatea, care a editat peste o mie

de titluri în cei 70 de ani, revistele „Lumina”, „Tinerețea”, „Bucuria copiilor”, iar în urmă cu un deceniu a fost înființat Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, care s-a dovedit a fi nu numai cel mai important centru, de excepție științifică, ci și instituția care a reușit să coaguleze energiile spirituale și disponibile profesionalmente ale unui număr semnificativ de scriitori, universitari, jurnaliști, profesori și învățători. Aici am fondat o editură, care va publica un *Anuar*, cărți, o revistă „Jurnal”, o altă revistă „Piramida” și revista „Cronica bănățeană”. Este vorba de cărți cu subiecte importante, prioritare pentru descifrarea trecutului și prezentului Banatului: demografie, istorie, familie și societate, biserică și religie...

Anuarul vine să rotunjească activitatea curentă a Institutului, proiectele realizate de acesta, precum și cele mai semnificative evenimente din anul respectiv, organizate de etnia română din Republica Serbia. Această publicație va mai cuprinde articole și studii ale colaboratorilor noștri din țară și din România, despre noi, românii din Voivodina, de ieri și de azi.

Revista de cultură, investigație și atitudine „Piramida”, își propune, prin cele trei apariții anuale, un dialog deschis pe teme ce țin de spațiul cultural, investigații în sfera științei, precum și asigurarea comunicării pe acele subiecte care valorifică patrimoniul nostru identitar, dar și unele fenomene care se vor a fi sau sunt pe manieră culturală, științifică, lingvistică, artistică etc. „Piramida” ține mai mult de practica teoriei decât a creației primare, indiferent de spațiile pe care le abordează.

**Lexicograf, Novi Sad (Serbia)*

Acest mare efort colectiv s-a concretizat în numeroasele cărți, antologii și publicații care au apărut sub egida Institutului nostru. Un impuls rodnic a venit și din partea Institutului de Studii Banatice din Timișoara al Academiei Române, cu care avem o bună convenție de colaborare încă din anul 2010.

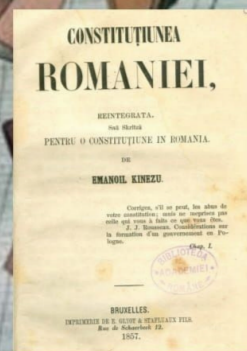
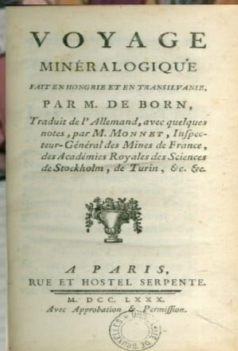
Interesul pentru limba română nu este recent în zona noastră. El are o frumoasă tradiție, ilustrată, printre alții, de marele lingvist iluminist Paul Iorgovici, care și-a redactat opera principală la Vârșeț, și de reputatul academician Emil Petrovici, afirmat la Cluj, dar care a văzut lumina zilei în Toracul nostru, unde memoria lui este cinstită așa cum se cuvine.

Graiurile românești din Voivodina au fost și încă mai sunt cercetate științific de cercetătorii din București și din Cluj-Napoca, din Timișoara și din Reșița, dar și de grupul de româniști de la Institutul de Balcanologie din Belgrad al Academiei Sârbe de Știință și Artă.

Ne bucură acest interes mai recent față de graiurile noastre, cu atât mai mult cu cât nu avem semne încurajatoare privind existența lor în viitor. Sper că Academia Română va lua act de situație și va interveni, cu mijloacele care îi stau la dispoziție, pentru prelungirea acestei existențe, atâta timp cât vor mai fi printre noi cei care vor spune: „Limba română este patria mea”.

EXPOSITION À LA BIBLIOTHÈQUE DES SCIENCES HUMAINES DE L'UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES

Dans le cadre de la première Présidence roumaine du Conseil de l'Union européenne et en prélude à Europalia Romania

« BELGIA ORIENTULUI »

LE LIVRE VOYAGEUR : LIVRES BELGES À BUCAREST – LIVRES ROUMAINS À BRUXELLES

11 – 21 JUIN 2019

Une activité du Département des Bibliothèques et de l'Information scientifique (DBIS) et du Centre de l'Édition et de l'Imprimé contemporains (CÉDIC), en collaboration avec la Bibliothèque de l'Academia Română din București.

ULB BIBLIOTHÈQUES
& INFORMATION
SCIENTIFIQUE

fnrs
LA LIBERTÉ DE CHERCHER

Wallonie - Bruxelles
International.be

INSTITUT CULTUREL
ROUMAIN
BRUXELLES

romania2019.eu

BIBLIOTECA

Biblioteca Academiei Române – eveniment expozițional la Bruxelles

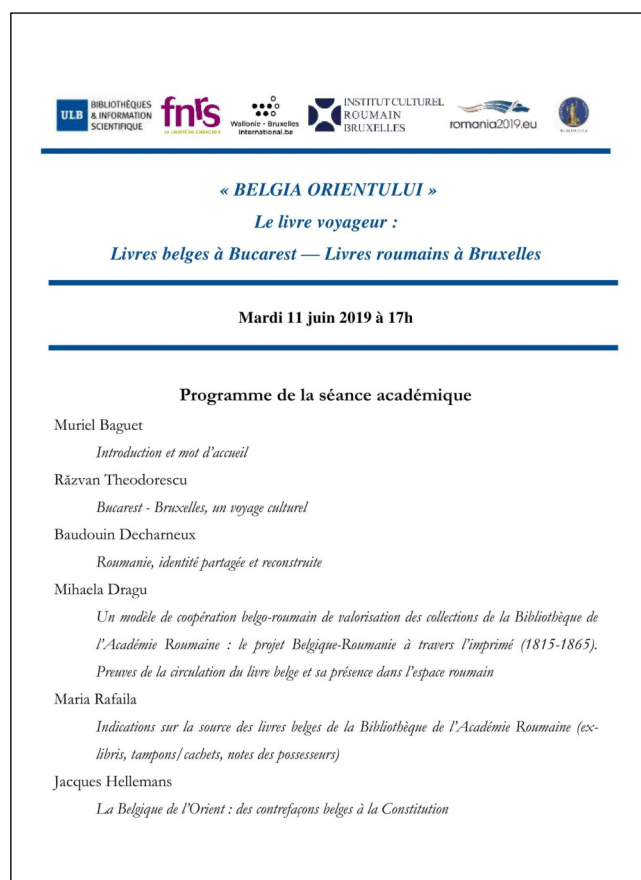
Mihaela Dragu*
Maria Rafailă**

Biblioteca Academiei Române a fost prezentă la Bruxelles, în perioada 11–21 iunie 2019, în calitate de coorganizator al expoziției cu tema *Belgia Orientului. Le livre voyageur: livres belges à Bucarest – livres roumains à Bruxelles*, alături de Universitatea Liberă din Bruxelles și având ca partener Institutul Cultural Român Bruxelles. Evenimentul a însemnat valorificarea cercetării derulate pe o perioadă de trei ani în cadrul proiectului *Belgique – Roumanie à travers l'imprimé (1815–1865): valorisation des collections de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine*, realizat în baza relațiilor interacademice dintre Academia Română, Wallonie-Bruxelles International și Fondul Național de Cercetare Științifică din Belgia.

La vernisajul care a avut loc în ziua de 11 iunie 2019, la Biblioteca Universității Libere din Bruxelles, au luat cuvântul: Muriel Baguet, directoarea Bibliotecii Universității Libere din Bruxelles (*Introduction et mot d'accueil*), acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române (*Bucarest – Bruxelles, un voyage culturel*), profesor Baudouin Decharneux, membru al Academiei Regale din Belgia (*Roumanie, identité partagée et reconstruite*), Maria Rafailă, Biblioteca Academiei Române (*Indications sur la source des livres belges de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine – ex-libris, tampons/cachets, notes des possesseurs*), Mihaela Dragu, Biblioteca Academiei Române (*Un modèle de coopération belgo-roumaine de valorisation des collections de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine: le projet Belgique – Roumanie à travers l'imprimé (1815–1865). Preuves de la circulation du livre belge et sa présence dans l'espace roumain*), Jacques Hellemans, Biblioteca Universității

Libere din Bruxelles (*La Belgique de l'Orient: des contrefaçons belges à la Constitution*). Ultima intervenție, exprimând mulțumiri pentru întreaga colaborare, a fost cea a lui Carmen Ducaru, directoarea Institutului Cultural Român din Bruxelles.

Proiectul, care a antrenat echipa română formată din Mihaela Dragu și Maria Rafailă de la Biblioteca Academiei Române și pe cea belgiană reprezentată de Jacques Hellemans, Biblioteca Universității Libere din Bruxelles, și-a propus să prezinte dovezi

The poster features logos at the top: ULB BIBLIOTHÈQUES & INFORMATION SCIENTIFIQUE, fnfs (Fonds National de Recherche Scientifique), Institut Culturel Roumain Bruxelles, and romania2019.eu. The main text is centered and reads: « BELGIA ORIENTULUI » followed by « Le livre voyageur : Livres belges à Bucarest — Livres roumains à Bruxelles ». Below this, it states the date: « Mardi 11 juin 2019 à 17h ». The section is titled « Programme de la séance académique » and lists the following speakers and topics: Muriel Baguet (Introduction et mot d'accueil), Răzvan Theodorescu (Bucarest - Bruxelles, un voyage culturel), Baudouin Decharneux (Roumanie, identité partagée et reconstruite), Mihaela Dragu (Un modèle de coopération belgo-roumaine de valorisation des collections de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine: le projet Belgique-Roumanie à travers l'imprimé (1815-1865). Preuves de la circulation du livre belge et sa présence dans l'espace roumain), Maria Rafailă (Indications sur la source des livres belges de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine (ex-libris, tampons/cachets, notes des possesseurs)), and Jacques Hellemans (La Belgique de l'Orient: des contrefaçons belges à la Constitution).

*Șef Serviciu Bibliografie Națională, Biblioteca Academiei Române

**Șef Serviciu Dezvoltarea Colecțiilor și Schimb Internațional, Biblioteca Academiei Române

ale circulației cărții francofone imprimate în Belgia pe teritoriul românesc în perioada menționată și, totodată, prezența autorilor români sau a scrierilor despre România și români în colecțiile bibliotecilor belgiene. Studiul, susținut prin complementaritatea rezultatelor celor două echipe, a pus în evidență interesul deosebit pentru colaborarea româno-belgiană. Perioada de referință conține elemente semnificative ale dezvoltării relațiilor dintre România și Belgia, țara noastră fiind numită în epocă la *Belgique de l'Orient*. De altfel, contextul era favorabil acestei deschideri, iar spațiul românesc, din punct de vedere geopolitic, prezenta un interes special în evoluția istorică a Europei. România și Belgia își ocupau locul în civilizația cărții, în anii premergători marilor mișcări de la jumătatea secolului al XIX-lea. Cărțile au jucat rolul de liant între două țări europene pe care distanța nu le-a împiedicat să-și dezvolte propriile legături, pe baze spirituale și culturale. Cărțile au adus cu ele tradiții ale democrației belgiene. Elaborarea primei Constituții a României din anul 1866 a avut ca reper modelul belgian, Belgia contribuind astfel la crearea statului român modern.

Expoziția, care a prilejuit o valorificare a cărților belgiene din diverse domenii aflate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, a făcut mai vizibilă instituția noastră, cea mai veche, mai bogată și mai complexă bibliotecă din România. Unele scrieri purtau *Ex libris-ul* unor personalități ale culturii române, confirmând interesul elitei intelectuale pentru cartea de limbă franceză.

O serie de lucrări, mai ales din literatura de inspirație romantică, s-au înscris în categoria «contrefaçons», fenomen care a marcat acele timpuri și care a însemnat reeditarea unor scrieri ale autorilor francezi de către editori din Belgia valonă. Astfel, circulația cărții franceze se realiza de multe ori trecând prin tipografiile belgiene, comerțul internațional conducând-o în diverse colțuri ale lumii, printre care și în zona țării noastre.

Francofilia a reprezentat de altfel o stare de spirit într-un secol efervescent și o perioadă reprezentativă pentru deschiderea relațiilor dintre cele două țări. Apropierea de limba franceză intra în tradiția acelor timpuri, având și suportul cărții care a facilitat înțelegerea și cunoașterea.

Descoperirea lucrărilor autorilor români în limba franceză în bibliotecile belgiene este și ea mărturia acestei apartenențe, dar și a circulației valorilor francofone într-o rețea europeană la care

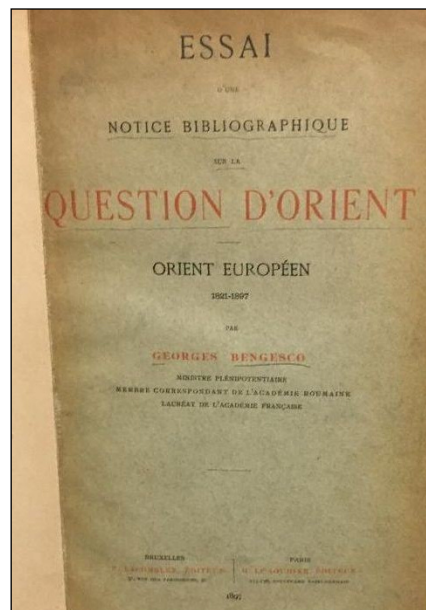
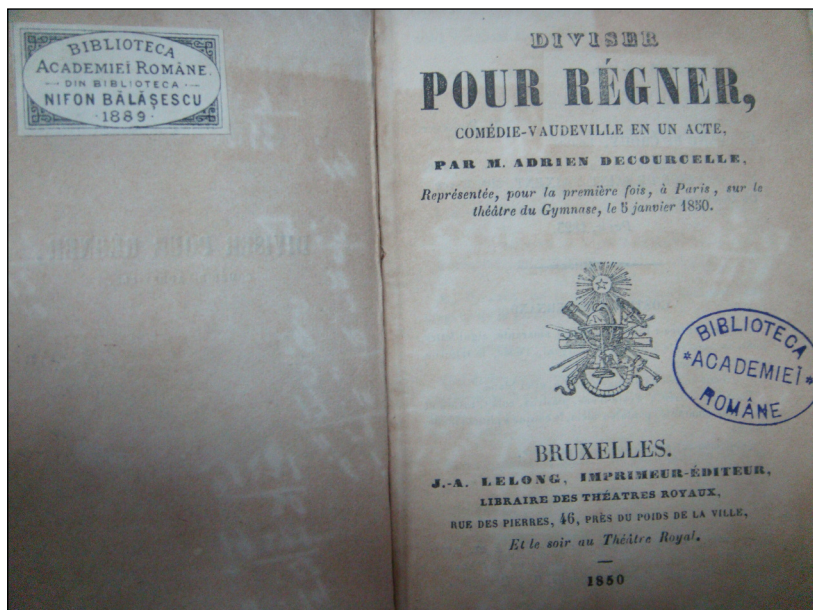
România și-a adus contribuția prin diversitate, dar și prin aspectele unice ale propriei identități. Autori români, exilați în contextul mișcărilor revoluționare de la jumătatea secolului al XIX-lea din Europa, au apărut cauza românească prin scrieri publicate la Bruxelles. Trebuie amintită publicația „L'Étoile du Danube”, apărută inițial la Iași, pe teritoriu românesc, a cărei redacție s-a stabilit apoi la Bruxelles, pentru că cenzura a interzis-o, din cauza atitudinii sale unioniste. Identificarea în colecțiile Bibliotecii Universității Libere din Bruxelles a scrierilor autorilor români sau a celor despre România și români a reprezentat o recunoaștere a valorilor românești, o dovadă a apartenenței noastre culturale la spațiul european francofon.

Proiectul pune în valoare aceste contribuții și în același timp sprijină acțiunile francofone care urmăresc re poziționarea limbii franceze pe coordonate europene și universale. Se poate observa dinamica edițiilor în limba franceză, circulația acestor valori perene în ambele sensuri, pe reperele spațiului european francofon comun. Circulația valorilor culturale din zona valonă a Belgiei, a cărții în mod special, este o replică a dimensiunii fenomenului francofon, a vocației și misiunii sale.

„Expoziția «Le livre voyageur» unește simbolic două extremități culturale ale Europei prin ceea ce avem mai de preț și în comun în civilizația continentului: lectura. Îmi face plăcere să mă aflu la Bruxelles cu ocazia vernisajului acestei expoziții care vorbește, în inima Belgiei, despre «Belgia Orientului»” (declarație a academicianului Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, pentru Institutul Cultural Român din Bruxelles).

Informații referitoare la evenimentul expozițional organizat la Bruxelles au fost difuzate de Agenția Națională de Presă AGERPRES și apoi preluate și de alte canale media. La Radio România Actualități au fost transmise interviurile luate academicianului Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, Mariei Rafailă și Mihalei Dragu (organizatori) și lui Carmen Ducaru, directoarea Institutului Cultural Român din Bruxelles.

De menționat că proiectul continuă o serie de acțiuni inițiate deja în cadrul stadiilor de cercetare interacademice privind cooperarea româno-belgiană. Astfel, în anul 2014, în colaborare cu Universitatea Liberă din Bruxelles, sub egida Academiei Române și a Academiei Regale din Belgia, Biblioteca

Cărți din colecțiile Bibliotecii Academiei Române prezente în expoziție

Academiei Române a organizat în același spațiu o expoziție omagială Radu Bălescu, membru al Academiei Regale din Belgia și membru de onoare al Academiei Române, savant care și-a desfășurat cariera de excepție la această renumită universitate.

Într-un context extrem de favorabil preocupărilor de evidențiere a legăturilor diplomatice româno-belgiene, stabilite acum peste 175 de ani, poate fi amintită și prezența celor două coordonatoare ale proiectului din partea română, în paginile lucrării *175 de ani de relații diplomatice româno-belgiene*, publicate în anul 2015 sub egida Ambasadei Rega-

tului Belgiei în România (coordonator: Excelența Sa Philippe Beke, ambasadorul de atunci al Regatului Belgiei în România).

Expoziția organizată la Bruxelles, în inima Europei, a subliniat dezvoltarea relațiilor româno-belgiene într-o perioadă simbolică, când președinția Consiliului Uniunii Europene a fost asigurată de România. Evenimentul, dedicat acestei importante misiuni a țării noastre, s-a încadrat totodată în preambulul Festivalului internațional de artă Europa Romania 2019.

Bucarest – Bruxelles, un voyage culturel*

Acad. Răzvan Theodorescu

Vicepreședinte al Academiei Române

On avait dit jadis que voyager entre deux points, même éloignés est une des vertus des espèces supérieures. D'autant plus, voyager avec un ou plusieurs livres est une vertu humaniste de premier ordre. Et les livres que nous évoquons aujourd'hui sont le résultat de ce mirable voyage.

Mais pourquoi, il y a un siècle et demi des livres belges à Bucarest dans des collections publiques – telle celle du Collège Saint-Sabbas – ou bien des collections privées des familles nobles comme les Stourdza ou Pallady? Eh bien, c'est justement l'époque où le syntagme „Roumanie, Belgique de l'Orient” faisait son chemin, étant retrouvé depuis le frontispice d'un journal bucarestois jusque dans la bouche du prince et futur roi Carol I Hohenzollern-Sigmaringen, lorsqu'en promulguant la Constitution de 1866, il affirmait que le seul modèle possible de celle-ci était le modèle belge.

Deux pays francophones aux deux extrémités de l'Europe, avec des relations politiques et économiques étroites dès le début de leur histoire moderne, avec une Roumanie envoyant son blé en échange des dentelles de Bruxelles – la remarque-métaphore appartenant au poète national Eminescu – une Roumanie rêvant de la neutralité belge, une Roumanie offrant le trône princier au comte Philippe de Flandres, fils du roi des Belges, une Roumanie enfin important des armes de Liège aussi bien que le „Code industriel” ou le „Code politique” que vous trouverez parmi les livres de notre exposition.

La Belgique était un pays de libertés où, par exemple, „La Ligue des Roumains de Transylvanie”, province dominée encore par l'Autriche-Hongrie, avait des filiales à Bruxelles, Liège et Anvers,

où les juifs roumains tenaient leurs conférences pour demander des droits de citoyenneté. La Belgique était une terre d'asile où les émigrés quarante-huitards roumains Brătianu et Rosetti publiaient leur journal „La République Roumaine”.

Parmi les livres voyageurs imprimés à Bruxelles ou ailleurs en Belgique et arrivés en Roumanie, nous trouvons des ouvrages qui dépassent la vague d'exotisme oriental d'un Alphonse de Lamartine ou bien l'épopée napoléonienne ou les romans d'un Walter Scott, pour toucher à la réalité historique des Principautés danubiennes: en '42 „De la situation de la Valachie”, à la même époque un texte du philoroumain Paul Bataillard „Histoire de la Moldo-Valachie vis-à-vis de la Porte”; en '55 l'ouvrage de Grégoire Gănesco „La Valachie”, plutôt obscur historien mais très virulent, opposant à Paris, de l'empereur Napoléon III; qu'il attaquait souvent dans son „Courier de dimanche”; expulsé par les autorités françaises à Francfort; en '57 un curieux „Projet de Constitution roumaine” d'Emanoïl Kinezu.

On trouve également parmi les livres imprimés en Belgique ou bien suggérant une telle origine, un volume d'„Epître” en roumain, aux caractères cyrilliques encore usité en '58 et un autre contenant des anecdotes juives de Moldavie.

Nous avons ici, également des livres qui témoignent des relations spéciales éditoriales et politiques entre le Royaume belge et l'Empire français à savoir des livres autorisés pour la Belgique mais interdits en France.

C'est le cas d'un volume de '58 toujours dû à l'écrivain aristocrate Xavier de Montespín, auteur de roman-feuilleton de grand succès.

*Cuvânt rostit la vernisajul expoziției „Belgia Orientului. Le livre voyageur: livres belges à Bucarest – livres roumains à Bruxelles” (11–21 iunie 2019, Bruxelles)

Acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române

Dans la francophonie européenne, tellement importante au milieu du XIX-e siècle, un voyage livresque Bruxelles-Bucarest traversait non seulement l'Europe, mais rendait justice au jugement d'un belge, il y a exactement un siècle. En termi-

nant, je rappelle les mots de Louis Dumont-Wilden, le biographe d'un autre Belge, le grand wallon cosmopolite, le prince Charles Joseph de Ligne: „L'esprit européen c'est l'esprit français en voyage”.

„Între oamenii de omenie întotdeauna există înțelegere”

Acad. Victor Spinei

Domnule vicepreședinte, un cunoscut poet afirma că locul de naștere din Basarabia, chiar dacă l-a părăsit din pruncie și nu l-a păstrat în memorie, i-a rămas ca o emblemă a destinului. Constat că și dumneavoastră, la o vârstă fragedă, când nu aveți împlinit anul, a trebuit – în brațele mamei sau ale bunicii – să vă refugiați peste Prut. Părinții dumneavoastră au fost băștinași basarabeni get-beget și au fost siliți să se despartă nu numai de locurile natale, dar și de o parte din rudele apropiate. Cât de emblematică rămâne a fi Lozova pentru marele savant Victor Spinei?

Lozova rămâne pentru mine un simbol al legăturilor indestructibile nu numai cu strămoșii, ci și cu întreaga românită basarabenească. Eram doar de câteva luni, când familia a fost nevoită să părăsească locurile de baștină sub amenințarea hecatombeii războiului și a bolșevismului, astfel că nu mai păstrez amintiri directe despre satul natal. În schimb, nostalgia după ambianța globală a traiului cotidian local, rosturile vieții de familie și specificitatea rânduielilor zonale mi-a fost inoculată persuasiv de părinți și rude, care nu s-au împăcat cu spectrul dezrădăcinării, iar, dacă nu ar fi planat riscul deportării iminente în Siberia și chiar al exterminării fizice, ar fi revenit negreșit pe plaiurile basarabene. Evocarea lor obsesivă nu a rămas fără ecouri în subconștientul meu, iar sentimentul de apartenență la identitatea predecesorilor nu m-a părăsit niciodată.

Vă gândiți cumva să scrieți și câteva volume de amintiri despre oameni și evenimente care v-au impresionat în mod deosebit?

Excursurile memorialistice obligă la respect pentru prezumtivii cititori și presupun memorie prodigioasă, onestitate deplină, talent de narator, dar și timp pentru reflecții și redactare. De-a lungul anilor cu care m-a învrednicit Cel de Sus am avut prilejul

să călătoresc în multe locuri atractive diseminate pe trei continente, să fiu martor la evenimente de relevanță istorică, să cunosc corifei din diverse branșe de activitate din țară și străinătate. Aș avea fără îndoială foarte multe lucruri incitante de relatat. Aș da curs probabil tentației de a transmite celor mai tineri crâmpie din experiențele deprimante acumulate în vremea comunismului, dar și de a dezvălui trăirile afective provocate de accesul în impozante biblioteci și muzee înțesate de valori de neprețuit, clipele de delectare oferite de savurarea unor spectacole muzicale de supremă elevație sau satisfacția de a schimba gânduri și idei cu personalități emblematice. Cum proiectele mele științifice sunt încă substanțiale – probă de optimism exacerbat! – și nu am speranța să ating o vârstă matusalemică, neumbrită de absența lucidității și de sterilitate, șansele de a-mi asuma veleități de memorialist sunt reduse. Reticențele expuse nu au nimic de-a face, mai ales că nu sunt superstițios, cu observația autorului spaniol Velilla, potrivit căruia, atunci când trăiești din amintiri, ai și început să mori.

Prozatorul Liviu Rebreanu în Jurnal afirmase că dintre toate titlurile și demnitățile cel mai drag i-a fost cel de Cetățean de Onoare al comunei de baștină. Pentru dumneavoastră cred că atât Lozova, dar mai ales Iașii, vă sunt cel mai aproape de suflet, acum și Bucureștii...

Titlurile de Cetățean de onoare al Lozovei și al Iașilor îmi sunt extrem de dragi și mi-au nutrit orgoliile. Cel dintâi este o punte de legătură cu trecutul familiei, celălalt are conexiuni trainice cu prezentul, rememorându-mi traversarea momentelor inerente de frustrări, dar și cele de satisfacții și împliniri, obținute cu trudă, dar și cu șansă. În ceea ce mă privește, m-am aflat sub auspiciile unui vechi aforism arab, care recomandă să profiți de zâmbetul soartei, dacă aceasta îți zâmbește.

Ceremonia semnării acordului de parteneriat între Academia Română și Ministerul pentru Românii de Pretutindeni, acad. Victor Spinei, acad. Ioan-Aurel Pop, Natalia-Elena Intotero și acad. Victor Voicu (2018)

Aveți un arbore genealogic foarte bogat, unde se regăsesc dinastii de preoți, profesori, chiar și delegați în Sfatul Țării, aș vrea succint să vă referiți și la acest aspect al genelor dumneavoastră...

Sunt mândru de prestația pe plan cultural, social, confesional și politic a multor strămoși. Am evitat permanent să fac caz de împlinirile și meritele lor, pentru că acestea nu mi s-au transferat în niciun fel. În multe cazuri străbuni iluștri au avut descendenți mediocri, iar multe personalități de elită au avut înaintași modești. Personal nu m-am preocupat consecvent de reconstituirea arborelui genealogic al familiei, dar multe date în această privință mi-au fost furnizate ocazional de prieteni și colaboratori. Dintre predecesori, o anumită cotă de interes au deșteptat în ultimul timp membrii Sfatului Țării implicați în opera realizării unirii Basarabiei cu Patria Mamă: subofițerul Chiril Spinei și preotul Alexandru Baltaga, acesta din urmă plătind cu viața convingerile în idealurile patriotice, neabjurat nici când a fost anchetat de torționarii bolșevici și trimis într-un lagăr de concentrare/extermine de la Kazan.

Când, cum și de cine îndrumat ați decis să porniți pe drumul cercetării științifice?

Precum mai toți tinerii, în adolescență am avut

multe și variate pasiuni. Între altele, teatrul și muzica simfonică, visând să devin dramaturg, pianist și compozitor. În privința veleităților de autor de piese cu subiect istoric, am conștientizat după firave tentative că nu dispun de suficient talent spre a mă reliefa, pentru că, asemenea lui Nicolae Iorga – scuzați, vă rog, comparația insolentă! –, care a fost un dramaturg prolific, dar neahruit, aspiram să realizez reconstituiri exacte ale evenimentelor, fără să le îmbrac în veșmânt literar, precum au procedat toți marii autori dramatici ai lumii, de la Shakespeare și Corneille la Schiller și Hugo. Nici propensiunea pentru muzica clasică nu s-a materializat pe plan profesional, căci pianul bunicii fusese abandonat la Lozova, iar mama mea, rămasă văduvă și cu venituri precare, nu dispunea de posibilitatea de a-mi procura un astfel de instrument costisitor. Ea însă, cu sacrificii tănuite cu discreție, mi-a încurajat apetența pentru lecturile din sfera beletristică și istorică, astfel că mi-am putut încropi o mică bibliotecă personală, care cu timpul a sporit debordant.

Metodologia și rigoarea cercetării științifice le-am deprins treptat de la dascălii mei de la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași: Mircea Petrescu-Dâmbovița, Constantin Cihodaru, Vasile Neamțu, Gheorghe Platon etc., dar și prin consultarea eclectică a bibliografiei de profil. Mai târziu, un aport consistent la configurarea

*Acad. Victor Spinei și acad. Eugen Simion,
Clubul Academicienilor (2019)*

mea de cercetător l-au avut arheologii de renume internațional, Ion Nestor de la București și Rolf Hachmann de la Saarbrücken. Când am fost în situația ca, la absolvirea facultății, să optez între calitatea de cercetător și aceea de cadru didactic, am ales fără ezitare pe cea dintâi, având și șansa că la Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași era disponibil un post de cercetător stagiar. Când, după un număr de ani, mi s-a propus să trec în învățământul universitar și să renunț la funcția de cercetător, am refuzat oferta, cu toate că aș fi beneficiat de o sporire a salariului și de o poziție ierarhică superioară. Am acceptat norma didactică la Facultatea de Istorie de la Alma Mater, la imboldul reputatului medievalist Ioan Caproșu, pe atunci investit cu demnitatea de decan, numai după revoluția din '89, când s-a legiferat cumulul de atribuții la cele două instituții. Îmbinarea muncii didactice cu cea de cercetare, cu toate că mi-a solicitat eforturi suplimentare, s-a dovedit emulatoare, pentru că m-a pus în ipostaza de a-mi testa permanent roadele investigațiilor și m-a constrâns la operații de sintetizare coerentă a informațiilor acumulate, spre a le prezenta studenților. Stimulativ a fost și contactul nemijlocit cu reprezentanții tinerei generații: dinamici, voluntari, dornici să se detașeze de corsetul principiilor desuete și să testeze interpretări noi.

Ați venit către Anul Centenar cu balanța plină, aș vrea să vă referiți la aceste ofrande aduse cauzei Marii Uniri.

32 În calitate de vicepreședinte al Academiei Române, în anul 2017 mi s-a încredințat responsabi-

litatea de coordonator al programului Centenar al înaltului for cultural și științific, care m-a obligat la gestionarea în țară și străinătate, împreună cu alți membri ai Biroului și Prezidiului instituției, a numeroase și prestigioase manifestări dedicate momentului împlinirii a o sută de ani de la reunirea în hotare comune a tuturor provinciilor românești, moment de însemnătate capitală pentru destinul românității. Pe plan editorial, în cursul anului 2018, s-au fructificat ambițioase proiecte, soldate cu tipărirea unui număr de 37 volume, inserate în colecțiile „Civilizația românească”, „Centenarium” și „Basarabica”, pregătite în cadrul Editurii Academiei Române și al Editurii Istros a Muzeului „Carol I” al Muzeului Brăilei, beneficiind de finanțarea Ministerului Culturii și Identității Naționale și a Primăriei Municipiului Iași, în cadrul parteneriatelor încheiate cu Academia Română. Este meritoriu faptul că mulți membri ai Academiei, cu toată vârsta lor avansată, s-au angajat, reliefând o reală vitalitate intelectuală, la elaborarea volumelor monografice sintetice dedicate principalelor domenii ale culturii și științei românești, reunite în colecția „Civilizația românească”, ce urmează să fie traduse într-o formă rezumativă în limba engleză, începând chiar din acest an, spre a fi distribuite la principalele biblioteci și universități din lume.

Lucrări valoroase, concepute exclusiv savanților din Basarabia și Republica Moldova, au fost incluse în colecția „Basarabica” și în seria complementară „Documenta Basarabiae”, din care au fost tipărite până în prezent zece și, respectiv, trei volume. Aceste tomuri, abordând prioritar probleme legate de istoria

*Acad. Dan Berindei și acad. Victor Spinei,
Academia Română (2018)*

și civilizația spațiului pruto-nistriean din Evul Mediu și până în zilele noastre, evidențiază remarcabilul potențial științific al colegilor de la Chișinău. Am satisfacția că, în ultimul sfert de veac, în Republica Moldova s-a constituit o solidă școală istoriografică, căreia îi datorăm publicarea profesionistă a surselor istorice și elaborarea a numeroase monografii riguros documentate și dovedind acuitate interpretativă. În momentul de față, pregătim pentru tipar, împreună cu colegul Ionel Căndea, membru corespondent al Academiei Române, alte volume din această colecție, care urmează să apară în coeditare la Editura Academiei Române și Editura Istros din Brăila.

Aveți o colaborare fructuoasă cu istorici și arheologi din întreaga lume, în același timp și cu cei din Republica Moldova. Cum apreciați aceste relații?

Conexiunile cu colegii de breaslă din țară și străinătate sunt de cea mai mare importanță pentru toți cercetătorii, întrucât le sporește capitalul informațional și, totodată, le mijlocește schimburile de idei. Datorită acestor conexiuni, pentru arheologi apare oportunitatea de a consulta vestigii inedite, iar pentru istorici cea de a-și procura rarități bibliografice. În luxurianta producție tipografică din zilele noastre apar frecvent lucrări de interes editate în tiraje confidentiale sau cu difuzare superficială, astfel că nici bibliotecile cu resurse pecuniare ultrageneroase nu au posibilitatea să le colecteze. Până la un punct, relațiile intercollegiale sunt în măsură să suplinească asemenea carențe, fapt pe care l-am

putut proba, grație contactelor amabile cu specialiștii basarabeni, antamate încă în anii regimului comunist. În perioadele când raporturile politice dintre Moscova și București traversau momente încordate, erau provocate deliberat disfuncționalități în fluxul circulației coletelor poștale, astfel că trebuiau găsite soluții alternative pentru a schimba cu discreție literatura de specialitate. Cititorul din România lipsit de cunoștințe în limbile slave nu avea acces la informațiile publicațiilor tipărite la Chișinău, întrucât în perioada hegemoniei sovietice majoritatea apăreau în limba rusă, într-o flagrantă desconsiderare a identității populației majoritare și în tendința de a-i înăbuși aspirația către potențarea propriei spiritualități. Din păcate, și astăzi unele periodice cu profil istoric sunt publicate exclusiv în limba rusă, iar în altele nu sunt preponderente studiile în limba națională, ceea ce este de neconceput în fostele republici din componența defunctei Uniunii Sovietice din regiunile baltice, caucaziene și central-asiatice. Desigur că rusa este limba unei mari și respectabile civilizații, dar ea nu trebuie să fie folosită cu ostentație în detrimentul culturii colectivităților autohtone.

În altă ordine de idei, dar circumscris tot tărâmului lingvistic, îmi exprim perplexitatea și decepția că în unele cercuri politice antiunioniste de la Chișinău continuă să se vehiculeze concepția aberantă de sorginte stalinistă potrivit căreia ar exista o limbă așa-numită moldovenească, diferită de română. Preceptele lingvistice nu se stabilesc nici de oficiile diplomatice de la Kremlin și nici de cele parlamentare de pe malurile Bâcului, ci exclusiv de către specialiști. Or, până în prezent nici cel mai mare lingvist al românilor, Eugen Coșeriu, și nici alți proeminenți savanți din lume nu s-au pronunțat în favoarea individualității pretensei limbi moldovenești. S-a spus și s-a repetat mereu că separarea politică nu presupune și diferențierea de limbă. Popoarele din America Latină s-au desprins irevocabil de Regatul Spaniei de aproape două secole, dar nu pretind că vorbesc columbiană, panameză sau venezueleană, după cum, în alte circumstanțe istorice, nici australienii, canadienii sau neozeelandezii nu au abjurat limba engleză, iar austriecii limba germană. În aroganța lor de deținători ai multor privilegii, unii politicieni – nu numai de la noi, ci de pretutindeni – își arogă verdicte ridicole în domenii care presupun o competență care nu se dobândește stând la taifas sau răsfoind ziare de duzină. Desigur că oricine are

dreptul să fie incult și răuvoitor, numai că unii profită excesiv de acest privilegiu.

Interviul a fost solicitat de revista „Curtea de la Argeș”, dar este dorit și așteptat și de revista „Destin românesc” din Chișinău.

Ambele periodice sunt de un real nivel intelectual, etalând diversitate tematică, anvergură culturală, respect pentru valorile naționale, filon patriotic. Ar fi de dorit ca lor să li se asigure o distribuție mai coerentă în centrele culturale de pe ambele maluri ale Prutului. Merită a fi apreciată maniera în care publicațiile amintite reușesc să gestioneze abordarea lucidă și echilibrată a realităților curente într-o lume debusolată, stăpânită deangoasă, marcată de individualism rapace, amenințată de tăvălugul uniformizării, adică într-un spațiu în care – fie-mi permisă parafrizarea – o stafie umblă prin Europa: stația globalizării.

În ceea ce mă privește, nu am apetență pentru langajul ticsit de epitete exuberante și grandilocvente și nici pentru efuziunile patriotice, dar nu-mi permit să le dezavuez tranșant, pentru că cei care le practică au registre specifice de exteriorizare, decurgând din structura propriei personalități și din experiențele acumulate de-a lungul vieții.

Credeți în destinul nostru românesc?

Întrebarea este întrucâtva deconcertantă, întrucât în esență sunt un pesimist, dar un pesimist combatant, aderent al preceptului lui Winston Churchill de a nu mă împăca niciodată cu eșecul. Pentru lansarea în previziuni asupra destinului neamului, adică a viitorului său, trebuie să pornim de la o evaluare strict obiectivă, necontaminată de cosmetizare și de recuzita propagandei partinice. Societatea românească de pe ambele maluri ale Prutului pare în prezent descumpănită, incongruentă, lipsită de repere, inconștientă de panta periculoasă pe care o traversează. Lucrul cel mai nociv este că iresponsabilitatea paralizantă a contaminat pătura conducătoare și pe formatorii de opinie din mass-media, adică exact pe cei obligați să găsească soluții de redresare. Calitatea unui larg segment al clasei politice este îndoielnică, fapt perceptibil pentru toată lumea, ceea ce seamănă neîncredere, derută și frustrare. Economia progresează în cadență temporizată, agricultura nu este în măsură să furnizeze produse alimentare competitive, se consumă mai mult decât se produce, balanța importului surclasează pe cea a exportului, nivelul de trai se menține scăzut, inflația atinge

*Academicienii Nicolae Breban și Victor Spinei,
Clubul Academicienilor (2019)*

parametri îngrijorători, moneda națională se depreciază, fenomenele de corupție înfloresc și se diversifică, justiția tinde să fie aservită factorilor politici, inegalitățile economice și sociale se adâncesc etc.

Una dintre cele mai profunde crize, cu efecte catastrofale pe termen lung, se manifestă în domeniul demografic. Pe de o parte, rata creșterii naturale a populației s-a diminuat drastic, iar pe de altă parte, exodul populației spre alte meridiane cunoaște o intensificare debordantă. În acest moment din cele două state românești sunt plecați în străinătate între patru și cinci milioane de oameni, dintre care un procent foarte însemnat revine tinerilor. După Siria, aflată în stare prelungită de război civil, rata emigrației din România este cea mai mare din lume, implicând, după surse credibile, 17% din populația activă a țării, ceea ce înseamnă circa o cincime din întreaga populație. Un astfel de fenomen nu s-a înregistrat nici în vremea confruntărilor războinice endemice din regiunile carpato-dunărene, provocate de apetiturile anexioniste ale Imperiului otoman, Rusiei țariste și Austriei Habsburgilor. Aproape o pătrime din cei plecați nu mai intenționează să revină în patrie, diaspora românească nu este coagulată, procesele de deconstrucție identitară și de deznaționalizare îmbracă forme ireversibile. Din cauza emigrației galopante anumite ramuri economice resimt stringent lipsa forței de muncă, care începe să fie suplinită riscant prin primirea unor mase de emigranți sosiți din țări cu un nivel cultural precar, a căror integrare în societatea locală comportă dificultăți majore. Probleme foarte acute sunt

înregistrate în mediul rural, unde analfabetismul atinge parametri alarmanți. Depopulat și lipsit de resurse, satul a încetat de câteva decenii să mai furnizeze valori intelectuale, precum în perioada antebelică și chiar în anii comunismului.

Disfuncționalități serioase se constată în domeniul învățământului și cercetării, afectat de haos administrativ și de investiții restrictive. În compartimentul cercetării din România investițiile se situează la nivelul cel mai de jos din Uniunea Europeană, încât vor diminua drastic performanțele specialiștilor, vor compromite demersurile destinate creării elitelor și vor determina elementele dotate să-și caute locuri de muncă în centre prospere din străinătate. Iată tabloul sumbru pe care îl prezintă situația de astăzi din România și Republica Moldova. Dacă aceste două entități statale se vor uni, șansa remedierii unor neajunsuri se va potența, iar revigorarea evoluției lor va fi mai facilă. Românii au mai trecut în decursul secolelor prin momente de dificultate extremă în resorturile economice, politice și morale, dar au găsit mijloace spre a le depăși. Exemplul marilor predecesori, care au reușit cu mari eforturi, prin jertfe și determinare, să edifice România Mare în urmă cu o sută de ani, poate fi reiterat. Avem nevoie de demnitate, tenacitate, fermitate, patriotism, de o mentalitate pozitivă.

De ce oare politicienii nu pot avea relații tot atât de frumoase ca și savanții?

Politicieni din ambele state românești sunt expuși sau, mai corect spus, se expun pe eșichierul public pentru a fi mediatizați, aspirând la sporirea și consolidarea popularității, de natură să determine obținerea sufragiului periodic al alegătorilor. Cine dobândește credibilitate își pavează drumul spre câștigarea pozițiilor privilegiate în forurile legislative și administrative, devenind beneficiarul unor multiple avantaje materiale și de altă natură, astfel că este întrucâtva firesc ca disputa pentru putere să fie acerbă. Din păcate, aceasta antrenează adesea indivizi de o condiție etică și intelectuală precară, incapabili să asigure competiției un climat civilizat și predispuși la fraudă, arbitrar, corupție.

În schimb, în lumea savantă pozițiile profesionale sunt mult mai stabile, fiind obținute după decantări îndelungate și după criterii puțin permissive penetrării elementelor dubioase. Verdictul unui proverb italian se poate aplica și situației în discuție: *Dove sono uomini è modo*, care într-o tălmăcire

liberă românească ar suna astfel: „Între oamenii de omenie întotdeauna există înțelegere”. Savanții autentici sunt prea absorbiți de munca lor, ce reclamă har, pasiune și determinare, pentru a fi receptivi la freacă lumii exterioare. Cu toate acestea, nu este cazul să acceptăm cu naivitate o imagine idilică a mediilor intelectuale, căci și acolo bântuie invidia, nepotismul, manipulări meschine, disimulate mai mult sau mai puțin abil față de cei din afară.

Munca unui academician e non-stop, chiar dacă are program amplu de activitate în diverse instituții, exemplul dumneavoastră, cred că și acasă nu-și poate pune gândurile pe rafturile bibliotecii sau pe birou. Ne puteți destăinui despre preocupările de ultimă oră și poate chiar din viitorul apropiat?

Nu numai travaliul unui academician, ci al oricărui cercetător împătimit nu se sfârșește decât atunci când este luat la Domnul, căci problemele științifice sunt inepuizabile: *ars longa, vita brevis*. Fără a avea în perspectivă proiecte științifice, m-aș simți total deconcertat și lipsit de echilibru. În prezent lucrez în mod paralel la două studii aferente Evului Mediu românesc, dar atribuțiile împovărătoare de la Academie și de la Institutul de Arheologie din Iași nu-mi permit să estimez când le voi duce la bun sfârșit. Aș putea concluziona, precum Shakespeare în piesa *Timon of Athens*: „Life’s uncertain voyage” („Viața este o călătorie nesigură”).

Vă mulțumesc mult și sper că și acest interviu să capteze atenția cititorilor, ca și altele pe care le-ați onorat, inclusiv cele solicitate de istorici din Basarabia.

Nu sunt convins că răspunsurile mele vor satisface toate așteptările, întrucât formația mea de medievist mi-a imprimat un mod sec și pragmatic de cântărire atât a realităților din trecut, cât și a celor cotidiene, degajat de formulări epatante și speculative. A fost riscul Domniei Voastre că m-ați abordat.

*(Interviu realizat de Raia Rogac la 30 aprilie 2019, preluat din revista „Curtea de la Argeș”, anul X, nr. 7 (104), iulie 2019, cu acceptul binevoitor al redactorului-șef al revistei, acad. Gheorghe Păun).
(Fotografii: Alina Bălan)*

Lumea satului între elogi și analiză

Acad. Alexandru Zub

O dezbatere despre sat ca spațiu al întemeierii noastre etnice ar trebui, pe de o parte, să-l definească diacronic, în economia de ansamblu a societății românești, iar pe de alta să identifice căi de preservare cât mai deplină a tradițiilor născute în mediul rural. Nu e, desigur, o problemă nouă. Geneza ei ține de intrarea lumii carpato-dunărene în ciclul modern, cu secole în urmă, intrare impusă de schimbările survenite pe continent și de trebuințele interne conturate progresiv. Rădăcinile sunt însă și mai vechi.

Sensibilitatea noastră față de lumea satului vine din adâncul istoriei și se confundă, în esență, cu preocuparea mereu reînnoită pentru valorile produse în această lume rurală, care e însăși matricea spiritualității românești și rezerva ei cea mai importantă de energie creatoare. Suntem în fond un neam de țărani. Pe această realitate s-a întemeiat conștiința noastră etnică și renașterea națională din secolul XIX, pe ea ne-am sprijinit intrarea în modernitate. Procesul modernizării puna însă, ca pretutindeni, o mare și dificilă chestiune, aceea a valorificării cât mai depline a potențelor creative de care dispunea satul. Cum, schimbându-se în sens modern, sub presiunea realităților, să rămână același miraculos rezervor de energie națională?

Atitudini diverse și contradictorii s-au definit în raport cu această problemă. O analiză de tip sociologic ar putea să aducă, aici, clarificări interesante. De la Dinicu Golescu (pentru a fixa totuși un început, oricât de relativ), comentatorii fenomenului au reînnoit mereu disputa, fără a-i modifica conturul esențial. Problema țărănească a devenit nu numai nucleul ireductibil al unei istorii sociale, atât de modern tratată, la vremea lor, de Bălcescu, Kogălniceanu, Barițiu ș.a., dar și o temă de reflecție pentru

oricine se interesa de problema însănătoșirii societății noastre. Pe „slobozenia”, luminarea și munca săteanului se întemeiau toate programele redresării. Nici nu se putea altfel, câtă vreme se situau pe terenul realităților. Deosebiri însemnate începeau a se ivi însă de îndată ce se puna chestiunea metodei, ritmului, strategiei de parvenire la ținta propusă. Liberali (I.C. Brătianu, I. Ghica), conservatori (B. Katargiu), junimiști (T. Maiorescu, P.P. Carp), socialiști (C.D. Gherea), adepți ai industrializării (P.S. Aurelian) sau adversari ai acesteia (C. Alimănișteanu), promotori ai spiritului intensiv în agricultură (I. Ionescu de la Brad, C. Garoflid), toți erau de acord să regândească problemele satului în conformitate cu noile exigențe, la a căror definire participau acum nu doar oamenii politici.

Dinspre științele agronomice (I. Ionescu de la Brad, S.P. Radianu), dinspre etnografie și folclor (G. Dem. Teodorescu, G.D. Scraba, N. Densușianu), dinspre istorie (B.P. Hasdeu, A.D. Xenopol, R. Rosetti, G. Panu, A.V. Gâdei), dinspre geografie (S. Mehedinți), dinspre statistică (N. Suțu, D. Pop-Marțian, G.D. Creangă, P. Poni) ori sociologie (școala lui D. Gusti) s-au făcut studii de care sfera politică a trebuit să țină seama.

Decisive s-au arătat în aceste căutări mai ales agitațiile luministe de la începutul secolului XIX, dezbaterile de la 1848, principiile adoptate în adunările ad-hoc, înfruntările dramatice din epoca Unirii, presiunile populare din ultimele decenii ale aceluiași secol obsedat în egală măsură de național și social, secol ce debutase cu speranța unei renașteri fundamentale și se încheia cu mitul „erei noi”, motivat de o lungă guvernare liberală. Au rezultat din toate acestea o serie de studii, legiferări, instituții, al căror inventar nu s-ar putea face acum și care au marcat definitiv evoluția societății românești.

Noul secol se deschidea cu febrile căutări pe acest tărâm, căutări impuse nu numai de o grea moștenire („Plevna internă” se vădea încă inexpugnabilă), dar și de noile evenimente, îndeosebi de răscoalele țărănești din 1907 și agitațiile reformiste din epocă. Istoricii n-au ezitat să intervină în dezbateri, aducând limpezirile pe care le socoteam utile. A.D. Xenopol, G. Panu, R. Rosetti, A.V. Gâdei, între alții, s-au rostit atunci asupra regimului proprietății, dar și cu privire la viața socială a satului românesc. În același timp, însemnate studii de etnopsihologie (C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu ș.a.) veneau în întâmpinarea unei mai bune cunoașteri de sine prin definirea unui *Weltanschauung* țărănesc ce nu mai putea fi tratat ca simplă emanație a „bunului sălbatic” de la Dunăre, ca în memorialistica de ocazie a unor străini ajunși să observe cu coada ochiului exotisme din spațiul nostru rural.

Acțiunea pentru reforma socială, tot mai insistentă și mai riguroasă, era sprijinită de o sociologie rurală, care de la finele secolului XIX până la școala monografică a făcut importante progrese. Atenția cu care s-a aplecat Gherea asupra fenomenului rural indică gravitatea și chiar dramatismul unei situații care în perioada interbelică avea să se accentueze și mai mult. Studiind „legile de dezvoltare ale unei societăți nedepin dezvoltate”, autorul *Neoiobăgiei* reactualiza tranșant chestiunea căii pe care societatea românească trebuia să o urmeze, chestiune larg dezbătută apoi de E. Lovinescu, Șt. Zeletin, Ș. Voinea etc. Opțiunea agrară se vădea nu numai importantă, dar și inevitabilă. Un partid țărănesc, întemeiat pe un corp de idei ce se înfiripase mai demult (C. Dobrescu-Argeș), își începea activitatea, avându-l ca doctrinar pe Virgil Madgearu și fuzionând de la un timp cu partidul național din Transilvania.

Marea dilemă a priorității agrare sau industriale căuta un răspuns pe care epoca n-a avut răgazul de a-l formula practic destul de tranșant. În schimb, ea a înlesnit cercetări extrem de complexe, în ideea unei cât mai precise definiri a situației. Satul, ca element central în economia națiunii, a ajuns a fi o temă predilectă pentru studii de istorie socială, antropologie, etnofolclor etc., însă și ținta unor experimente socioculturale, ca acela de la Ungureni, comună în jurul căreia un grup de sate de pe valea Jijiei și-au reorganizat viața conform cu noile exigențe ale epocii. Un proces de modernizare rurală se afla în curs și el ar fi dat desigur bune rezultate dacă

nu intervenea noua conflagrație mondială. Viziunii idilice, pastorale, asupra satului i se substituia treptat una mai realistă, capabilă a stimula cunoașterea și soluțiile ameliorative. Un nou echilibru se căuta și pe acest tărâm, potrivit cu noul statut al țării, iar la crearea lui oamenii de știință, cărturarii, artiștii n-au ezitat să contribuie, căutând a redefini satul și problematica lui specifică, a identifica soluții în acord cu dezvoltarea generală a țării.

Niciodată nu s-au întreprins atâtea studii asupra lumii rurale ca atunci, în anii de după Întâiul Război Mondial, când „noua încheiere” geopolitică cerea soluții pe măsură și pentru lumea satului. Nu era aceasta, deocamdată, temelia cea mai sigură a societății românești? Și nu constituia această lume, încă, argumentul peremptoriu al continuității noastre? V. Pârvan era convins, la 1906, că toată renașterea națională trebuia să se sprijine pe țărâtime, căci ea alcătuia, în „bilanțul” puterilor productive, un element de bază, nucleul indestructibil care și-a vădit mereu vitalitatea. Dar, sesiza Pârvan, „ascunzând în ea puteri imense, clasa țărănească, la noi ca și aiurea, nu e capabilă de a exercita prin ea însăși acele puteri: ea are nevoie totdeauna de conducători și de la aceștia atârână dacă puterile sunt întrebuințate cu folos ori sunt risipite zadarnic. Păstrătoare a tradiției neamului, ea e singura clasă care din timpuri străvechi a rămas, atât ca alcătuire etnică, cât și sufletească, aproape neschimbată. Din ea se reîmprospătează mereu cu noi puteri clasa orășenească și clasa intelectualilor” (*Scrieri*, 1981, p. 101).

O asemenea judecată nu poate surprinde în plină epocă sămănătoristă, când N. Iorga elaborase deja un întreg program de luminare a satelor, program ce se cuvine raportat, desigur, la o întreagă serie de inițiative menite a restabili, odată cu bunăstarea, demnitatea clasei țărănești. Nu e de prisos să se observe aceasta într-o epocă de mari tensiuni sociale, care au și făcut să izbucnească în curând mari răscoale, iar prin aceasta să determine reacții semnificative în pătura intelectuală. Acțiunile lui Spiru Haret, A.D. Xenopol, N. Iorga, V.M. Kogălniceanu, C. Stere etc. denotă un anume nivel de conștientizare a mulțimii, în serviciul căreia elita cărturărească înțelegea să-și pună toată energia. „Care e sufletul cu care avem noi a lucra? Desigur, înainte de toate, sufletul țaranului daco-roman”, răspundea Pârvan (*ibidem*, 381), convins că acel suflet trebuie descoperit, cultivat, pus la lucru, reșezat în demnitatea lui străveche, pus în

situația de a-și dezvălui marile resurse creatoare. Era același suflet despre care Iorga spusese că vine de la „Decebal nesupusul”, pentru a rămâne esențialmente neschimbat. Dar el trebuia să se adapteze noilor exigențe, care indicau deja o stare de criză. Nimic mai caracteristic pentru năzuința epocii decât crearea unei asociații pentru știința și reforma socială, la care și-au dat concursul D. Gusti, V. Pârvan, V. Madgearu etc., cărturari convinși că orice legiferare se cuvenea întemeiată pe studii prealabile și că succesul modernizării era pendinte, după expresia lui Gusti, de „o reformă a omului și societății prin mijloace apolitice, reformă ce prin consecințele ei ar fi devenit apoi politică” (*Sociologie românească*, 1942, 7–12, p. 552).

Respectul pentru realul de orice natură distingea inițiativele românești pe acest tărâm, inițiative cu urmări benefice în epocă, deși atât de brusc întrerupte. Ele porneau în ansamblu de la ideea unei cunoașteri mai profunde a societății, în toate compartimentele și determinările ei, astfel ca măsurile de reformă să nu fie simple produse ale voluntarismului politic, ci rezultatul unor analize științifice care să țină cont de realitățile noastre cele mai adânci, adică de substrat organic, așa cum au fost ele definite de o întreagă serie de gânditori, de la Kogălniceanu și Russo la Eminescu și Iorga. „Cartea vie a poporului, adică nărvurile, obiceiurile publice și private, portul, muzica și limba ne va da poate soluția ce o căutăm, soluție ce o simțim cu toții, învățați și neînvățați, și (pe) care unii o vânează pe pământuri străine”, observa Russo, convins că „orbirea sistemelor” poate întuneca o clipă „mintea unui neam”, dar nu durează (*Cugetări*, 1855). Durată au numai valorile îndelung sedimentate, creații colective pentru definirea cărora a fost nevoie de solidarizarea multor generații. Remarca lui Russo era însă mai curând expresia unei speranțe, fiindcă el nu-i putuse verifica empiric adevărul. „Și cum vin cu drum de fier/Toate cântecele pier”, va spune peste numai un sfert de veac Eminescu. Vechile melodii, ritmuri, forme, instituții se năruiau sub presiunea altor realități și cu ele începea să apună un tip de umanitate pe care numai arta, populară sau cultă, mai putea să-l evoce.

Desigur, nu e nimic imuabil în lumea din jur și structurile ce par eterne încă stau sub semnul schimbării, fie aceasta și discretă. Lamentația paseistă pe marginea soartei țaranului n-a întârziat deloc împli-

nirea acesteia. Era necesară însă o bună definire a situației pentru a se ajunge la soluții adecvate. Reformele agrare și legislația aferentă, se știe, n-au rezolvat problema. Ele au impus însă concluzia că pentru tot ce privește destinul comunității rurale, încă majoritară și teoretic capabilă să decidă asupra întregului, nu e nimeni îndreptățit să impună măsuri fără o vastă anchetă în cele mai diverse medii. Căci dincolo de fenomenul social-economic pus în ecuație era vorba de un „suflet românesc”, păstrat de-a lungul timpului „ca într-o cetate de neînvins și neînvinsă, îngrădită puternic de limbă, basme, obiceiuri, tradiții și viziuni”, cum remarca la un moment dat D. Gusti. Iar acest suflet, țărănesc în fond, trebuia „codificat sub forma unui crez moral și program politic”, lucru ce nu s-a putut întâmpla decât pe seama unei elite active, a cărei capacitate de provocare și răspuns s-a vădit norocoasă în atâtea rânduri. Pentru întâia dată se puneă însă, în perioada interbelică, temelie solidă cercetării satului ca unitate socială extrem complexă, studiabilă monografic, pe zone și tipuri, în perspectiva unei sociologii a națiunii însăși. Metodologia acestei cercetări, angajând satul și creația populară în ansamblu, a cunoscut progrese importante, îndeosebi prin D. Gusti, T. Herseni, H.H. Stahl, A. Golopenția, E.D. Neculau, ultimul punând în circulație și o cuprinzătoare bibliografie a satului românesc.

Rezultă din acel repertoriu de scrieri că mai ales din primii ani ai secolului XX se căutau soluții pentru ieșirea din impas. Modernizarea economiei devenise, în termenii lui Xenopol, „o chestie de viață și de moarte”. Se preconiza de pe atunci „rectificarea râurilor” și un complex sistem de irigații care să mărească randamentul muncii săteanului (C. Chiru). „Agricultura e o industrie sau nu e nimic”, va spune Romulus Dianu (*Curentul*, 21 februarie 1941), convins că vechea formulă artizanală de exploatare a solului era depășită și că o concepție nouă, recomandată insistent de G. Ionescu-Șișești și alți agronomi, se impunea, imperativă, în acest domeniu. Mitul unei bogății naturale capabile să ne pună la adăpost de surprize era denunțat cu bun temei (G.D. Creangă, *Sărmană țară bogată*, 1937), un accent tot mai decis se puneă pe capitalul biologic al națiunii (V. Pârvan, C. Rădulescu-Motru, G. Vâlsan ș.a.), susceptibil de o fructificare mai rațională. Nu întâmplător s-a ajuns tocmai în această perioadă la încheierea unei științe a națiunii

(D. Gusti), în care satul ocupa un loc central ca „izvor de viață românească” (Anton Bașotă). Realul se cuvenea regândit și pe acest tărâm în sensul impus de exigențele lumii moderne, pe seama unei alte paradigme metodologice, una în care știința și cultura aveau de jucat un rol decisiv.

Cum se puteau împăca însă temeiurile milenare ale civilizației sătești (Ernest Bernea) cu noul imperativ de viață? Aceasta era problema pe care numeroși cărturari (sociologi, istorici, folcloriști, etnologi, filosofi, antropogeografi, pedagogi) căutau să o rezolve, alături de specialiștii înșiși în economia agrară, iar răspunsurile promiteau să se închege, dincolo de elogiul paseist, într-o sinteză coerentă. Din nefericire, asemenea eforturi au fost curmate prematur și pentru multă vreme, ceea ce a făcut ca redeschiderea procesului, după război, sub noul

regim, să nu poată folosi acele rezultate, mai ales că sociologia și disciplinele conexe erau acum refuzate *de plano*, iar termenii în care se regâdea întreaga chestiune erau marcați de un puternic voluntarism. Un fapt esențial se pierdea mai ales din vedere, acela că satul reprezintă o realitate organică, adânc motivată de istorie, și că țăranul nu poate fi tratat numai ca forță de muncă. Un schematism de sursă ideologică tulbură astfel procesul modernizării satului, proces față de care istoricii nu și-au făcut încă pe deplin datoria. Distingând mai limpede între ceea ce a fost atașament emoțional și rațiunile cognitive în abordarea lumii satului, ei ar putea contribui, prin restituiri diacronice, la o mai bună înțelegere a acestei lumi.

(*Ateneu*, 4 august 1988)

75 de ani de la eliberarea nordului Transilvaniei de sub ocupația străină

*Alexandru Porțeanu**

Actul de cotitură politico-militară a României de la 23 august 1944 a determinat intrarea în acțiune „din mers” a armatei române eliberate din alianța impusă cu Germania nazistă. Transformarea atât de radicală și de urgentă a întregului ansamblu de componente și structuri ale organismului militar național a fost deosebit de complexă, nelipsită de anumite dificultăți, dar îndeplinită rapid și eficient.

La 30 august 1944, România a declarat război Ungariei, pentru eliberarea teritoriului din Transilvania ocupat de inamic.

Între 1–20 septembrie 1944 s-a desfășurat prima fază a acțiunii eliberatoare. Apărarea cu forțe proprii a noului front – în lungime de 900 km, împotriva posibilelor atacuri defensive ale armatelor ungare și germane – a constituit prima măsură importantă în plan strategic pentru pregătirea ofensivei de eliberare a nordului Transilvaniei. Directiva operativă nr. 51 a Marelui Stat Major, din 1 septembrie 1944, a încredințat Armatelor 1 și 4 Române misiunea inițială de „a interzice orice încercare de pătrundere a inamicului spre trecătorile Carpaților Meridionali și Apuseni”, în special cu privire la zonele Brașov, Turda, Beiuș, Arad, Timișoara.

Armata 1 Română, comandată de generalul de corp de armată Nicolae Macici, avea Comandamentul la Sibiu, iar de la 7 septembrie 1944 la Deva, în perspectiva misiunii de asigurare a flancului stâng al frontului, până la Orșova. Structura ei a fost corespunzător dezvoltată pe tipurile de arme și ca dispunere în teritoriu, efectivele ei ridicându-se la aproape 74 000 militari. Armatei a 4-a Române, a cărei comandă a fost preluată de generalul de corp de armată Gheorghe Avramescu, i s-a încredințat întreaga linie de la Întorsura Buzăului până la Gilău, pentru împingerea ofensivei spre Zalău, Secuieni și

Satu Mare. Obiectivele principale erau defileul Oltului spre nord, al Mureșului spre vest, asigurarea zonei Brașov-Homorod și a trecătorilor din sud-estul Transilvaniei, luându-se în calcul inclusiv situații extreme, atacuri inamice masive. Aceste misiuni deosebite necesitau forțe umane, materiale și tehnice corespunzătoare, cu efective ce însumau peste 113 000 militari. În spatele frontului se preconiza menținerea Armatei a 3-a, care urma să-și subordoneze cinci comandamente teritoriale, Corpul grănicerilor, Inspectoratul general al Jandarmeriei și Corpul pompierilor.

Schimbarea strategică a situației trupelor germane din România după 23 august 1944 a determinat adaptarea cu urgență a mișcărilor lor. Directiva operativă în acest sens a Comandamentului Grupului de armate „Ucraina de Sud” a fost transmisă în noaptea de 1 spre 2 septembrie 1944. Cele mai importante concentrări s-au realizat în zonele Sfântu Gheorghe-Miercurea Ciuc și Târgu Mureș până în 4 septembrie, fiind aduse rapid o Divizie SS de lângă Budapesta și o Brigadă moto mecanizată ungară. Grupul „Ardeal”, astfel constituit, a fost investit de însuși Hitler cu funcția de „obergruppenführer SS” atribuit generalului Arthur Phleps. La 4 septembrie 1944, raportul de forțe era favorabil trupelor germano-ungare. În rândurile populației circulau zvonuri alarmiste referitoare la o posibilă dinamitare a cheilor Bicazului, în vederea blocării trecerii prin această zonă a unor forțe militare române și sovietice. Ofensiva inamică a fost declanșată în dimineața zilei de 5 septembrie 1944 de către Armata a 2-a ungară împreună cu importante unități germane, spre Alba Iulia, Blaj și Târnăveni. Dispozitivul Armatei a 4-a Române nu era încă realizat în întregime. În această situație,

generalul de corp de armată Gheorghe Avramescu a ordonat ofensiva corpului de Vânători de Munte în direcția Brașov-Sfântu Gheorghe-Odorhei, cu introducerea succesivă, din mișcare, a marilor unități debarcate. Aceste acțiuni au putut fi realizate numai parțial, din cauza ritmului alert al ofensivei inamice. Forțele acestora au reușit să pătrundă în dispozitivul tactic românesc, dar numai pe o adâncime de 15–20 km, eșuând astfel în atingerea țintei majore (Carpații Meridionali). Oprirea ofensivei germano-ungare a făcut ca situația operativă să devină favorabilă Armatei a 4-a Române, realizându-se în momentul decisiv al luptelor un raport de forțe 2/1, prin introducerea în luptă a unor unități importante.

Pe frontul de la Sfântu Gheorghe, în zilele de 5–6 septembrie 1944, s-au desfășurat discuții de comandament și recunoașteri în teren comune, româno-sovietice, care au stabilit măsurile de cooperare între unitățile române și Corpul de armată 33 sovietic, din care făcea parte și Divizia de voluntari români „Tudor Vladimirescu”. Ofensiva declanșată în dimineața zilei de 7 septembrie 1944 în zona Ilieni a înfrânt riposta violentă a unui contraatac cu tancuri. La 8 septembrie 1944 două batalioane ale Diviziei 1 Vânători de Munte și Regimentul 2 infanterie din Divizia „Tudor Vladimirescu” au intrat în orașul Sfântu Gheorghe în urma unor lupte înverșunate, ceea ce marca *eliberarea primului oraș* din teritoriul aflat sub ocupație ungară din septembrie 1940. În zona apropiată de la nordul orașului, la Arcuș, forțele inamice au opus o rezistență disperată în vederea reocupării orașului Sfântu Gheorghe. Bătăia tunurilor de pe frontul de la Sfântu Gheorghe se auzea până aproape de Brașov. Aceste lupte încrâncenate au evidențiat eroismul deosebit al militarilor români, cu prețul unor pierderi și jertfe inclusiv de comandament (generalul de brigadă Grigore Bălan, sublocotenent David Păiuș ș.a.).

Corpul 33 de armată sovietic inclusiv Divizia „Tudor Vladimirescu” au fost regrupate și mutate spre zona de la sudul orașului Târgu Mureș. Din această cauză, Corpul român al Vânătorilor de Munte a trebuit să desfășoare singur înaintarea spre Odorhei. În același timp, Divizia română 103 Vânători de Munte, Regimentul 7 artilerie și unități blindate, în cooperare cu unități sovietice, au realizat un atac de flanc pe direcția Oltului superior, peste munții Ciucului spre valea Nirajului, unde au ajuns la 15 septembrie 1944.

Corpul român de Vânători de Munte a reluat ofensiva spre Mureș la 18 septembrie întâmpinând rezistența Diviziei ungare 4 de munte. După șapte zile de lupte grele în zona Niraj-Mureș, ca urmare a reorganizării atacului, două batalioane (3 și 7) din Divizia română 1 Vânători de Munte au pătruns în orașul Târgu Mureș la 18 septembrie 1944, ora 13:00.

Luptele de pe valea Oltului superior s-au desfășurat pe un front în lungime de aproape 180 km, Corpul român de Vânători de Munte realizând o importantă reușită operativă. Toate desfășurările militare de pe direcția principală inițială. Sfântu Gheorghe-Odorhei-Târgu Mureș s-au corelat din acțiune cu operațiunile armate de-a lungul întregului cuprins al Carpaților Orientali, dintre trecătorile Prislop, Tihuța, Tulgheș, Bicz, Ghimeș și Oituz. Aceste desfășurări au creat condițiile necesare stabilirii contactului și intrării în acțiune a unităților Armatei sovietice pe aliniamentele Carpaților Orientali, care prin însăși natura lor puneau probleme operative de complexitate și dificultăți specifice. În această zonă, de întindere și varietate deosebite ale terenului, a fost realizată o parte importantă a cooperării militare româno-sovietice în faza finală, decisivă, a celui de al Doilea Război Mondial. Dintre acțiunile deosebite de acest fel, subliniem pe cele din zona Ghimeș-Palanca-Făget-Frumoasa, unde tanchiștii români au intrat la 11 septembrie 1944. Prin regrupările necesare și corelarea lor cu acțiunile militate de pe valea Oltului superior, a putut fi astfel realizată eliberarea orașului Miercurea Ciuc (tot la 11 septembrie), continuată spre vest (pe direcția Vlăhița-Odorhei) și nord, cele din Cheile Biczului spre Gheorgheni și spre valea superioară a Mureșului, eliberarea orașelor Toplița și Reghin, realizându-se astfel traversarea Carpaților Orientali din zona Tulgheș-Borsec-Toplița.

Toată această primă fază de eliberare a teritoriului ocupat a fost continuată cu ofensiva energetică spre Cluj (eliberat la 11 octombrie 1944) și Oradea (eliberată la 12 octombrie 1944), două mari acțiuni militare ofensive românești. Aceste succese au relevat în mod deosebit măiestria tactică-operativă, forța ofensivei, capacitatea adaptării rapide la depășirea obstacolelor, cooperarea politico-militară cu Aliații, superioritatea dotării materiale, dar mai ales motivația morală a militarilor români.

Ofensiva a continuat pe direcția nord-nord-vest, pe liniile de comunicație și pe profilul reliefului terenului – ce prezentau anumite dificultăți –, având ca obiective principale orașele Dej, Zalău, Jibou, Baia Mare, Sighetu Marmăției, care a fost eliberat în

dimineața zilei 17 octombrie 1944. În Maramureșul istoric au trebuit depășite și încercări separatiste ale unor elemente ucrainene.

La aceste importante succese au contribuit decisiv toate comandamentele, unitățile și categoriile de forțe militare: infanteria, cu toate formele ei de organizare, artileria terestră și antiaeriană, vânătorii de munte, trupele motomecanizate și de tancuri, aviația, trupele de grăniceri, cele de căi ferate și comunicații, de informații, de geniu, de transmisiuni, inclusiv cele de cavalerie, cele de marină și fluviale (îndeosebi în cooperarea inițială cu unitățile sovietice), serviciile sanitare, de educație și de intendență ale Armatei Române.

În ansamblul lor, operațiunile militare din septembrie-octombrie 1944 din Transilvania, Crișana, Banat și Maramureș au mobilizat circa 600 000 de militari. Armata Română a avut în aceste bătălii 28 de Divizii, un Corp aerian, două brigăzi de antiaeriană, unități și formațiuni de toate genurile și categoriile. Pierderile Armatei Române din septembrie-octombrie 1944 au însumat aproape 50 000 de oameni (morți, răniți și dispăruți), iar cele provocate inamicului, de peste 21 000 militari.

Armata Română a eliberat 872 localități, dintre care un număr de orașe, având – în cooperare cu trupele sovietice – un rol deosebit în eliberarea unor orașe importante, precum Clujul, Oradea, Târgu Mureș, Sfântu Gheorghe, Satu Mare, sau altele ca Dej, Huedin, Salonta, Carei. Pentru atingerea acestor obiective au fost depășite prin lupte patru masive muntoase (Baraolt, Meseș, Lăpuș și Făget), au fost forțate cinci cursuri de apă (Mureș, Olt, Crișuri, Someș ș.a.)

Armatele 4 și 1 au fost marile unități militare române care, prin numărul de militari participanți la lupte, prin întreaga lor structură de organizare și operativă, prin capacitatea de comandament și dimensiunile fronturilor de luptă angajate, prin spiritul lor de eroism, prin jertfele lor au avut ponderea principală în lupta de eliberare a nordului Transilvaniei din toamna anului 1944.

Cooperarea militară româno-sovietică reprezenta o acțiune nouă în istoria militară a celor două țări, inițiată de România în condițiile de la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1944. Ea a avut un rol deosebit de important în obținerea succesorilor comune, atât în Transilvania, cât și ulterior, până la victoria finală. Studiarea analitică, obiectivă, a desfășurării acestei cooperări relevă eforturile principale comune ale factorilor din conducerea și structurile părților respective, precum și unele

deficiențe, inconveniente sau chiar greșeli importante înregistrate pe parcurs, care erau numai într-o anumită măsură oarecum inevitabile. Cele mai notorii dintre acestea au fost cele produse în desfășurarea marii bătălii de la Oarba de Mureș, care a produs un număr nefiresc de mare de pierderi ale Armatei Române. Apoi, o anumită duplicitate a unor factori politici și militari sovietici în atitudinea lor față de relațiile româno-maghiare din Transilvania și față de relațiile statale româno-ungare, ajungându-se până la înlăturarea temporară a administrației românești din zonele eliberate, timp de aproape patru luni, între 15 noiembrie 1944 și 13 martie 1945.

Eliberarea teritoriului românesc s-a încheiat la 25 octombrie 1944, în mai puțin de două luni (54 de zile), prin acțiunile victorioase de la Satu Mare și Carei. Armata Română a continuat ofensiva împreună cu cea sovietică, pentru eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și a unei părți din Austria. Ziua de 25 octombrie a devenit de atunci Ziua Armatei Române.

Eliberarea teritoriului național a anulat în fapt „Arbitrajul” (Dictatul) de la Viena din 30 august 1940, a zădărnicit în mod decisiv manevrele politico-diplomatice ungare, inclusiv pe cele ale comuniștilor maghiari pe lângă conducerea Uniunii Sovietice, privitoare la menținerea unei părți din Transilvania în cadrul Ungariei. Clauza de această natură introdusă în paranteza din Convenția de Armistițiu de la 12 septembrie 1944 a devenit caducă, anihilându-se astfel demersurile politice ungare.

Tratatele de pace din 1947 cu Ungaria și România au consfințit din nou, au reconfirmat în dreptul internațional aceste realități.

Eliberarea teritoriului de sub ocupația străină a permis începerea reîntoarcerii la vetrele lor, la serviciile și activitățile lor, a celor peste 250 000 de refugiați din nord-vestul țării care în septembrie 1940 și în perioada următoare au găsit adăpost temporar, frățesc în teritoriul liber al României atât de grav mutilate. Reîntoarcerea refugiaților nu a fost lipsită de unele dificultăți. Aceștia constituiau numai o parte a fenomenului *Marelui Refugiu Românesc* din anii 1940–1947. Refugiații din Basarabia și cei din nordul Bucovinei nu s-au mai putut întoarce la casele lor, din motivele cunoscute. O situație asemănătoare au avut și strămutații din Cadrilater.

Rememorarea eliberării teritoriilor de sub ocupația străină, a principalelor bilanțuri, concluziile și învățămintele acelor evenimente se înscriu, în mod semnificativ, în preocupările întregii noastre societăți, ale spiritualității și culturii românești.

Temele și dilemele ecologiei integrale

Mircea Duțu*

La patru ani de la primul manifest ecologist papal din istorie

La patru ani de la publicarea sa (mai 2015) și în pofida dezbaterilor și analizelor generate și a concluziilor deja formulate în acest context sau poate tocmai de aceea, enciclica papală „ecologică” (mai degrabă *ecologistă*) *Laudato si'*¹ este departe de a-și dezvălui toate semnificațiile și de a-și fi manifestat pe deplin implicațiile, în frunte cu cele ale conceptului de *ecologie integrală*, pe care îl propune într-o viziune proprie și încearcă a-l impune în planul realităților concrete. În ultima perioadă intelectuali apropiați de mediile creștine denunță lectura conservatoare a documentului emis de Papa Francisc și astfel acaparat în scopuri politice de mișcările reacționare, avertizând că „ecologia integrală nu este ceea ce credeți voi”². Nevoia de clarificare s-ar impune cu atât mai mult cu cât, mai ales în Franța, conceptul papal ar face obiectul unei interpretări echivoce, îndepărtată de amplitudinea și elanul pe care *Laudato si'* le-a generat în întreaga lume la momentul apariției sale și chiar de ceea ce experimentăm cu toții și percepem ca practicieni, esești, economiști ori teologi creștini în această privință. De altfel, în plan mai larg, sunt voci care susțin că acest curent ecologist catolic și conservator manifestat în ultima perioadă ar vedea în urgența ecologică mai degrabă „oportunitatea de a reafirma un principiu de autoritate” și de aceea s-ar impune a avea mare grijă să nu se cadă „în capcana legitimizării unei chestiuni prin alta”³.

1. Desigur, în pofida conținutului său care înglobează, într-o reușită sinteză, date relevante din domenii diverse, cum ar fi ecologie, sociologie, climatologie, biologie, etică, drept ș.a., enciclica nu

este o lucrare în materie ca oricare alta și dincolo de orice constituie un *apel* adresat, deopotrivă, creștinilor și societății laice. Din acest punct de vedere ea a fost apropiată de *Pacem in Terris* a Papei Ioan al XXIII-lea din 1963 „prin care nu s-a limitat numai să respingă războiul, ci a voit să transmită și o propunere de pace” și a impresionat și a influențat și multe persoane și sfere sociale din afara bisericii. De data aceasta, „în fața deteriorării globale a mediului, vreau să mă adresez fiecărei persoane care locuiește pe această planetă... În această enciclică îmi propun în special să intru în dialog cu toți referitor la casa noastră comună” (§ 3). Filiația devine și mai evidentă dacă avem în vedere că opt ani mai târziu, în 1971, la începuturile „erei ecologice” și în exprimarea lor Papa Paul al VI-lea aborda problematica ecologică, drept o criză ce este „o consecință dramatică” a activității necontrolate a ființei umane, care „Printr-o exploatare necugetată a naturii, ea riscă s-o distrugă și să fie la rândul său victimă a acestei degradări”⁴, iar sub aspectul „catastrofei ecologice” și în vederea evitării sale propovăduia „urgența și necesitatea unei schimbări radicale în conduita omenirii”⁵.

Acest adevărat manifest pentru salvarea planetei, impus de momentul de răscruce la care aceasta a ajuns, reclamă și presupune spre a i se răspunde așa cum se cuvine eforturi responsabile comune, tenace și permanente, fiind vorba, în ultimă instanță, de o inițiativă de *convertire ecologică*, una cerută tuturor, dificil de îndeplinit, dar absolut necesară. Rostul său este acela de a face posibilă marea transformare menită să facă trecerea de la o viziune utilitaristă, cuceritoare și agresivă asupra naturii, la una inteligentă, o percepție mai sensibilă a Terrei și, în

*Profesor universitar dr., directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române

consecință, de a depăși și a înlocui „sistemul mondial actual” de reprezentări și accepțiuni, întrucât atât credinciosul, cât și cel care nu este sunt amândoi împreună în fața aceleiași provocări și opțiuni.

Integrată problematicii educației și spiritualității ecologice și văzută ca un drum de acces la și de promovare a „conștiinței unei origini comune, a unei apartenențe reciproce și a unui viitor împărtășit”, capabilă să permită „dezvoltarea de noi convingeri, noi atitudini și stiluri de viață”, asigurându-se astfel schimbarea și orientarea omenirii spre ecologie, *convertirea ecologică* devine impregnată de spiritualitate creștină. Spiritualitate care, aici și acum, și-ar pune deschis și major în slujba protecției și conservării mediului, în ultimă instanță a înseși supraviețuirii actualei forme de viață pe planetă, marea sa bogăție generată de „douăzeci de secole de experiențe personale și comunitare”, oferind, așadar, un vigoșos „stimulent interior care dă impuls, motivează, încurajează și dă sens” oricărei acțiuni individuale sau colective în favoarea mediului. Din această perspectivă, modelul Sfântului Francisc din Assisi reprezintă o propunere veridică, veritabilă și valabilă „de relație sănătoasă cu creația ca o dimensiune a convertirii integrale a persoanei”. De altfel, în concepția papală, criza ecologică însăși este un apel la o profundă convertire ecologică, una care comportă diferite atitudini care se conjugă spre atingerea scopului urmărit, prin activarea și cultivarea inclusiv a unor valori și dimensiuni precum „recunoștința și gratitudinea, adică o recunoaștere a lumii ca dar primit de la iubirea Tatălui, care provoacă drept consecință dispoziții gratuite de renunțare și gesturi generoase...”, implică „conștiința iubitoare de a nu fi separată de celelalte creaturi” și imprimă sensul conviețuirii ecologice, respectiv cel al faptului că fiecare dintre creaturi „reflectă ceva din Dumnezeu sau are un mesaj să ne transmită” sau „certitudinea” că Hristos „a asumat în sine această lume materială și acum, înviat, locuiește în intimitatea fiecărei ființe, înconjurându-o cu afectul său și protejându-o cu lumina sa” (§ 221). În termeni de ultimă oră ai discursului ecologist, ne putem gândi chiar la ecuația „tranziției ecologice”.

2. O ecologie integrală, menită să țină seama de toate aspectele crizei mondiale, implică în mod necesar dimensiuni umane și sociale și cuprinde ca ipostaze interdependente: *ecologia ambientală*, *economică* și *societară*, *ecologia culturală*, *ecologia vieții zilnice* sau *ecologia umană*. După cum nu există două crize separate, una a mediului și o alta

societară, ci o singură și complexă criză socio-ambientală, tot așa și soluțiile nu pot fi decât unele integrale, care să ia în considerare interacțiunile sistemelor naturale între ele și cu sistemele sociale, iar strategiile aferente cer o abordare integrală pentru a combate sărăcia, pentru a reda celor excluși demnitatea și în același timp pentru a avea grijă de natură (§ 139). După cum unitatea dintre patrimoniul cultural-istoric și cel natural reprezintă o parte a identității originare, comune, iar ecologia ca stare și acțiune impune o îngrijire unitară, împreună și corelat, a bogățiilor culturale și a celor naturale ale lumii (§ 143).

În același context al ecologiei integrale este evocată și „ecologia omului”, afirmată de Papa Benedict al XVI-lea, a cărei existență s-ar justifica prin aceea că „și omul are o natură pe care trebuie s-o respecte și pe care n-o poate manipula după bunul plac”⁶. O noțiune importantă în definitivarea „integralității ecologice” este cea a „justiției intergeneraționale”, aferentă noțiunii bunului comun și intrinsecă destinului comun. Dacă nu se poate vorbi despre dezvoltarea durabilă fără o solidaritate intra- și între generații, trebuie să admitem că și mediul „se situează în logica primirii. Este un împrumut pe care fiecare generație îl primește și trebuie să-l transmită generației următoare”⁷, o ecologie integrală promovând o asemenea viziune amplă (§ 159).

Recunoașterea de drepturi ale generațiilor viitoare se exprimă ca o îndatorire a generațiilor prezente de a proteja mediul pe termen lung, prezervând bunurile patrimoniului comun.

3. Pentru a surprinde și a înțelege semnificațiile conferite de promotorul său expresiei de *ecologie integrală*, apărătorii enciclicii consideră necesară reamintirea originii ei, începând chiar cu alegerea, deloc întâmplătoare, a titlului acesteia. Astfel, *Laudato si'* înseamnă, în italiana veche *Loué sois-tu!*; acestea sunt și primele cuvinte ale unei rugăciuni a Sfântului Francisc din Assisi proclamat de Biserica Catolică în timpurile noastre „părinte al ecologiei”, denumită și *Cântec fratelui soare*. Acest „magnific poem” e un imn adus frumuseții pământului și creaturilor, chiar în momentul în care sfântul trăia un moment de suferință. Alegerea acestui titlu ar constitui astfel punctul de plecare la ceea ce propune (azi și astfel) Suveranul Pontif: a schimba viziunea față de natură, determinând umanul să treacă de la o atitudine de supremație la una fraternală!

Nu întâmplător, acest sfânt din veacul al XIII-lea a inspirat și numele pe care a înțeles să-l poarte astăzi ca papă, cardinalul argentinian Jorge Bergoglio. Moștenirea lui Francisc de Assisi și similitudinile pe care le generează sunt interesante din mai multe puncte de vedere, în frunte cu fraternitatea cu natura, mesajul dincolo de lumea catolică ori atitudinea revoluționară față de Biserică și valorile dominante. Sfântul avusese un sens cert al comunicării, una dintre faptele sale cele mai cunoscute fiind decizia de a se dezgoli în piața publică pentru a renunța la veșmintele tatălui său bogat, negustor de stofe. În fine, a primit un crucifix de la sfântul Damian cu următoarea misiune (poruncă): *Mergi și repară casa mea!* Multă vreme casa a fost înțeleasă ca Biserică; astăzi și în acest nou context Papa Francisc actualizează respectivul mesaj, aplicându-l în privința „casei comune”, Terra, care are nevoie de un angajament puternic și urgent în favoarea sa din partea creștinilor și a tuturor persoanelor de bunăcredință. Acest apel a fost reluat și adresat clar și deschis de Suveranul Pontif și la 6 iulie 2018 suteleor de reprezentanți creștini ai lumii întregi angajați pentru ecologie și reuniți pentru prima dată la Roma.

4. Printre sensurile prime și decisive în conturarea conceptului de ecologie integrală rămâne și cel de nouă perspectivă a raportului dintre umanitate și mediu, marcându-se astfel ruptura radicală cu interpretarea, până nu demult dominantă, a raportului dintre om și natură, cea care îl vedea pe acesta drept stăpân și posesor al ei, în favoarea uneia a „lumii integrale, unice, din care umanul face parte integrantă, și se află în relații de interdependență cu toate componentele sale”. Astfel, este pe cale a se pune capăt tezei dominante în ultimii 50 de ani (impusă prin celebrul articol al lui Lynn White, din 1967, *Rădăcinile istorice ale crizei noastre ecologice*), oferind o nouă perspectivă și posibilității mai largi de înțelegere a tradiției biblice, înrădăcinate în gândirea modernă prin porunca divină fondatoare: „Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul” (Facerea I, 26). De-a lungul timpului s-au dat diferite explicații și interpretări acestui text din Vechiul Testament, incriminat pe nedrept de ecologiști, în privința semnificațiilor și implicațiilor sale ecologice, în multe cazuri fiind vorba de nefericite scoateri din cadru și absolutizări necuvenite. Reevaluările și diversificarea abordărilor impuse de noul context al

crizei ecologice plane tare, marcat de probleme majore precum schimbările climatice, sărăcirea biodiversității ori poluarea industrială oferă noi concluzii, piste de interpretare și viziuni de prezentare a subiectului. Așa, de exemplu, relativ recent filosoful și ecologistul american John Baird Callicott⁸ identifica și distingea trei posibile interpretări ale respectivului pasaj al Scripturii, denumind pe prima „despotică”, pe cea de-a doua „a intendenței”, iar pe a treia „cetățenească”. Papa Francisc s-ar fi sprijinit în *Enciclică* pe cea de-a doua și pe cea de-a treia și introduce „cu discreție” o „autocritică colectivă” atunci când scrie: „Dacă este adevărat că, uneori, noi creștinii am interpretat numai rău Scripturile, trebuie să respingem astăzi cu putere că, din faptul de a fi fost creată după chipul lui Dumnezeu și misiunea de a domina pământul, decurge pentru noi o dominație absolută asupra altor creaturi. Noi apreciem astfel că Biblia nu dă loc unui antropocentrism despotice care s-ar dezinteresa de alte creaturi” (*Laudato si'*, § 67–68)⁹. Se naște în acest fel premisa nu numai a unei viziuni, dar și a unei educații „integrale” comune asupra naturii.

5. Născută odată cu afirmarea modernității și devenită în postmodernitate știința predominantă, ecologia reprezintă astăzi un reper fundamental al devenirii și viitorului civilizației umane. Într-adevăr, din punct de vedere istoric, reflecția ecologică însoțește nașterea epocii industriale. În 1866, printr-o lucrare de referință (*Der Generelle Morphologie der Organismen*), biologul și filosoful german Ernst Haeckel forja termenul de *ecologie* și reușea să identifice elementele care o defineau drept știința relațiilor dintre ființele vii și dintre acestea și mediul lor. La rândul său, americanul George Perkins Marsh, în lucrarea *Man and Nature* (1864), își pune problema compatibilității pe termen lung între civilizația industrială care se dezvoltă în țările occidentale și natură. Ecologia se naștea în modul acesta și oarecum ca reacție la un context nou, cel al unei distrugerii accelerate a mediilor naturale. În Europa, factorul concret considerat declanșant era avântul industriei, iar în S.U.A. conștientizarea ravagiilor despăduririlor. Mai târziu va apărea și se va manifesta o altă trăsătură a acestei mișcări de gândire: critica antropocentrismului de afirmare, consolidare și întreținere căruia creștinismul nu i-a fost deloc străin. Desigur, ecologia, în sens larg, pune în discuție unele fundamente ale economiei, dar faptul trebuie privit din perspectivă evolutivă și în datele sale concrete. Modernitatea debutează încă

de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, în parte și în jurul avântului fizicii moderne, care impunea o viziune a lumii în ruptură totală cu cea anterioară, moștenitoare a gândirii Antichității. Una în care, pentru Aristotel, de exemplu, lumea se împărțea în două: una celestă, inaccesibilă și divină, necesară, care nu cunoaște o mișcare decât circulară și o alta, sublunară, locuită de oameni și alte animale, consacrată contingentei. Universul antic era unul ierarhizat, saturat de sens; în secolul al XVII-lea știința modernă zugrăvea un cu totul alt tablou: Terra nu este decât un agregat de particule materiale, legate între ele de legi foarte simple, în primul rând de cea a gravitației universale; orice suflu divin a dispărut de pe Pământ, ființele vii sunt „animale-mașini”, ajungându-se astfel la ideea unei umanități exterioare, străină naturii, întrucât e dotată cu conștiință și interioritate. Avântul științei moderne era, prin urmare, pe deplin congruent cu o lectură a Genezei conform căreia omul – singura creatură concepută după imaginea lui Dumnezeu – este chemat să domine Terra. Însă, treptat în efortul de adaptare a Bisericii și a mesajului său la noile realități și nevoi ale societății și, mai ales, odată și după inaugurarea „erei ecologice” (anii 1970), se naște și se afirmă și ecocreștinismul, ca o corectură a acestei poziții și apoi ca un drum propriu spre ecologie.

În planul științelor, Darwin (1859) a introdus o primă ruptură a acestei perspective, plasând omul în lanțul evoluției naturale. Etologia a produs-o pe a doua, începând cu anii 1950, când pune în discuție criteriile de departajare clasică între umanitate și animalitate, susținând că între acestea nu există o diferență de natură, ci de grad de organizare. S-a ajuns astăzi la a treia revoluție, cu *biologia vegetală*, care ne învață că plantele exercită aceleași funcții, inclusiv o formă de inteligență. Asemenea evoluții nu au rămas fără consecințe nici în planul abordării teologice.

6. Conceptul de *ecologie* integrală are deja propria sa istorie și cunoaște diferite forme de structurare a conținutului său, iar în enciclica papală sintagma apare de șapte ori, cu explicații sau pentru ilustrarea contextului aferent. În orice caz, semnificațiile atribuite în *Laudato si'* sunt departe de cele pe care încearcă a i se conferi, evident, în mod forțat, în ultimii ani de unele cercuri neoconservatoare, printr-o confuzie voită, dar inacceptabilă, între integral și integrism. Așa cum se remarcă în punerea la punct invocată la începutul considerațiilor de față, ecologia integrală nu implică, în

orice caz, naționalismul; noțiunea de *limită*, care constituie pretextul utilizat în acest sens, de exemplu, apare în lucrarea Papei Francisc și în gândirea ignatiană (propovăduită de iezuiți, căruia acesta îi aparține prin originile sale teologice), dar ea vizează limitele planetei și nicidecum cum vor unii să o interpreteze, respectiv ca un ansamblu de frontiere naționale care ar trebui consolidate cu orice preț. Dimpotrivă, Suveranul Pontif insistă asupra „conștiinței că suntem o singură familie umană” și relevă rolul instanțelor supranaționale în gestionarea și soluționarea problemelor ecologice planetare. El este astfel în deplin acord cu datele ultime ale constatărilor științifice și cu semnalele de alarmă ale oamenilor de știință, precum *Apelul* din noiembrie 2017 al celor 15 000 de savanți din 184 de țări privind pericolul ca omenirea „să împingă ecosistemele dincolo de capacitatea lor de a întreține țesutul vieții” și avertizarea adresată oamenilor politici de a lua măsuri urgente și radicale pentru „a frâna distrugerea mediului”.

6.1. De altfel, începând cu 1971 (când se situa la 24 decembrie), în fiecare an specialiștii ne anunță date simbolice la care omenirea și-a consumat ansamblul resurselor pe care planeta e capabilă să le genereze într-un an și de când începem, de fiecare dată, să trăim „pe credit ecologic”, în contul și pe seama generațiilor viitoare. Ea a ajuns în 2018 a se situa la 1 august și ne anunță astfel în acest fel și pune în întârziere un debitor, se pare, deja în insolvență absolută!

Neglijența și acțiunea deliberată de distrugere a ecosistemului planetar generează amenințarea cu aneantizarea actualei formule de viață pe Terra. Trezirea din această inconștientă pasivitate și condamabilă indiferență și trecere la acțiune responsabilă este tocmai mesajul care domină *Enciclica Laudato si'* din perspectiva ecologiei integrale.

Cu atât mai mult, ecologia integrală nu se reduce la *bioetică*; ar fi un contrasens, remarcă aceeași apărători ai autenticelor dimensiuni ecologice ale enciclicii papale, în raport cu amploarea documentului și a problematicii abordate, unde acest subiect, desigur important, este departe de a se rezuma la ceea ce creștinii au de spus și de făcut în această lume în care ecosistemele sunt distruse într-un ritm alert ori dispariția păsărilor și a insectelor polenizatoare pun în pericol o mare parte din ceea ce *Laudato si'* numește *creație* (umanitatea și ansamblul formelor de viață de pe planetă). Într-adevăr, poluarea solului, aerului și a apei, dereglările climatice, dezechilibrele

ecologice majore au declanșat deja cel de-al șaselea val al dispariției în masă, primul și singurul de până acum având drept cauză activitatea uneia dintre specii, respectiv omul.

În cursul ultimului secol extincția speciilor s-a multiplicat de circa o sută de ori, atingând proporții inegalabile de la dispariția dinozaurilor în urmă cu 70 de milioane de ani. Or, primele împrejurări în care apare sintagma *ecologie integrală* în enciclica papală se referă la Francisc de Assisi și capacitatea sa de a ne percepe ca pământeni, parte a ecosistemului. Desigur „Poverello” înțelege această interdependență cu ochii credinței și ai poeziei, dar astăzi știința modernă o confirmă cu propriile date și instrumente, asumate ca atare în enciclică și puse în concordanță cu cele promovate în același sens de spiritualitatea creștină.

Noi cunoaștem astăzi prea bine cauzele dezastrelor de mediu și consecințele lor ireversibile asupra planetei și condițiilor de locuit pentru om, după cum am identificat și posibile căi de ieșire din impasul ecologic: reducerea consumului și promovarea surselor de energie regenerabile, respectuoase cu ecosistemele, transformarea sistemului nostru productiv în sensul și profitul unei economii circulare, făcând să trăiască factorii de proximitate, adaptați unui consum sobru, făcând să prevaleze calitatea asupra cantității și deschisă unei mai bune repartiții a muncii. Și nu există nicio scuză pentru a nu gândi asupra perspectivelor și a nu acționa pentru materializarea lor.

În fine, nu trebuie să fii un fin și specializat observator al actualității politice spre a consta că, în pofida fragilității consens privind problema ecologică (redușă, adesea, la chestiunea climatică), asemenea provocări nu se află ca priorități pe ordinea de zi a decidenților politici.

7. Nu în ultimul rând *Laudato si'* și filosofia pe care o degajă se situează într-o anumită continuitate, cea a unei ecologii care presupune „o schimbare radicală în comportamentul umanității”, despre care vorbea Papa Paul al VI-lea în 1971, când în istoria omenirii se deschidea „era ecologică”; Francisc, care aduce un omagiu „mișcării ecologice mondiale”, cheamă în mod repetat creștinii la dialog cu ecologiștii, ceea ce exclude de fapt o postură identitară ori defensivă care neagă dialogul. La trei ani după emiterea enciclicii ecologice, ne asigură păzitorii sensurilor sale autentice, creștinii din ce în ce mai numeroși se angajează pentru „respectul creației”, în linia întâlnirilor ecumenice ale anilor 1980, promovând astfel nu numai o ecologie, ci și

un angajament integral în realizarea semnificațiilor teoretice și obiectivelor sale concrete.

„Totul e legat, totul se leagă”, inclusiv și mai ales marile probleme ale existenței, precum cele ale catastrofelor ecologice și schimbărilor climatice. Ca răspuns la asemenea adevăruri, Papa Francisc a instituit la Vatican, în 2017, un dicaster (minister) al „dezvoltării umane integrale”, care se preocupă, printre altele, deopotrivă, de problemele migranților și de cele ale ecologiei.

Prin concepția și datele sale esențiale, conform *Laudato si'*, creștinilor le revine un rol de jucat, care, adesea, după alții, este „salvgardarea casei comune”, grav amenințate. Francisc insistă mai ales asupra gravității dereglării climatice, sărăcirii biodiversității ori condițiilor de viață defavorabile întâlnite mai ales în megapolisurile lumii. *Ecologia integrală* are și o fațetă socială, percepe și exprimă simultan „strigătul pământului și pe cel al săracilor”. Promotorul său asociază întotdeauna „protecția naturii cu cea a fraților celor mai fragili”, pentru el fiind vorba de două aspecte ale aceleiași probleme, care nu este înainte de toate una morală ci, mai degrabă, antropologică. „Astăzi, nu ne putem împiedica a recunoaște că o adevărată abordare ecologică se va transforma întotdeauna într-una socială, care trebuie să integreze justiția în discuțiile asupra mediului, pentru a asculta atât de plânsul Terrei, cât și pe cel al săracilor” (*Laudato si'*, § 49). Limbajul Papei Francisc conjugă astfel două registre, cel al fraternității, așteptat din partea unui papă franciscan, și cel al unui critic precis și fără concesiuni al dominației sistemului social actual, pe deplin răspunzător. Așadar, Suveranul Pontif înțelege și exprimă strigătul surorii Terra și pe cel al oamenilor fragili, vulnerabili; tot așa, împreună și la fel ca Francisc de Assisi, răspunde ca un frate la provocările și suferințele ecosociale, dar pe conținut ia distanță de liberalismul economic și denunță absolutismul necontrolat al pieței, ajunge astfel până la a evoca, în modu-i specific, teza descreșterii și a virtuților sale.

Acest contrast între cele două limbaje și conținuturile lor ne arată că nu va răspunde problemelor prin limbajul „mediului just” care nu ar putea decât să „întârzie puțin prăbușirea”. El încearcă o scriitură care asociază cu precizie aspectele civilizației și pe cele de ordin tehnic, termenii ecologici și pe cei juridici ș.a. Iar concluzia morală este aceea că, astfel, se inspiră în această privință din filosoful și teologul german Romano Guardini

cu al lui *Sfârșit al timpurilor moderne* la modă în anii 1950–1960.

Să nu uităm, totuși, că Papa Francisc provine din America de Sud, acolo unde militanții ecologiști sunt din ce în ce mai numeroși și își dau viața tot mai mulți în luptele ecologice alături de cei mai săraci dintre cetățeni.

8. *Ecologia integrală* nu este un program politic; adoptarea de stiluri de viață individuale și colective preocupate de salvagardarea „casei noastre comune” implică decizii de mobilitate, de economisire, de raport față de muncă, publicitate, tehnică. Acestea modifică viețile noastre mai mult decât politicile guvernelor. De altfel, astăzi politica trece, cum arăta istoricul și teologul Jacques Ellul (1912–1994), printr-o multitudine de grupări care caută, experimentând și rezistând, în deschidere și dialog, la logicile dominante nefaste.

9. O problemă tot mai evidentă și, totodată, acută, fundamentală și chiar decisivă în punerea și soluționarea problematicii ecologice devine cea a discrepanței, până la deconexiune, între amploarea descoperirilor științifice asupra gravității dezastrului, semnalelor de alarmă și mobilizarea specialiștilor și, respectiv, neputința de a le metaboliza în planul reacțiilor individuale și colective, inclusiv politice și construirea răspunsurilor adecvate. Mai mult decât atât pare a fi o afinitate psihomorală care crește în raport cu iminența catastrofei.

Din punct de vedere psihologic s-a ridicat mai demult întrebarea de ce omul nu percepe acuitatea și nu reacționează cu aceeași intensitate în privința, de pildă, a pericolului terorist și, respectiv, a celui reprezentat de fenomenele meteorologice extreme și schimbările climatice. Răspunsul venit din rândul specialiștilor americani a fost acela al existenței unei imposibilități naturale a creierului uman de a percepe, a asimila și a genera reacții în același mod și de aceeași intensitate referitor la ceva ce vine din interior, din rândurile noastre și, respectiv, la ceea ce provine din afară, din exterior, din natură, și din perspectivele și cu posibilități de materializare diferite.

Într-o logică asemănătoare și în căutarea unui răspuns concret și pertinent, sociologul francez Bruno Latour¹⁰ ridică problema: pentru ce emoțiile puse în joc nu sunt aceleași atunci când se cere populației să protejeze natura și în situație de apărare a teritoriului propriu? Iar răspunsul sumar vine în același registru psihologic: întrucât ecologia, natura, protecția biosferei ori salvarea planetei trimit la ceva exterior, care poate să ne privească în mod

mediat, indirect. Diferența este enormă în privința reacțiilor suscitade între apărarea naturii și apărarea teritoriului, chiar dacă ar fi vorba strict de același fenomen! Ca atare, soluția ar fi, așadar, transformarea tuturor problemelor pe care le atribuim ecologiei în chestiuni de teritoriu, de ocupare și de apărare a solului.

Ceea ce ar fi exterior (natura) trebuie convertit în termenii teritoriului, mai apropiat de apartenență și de resort, de reacție individuală. O atare abordare riscă, fără îndoială, o etichetă de poziție „reacționară”, neoconservatoare, dar se pare că o altă posibilitate nu există, cel puțin pe termen scurt.

Din perspectiva globalizării, interesul pentru teritoriu era considerat ca negativ, ca o dovadă de arhaism, de atașament ancestral și, în consecință, reacționar, ne avertizează Latour. Dar acum, că globalizarea e pusă la îndoială, continuă el, fără o planetă așa de vastă pentru a împlini toate visele modernizării, brusc și în toate țările odată, iată că pretindem să revenim la frontierele vechilor teritorii naționale.

Dar această *întoarcere la teritoriu* este o ficțiune și mai mare decât globalizarea; naționalul e definit prin frontiere etanșe, nu are economic niciun sens concret și, în mod evident, din punctul de vedere al tuturor lucrurilor care definesc în mod real un sol, un teren, un loc de viață este o abstracție totală. Nu putem trata problema climei în frontierele unui stat și nici pe cea migrațiilor! De aceea, avertizează sociologul francez, dacă ar exista o capcană în care nu trebuie să cădem în acest context este aceea de a crede că singura alegere ar fi cea între globalizare, fără pământ locuibil și stat-națiune, fără definirea concretă a unui sol real. Iată de ce el propune a vorbi de *terestru*, conceput ca un al treilea pol, un al treilea artefact, definit pur și simplu prin coincidența noțiunilor de *teritoriu* cu cea de *subzistență*.

Un teritoriu nu este o circumscripție administrativă, e ceea ce permite a subzista; lista condițiilor acesteia din urmă definește teritoriul pe care îl locuim.

Nu spațiul definește teritoriul, ci atașamentele, condițiile de viață. Și adaugă Latour: „Aveți un teritoriu, dacă puteți să-l utilizați și bineînțeles, țineți să-l faceți să prospere și îl apărați și contra altora care vor să și-l apropie”. Aspecte legate și subsumate: subzistență, vizualizare, protecție și apărare. Din păcate astăzi situația dominantă este aceea a lipsei unei lumi concrete de descris, a incapacității de a ne defini interesele și a nu putea articula nicio

poziție politică vag apărabilă. „Pretind că situația actuală de întoarcere generală la statul-națiune, în spatele zidurilor decurge în mod direct din această totală imposibilitate de a prezice ce interese apărăm. Cum puteți a avea interese dacă nu puteți descrie lumea voastră?”, conchide Latour.

Și exemplul Brexit-ului ar ilustra perfect o atare situație: beneficiați de credite europene și votați contra Uniunii Europene, de ce? Pentru că nu ați putut descrie concret ceea ce vă permite să subzistați!

Tot așa și partidele clasice au dispărut, aproape atât la stânga, cât și la dreapta, întrucât au devenit incapabile de a prezenta condițiile de subzistență și deci conflictele de subzistență, ale mandatarilor lor.

10. Nu în ultimul rând, și pe conținutul ideatic profan, mesajul ecologist papal îndeamnă și incită la noi reflecții asupra subiectului atât de complex, complicat al provocărilor erei ecologice și răspunsurile pe care putem și se impune a le da. Așa, spre exemplu, tema statutului și rolului tehnicii în acest cadru general, dezbătută în *Enciclică* comportă și permite abordări și reflecții fertile. Ea nu este incompatibilă în sine cu filosofia ecologistă și e de domeniul evidenței că nu există umanitate fără etică. Marea problemă a contemporaneității devine aceea că se pare că așteptăm de la ea ceea ce aceasta nu ne poate oferi. Adică o considerăm ca pe un scop în sine, în timp ce ea nu e decât un simplu intermediar, nu ne permite substituirea capitalului natural pe care îl consumăm și îl distrugem!

Totodată, mesajul optimist transmis de *Enciclică* încurajează pe cei care cred că mai pot încă antama prima etapă spre o altă lume, cea a salvării Terrei și implicit și a civilizației umane. Dacă nu facem nimic, perspectiva unei prăbușiri va fi inevitabilă și semnele sale se manifestă deja în plan politic printr-o evidentă slăbire a democrației, adusă mai ales pe calea negării crescânde și a acțiunii „dușmanilor” săi înverșunați, „numericul și neoliberalismul”.

11. Desigur, nu putem ignora faptul că viziunea tradițională a liberalismului politic, fondată pe marile valori ale responsabilității și libertății individuale, devine incompatibilă cu un univers al resurselor limitate. În secolul al XIX-lea, când gânditori precum Benjamin Constant ori Alexis de Tocqueville apărau și promovau încrederea în virtuțile guvernantei reprezentative, nimeni nu-și imagina că activitățile umane ar putea degrada aceste imense sisteme naturale precum oceanele și atmosfera. Modurile de viață pe care liberalismul le lăsa în responsabilitatea fiecăruia au sfârșit printr-un

impact enorm asupra „casei comune”. Antropocenul accelerat a devenit din teorie, realitate și acest lucru va ajunge să fie cu atât mai adevărat cu cât planeta va trebui să adăpostească, în curând, nu mai puțin de 10 miliarde de ființe umane. Nu va fi vorba, fără îndoială, de a suprima libertățile, ci de a le reechilibra, prin reducerea celor „negative” – limitate la absența coerciției – insistându-se asupra libertăților „pozitive” care se reîntorc la alegerile efectuate în mod rațional de către indivizi. Astfel, de exemplu, în lucrări precum cea recentă a lui Dominique Bourg¹¹, se apără și se insistă asupra unei reinterpretări a drepturilor umane în funcție de noțiunea de demnitate umană, care ar permite reechilibrarea individualului și colectivului. Așadar, o societate ecologistă, cel mai probabil la sfârșitul acestui secol, va fi una care ar găsi un nou echilibru între individual și colectiv și ar reînnoi, din punct de vedere sentimental, legătura cu viul, grație noilor orizonturi ale cunoașterii. Și aceasta nu ca o întoarcere în trecut, ci ca un avans promovat de cunoștințele de azi.

12. Surprinde, dar numai pentru moment și aparent, încrederea acordată în enciclică plasării printre „liniile de orientare și de acțiune” de depășire a crizei ecologice a dialogului despre mediu în politica internațională, spre noi politici naționale și locale, pentru transparență în procesele decizionale ori cel al politicii și economiei pentru deplinătatea umană (163–198) și, în acest context, rolul acordat dreptului. Conceperea „planetei ca patrie și omenirea ca popor care locuiește într-o casă comună” (cu rezonanțe directe spre considerentele lui E. Morin) și relevarea interdependenței ca stare fundamentală „ceea ce ne obligă să ne gândim la o singură lume, la un proiect comun” (§ 164) impun surprinderea și exprimarea nevoii de coordonare, orientare și reglementare prin drept. Într-o societate în care tinde să devină știința preponderentă, ecologia nu a putut să mai rămână o simplă disciplină, care în domul social să genereze numai o anumită doctrină ori să impresioneze o mișcare civico-politică. Ea a devenit și un important izvor de drept, unul la fel de vechi precum lumea, întrucât este dreptul care guvernează relațiile dintre ființe și mediul lor de existență. Cu toate acestea, sub o formă sau alta, dreptul mediului pare să fi făcut parte întotdeauna din corpusul juridic al marilor civilizații și aceasta cu atât mai mult cu cât admitem că societățile de altă dată erau direct dependente de buna funcționare cu mediile naturale, orice

eroare putând să se dovedească fatală, iar astăzi a devenit una de supraviețuire a speciei.

Dar astăzi, ecologia impregnează dreptul, care se „ecologizează”, devine principalul mijloc de protejare a mediului, evoluează spre o nouă stare, superioară de afirmare a sa ca fenomen, care nu se mai reduce la funcția de instrument pentru atingerea anumitor scopuri, dobândind un evident caracter ontologic. Și cu toate acestea într-un context mai larg în care juridicul se afirmă ca singurul răspuns, în mare parte, adecvat și suficient de capabil spre a realiza o soluționare acceptabilă a problematicii ambientale.

Într-un interviu publicat în revista „Pouvoirs” (2008), filosoful și epistemologul francez Michel Serres, membru al Academiei Franceze, afirma tranșant: „Dreptul poate salva natura [...] Dreptul este, poate, o proastă soluție pentru salvarea mediului, dar alta nu există...”¹². Demonstrația ajungerii la o asemenea concluzie și la prefigurarea unei paradigme ecojuridice relevante este convingătoare. Ea pornește de la constatarea că științele dure (chimia, fizica, biochimia, climatologia etc.) măsoară, observă și exprimă proporțiile fenomenului, rezumându-se astfel la răspunsuri aferente întrebării *cum?* (se poluează, se degradează...). Soluționarea crizei ecologice presupune însă mai mult, a răspunde, pe baza acestor constatări, la pentru *(de) ce?* (se întâmplă așa, adică a identifica adevăratele cauze, impulsuri, justificări social-umane și a acționa pentru gestionarea lor rațională, în sensul exigențelor imperativului ecologic). Pentru aceasta, răspunsul adecvat și eficient nu este nici cel de natură economică, nu privește piața și organizarea sa, ci apare cel juridic, care impune reglementare și prioritatea interesului general, până la cel uman de specie între specii și, mai mult decât atât, al persistenței vieții pe planetă, ca formă de solidaritate maximă a viului.

Dincolo de incapacitatea altor discipline de a o face, relevată de autorul *Contractului natural*¹³ și având în vedere necesitatea asumării acestei responsabilități de către cineva, iar nimeni nu o poate face mai bine ca el, dreptul prezintă avantajul unic de a fi o normă, garantată printr-o sancțiune, reală și efectivă. El este *nomos*, dar una diferită, într-un fel special, una devenită *ius*, adică o normă în căutarea echității, a justiției și, prin transgresare în domeniul relației cu mediul, a echilibrului ecologic, absolut necesar păstrării ordinii naturale. În consecință, dreptul și numai dreptul poate stabili legătura

necesară între societate și ecologie și poate servi ca instrument de organizare a acțiunii de protecție și conservare a mediului. Pentru aceasta el trebuie să devină dintr-un simplu instrument de protecție, un factor organizator și structurant al unui principiu *etic*, de solidaritate planetară, *economic*, de gestiune globală și *regulator* complex al ansamblului problemelor ecosferei.

În consens cu o asemenea perspectivă și inventariind unele reuniuni mondiale și internaționale semnificative în materie, începând cu 1972 și o serie de experiențe juridice concrete sub formă de convenții internaționale mecanisme de aplicare și sisteme de cooperare în Enciclică se concluzionează că acestea „n-au răspuns la așteptări pentru că, din lipsă de decizie politică, nu s-a ajuns la acorduri ambientale globale realmente semnificative și eficiente” (§ 166).

13. Reamintirea și reiterarea apelului și mesajului ecologist papal azi dobândesc o importanță deosebită, având în vedere momentul de față caracterizat printr-o relantizare până la oprire a preocupărilor ecologice majore, ajungându-se chiar la un anumit regres în anumite privințe. Convulsiile demondializării, reacțiile adverse (gen revolta „vestelor galbene” în Franța) ori lipsa de determinare în a trece urgent la acțiune în ceea ce privește unele priorități precum combaterea schimbărilor climatice ori stoparea diminuării/distrugerii biodiversității au generat o criză care trebuie rapid depășită, trecându-se la relansarea problemelor protecției mediului și conservării naturii. Tranziția ecologică reprezintă printre puținele, dacă nu singurul proiect de societate viabil pentru salvarea civilizației umane și a mediului său de afirmare și existență durabilă. Dar acest ideal presupune existența unei amprente ecologice, inferioară ori egală cu unu¹⁴, și a unui indice de dezvoltare umană cel puțin egal cu 0,8¹⁵. Chiar și într-o atare fericită situație rămâne însă întrebarea de a ști dacă o asemenea devenire va fi compatibilă cu democrația și respectul prin drept a demnității umane?

Nimic nu ar fi mai grav decât o atitudine de fatalism și resemnare. Știm prea bine care sunt cauzele stării de fapt la care s-a ajuns, legate mai ales de dezvoltarea și exportarea modelului productivist, precum și de modurile de viață aferente și în raport cu care se impun gândite și promovate perspectivele ieșii din impas.

Enciclica *Laudato si'*, prin ideile exprimate și mesajul transmis, se înscrie în mod evident printre

inițiativele menite să facă lumină asupra căilor adevărate de a se ajunge la împăcarea omului cu natura și promovarea germenilor unei societăți ecologice. Și întrucât aceasta ne obligă a lua în considerare atât formele de organizare socială, cât și concepțiile de acțiune, ecologia se dovedește o dată în plus o știință a omului. Iar luând act de consecințele dezastruoase ale acțiunii umane asupra mediului, devine necesar ca programul ecologic să nu renunțe la apelul ca omul să găsească în libertate și justiție temeiuri ale convertirii sale depline și definitive la ecologie¹⁶.

Note

¹ Francisc, *Laudato si' Despre îngrijirea casei comune*, semnată duminică, 24 mai 2015 și publicată joi, 18 iunie 2015; ediția în limba română: Editura Presa Bună, Iași, 2015.

² Colectiv, *L'ecologie integrale n'est pas ce que vous croyez*, „Le Monde”, tribune, 24 juillet, 2018.

³ Dominique Bourg, *Une nouvelle Terre. Pour une autre relation au monde*, Editions Desclée De Brouwer, Paris, 2018.

⁴ Scrisoarea apostolică *Octogesima adveniens*, 14 mai 1971.

⁵ *Discurs la FAO la a 25-a aniversare*, Roma, 16 noiembrie 1970.

⁶ *Discurs la Deutscher Bundestag*, Berlin, 22 septembrie 2011.

⁷ Conferința Episcopilor din Portugalia. Scrisoare pastorală *Responsabilidade solidária pela bon comum*, 15 septembrie 2003.

⁸ *Genèse. La Bible et l'ecologie*, trad. franceză, Marseille, Wildproject, 2009.

⁹ Jean-Claude Eslin, *Le Christianisme au défi de la nature*, cap. 11, „L'Antiquité et la révolution biblique”, Paris, Cerf., 2017.

¹⁰ Bruno Latour, *Il faut coïncider la notion de territoire avec celle de subsistance*, entretien, „Le Monde”, 20 juillet 2018.

¹¹ Dominique Bourg, *Une nouvelle Terre. Pour une autre relation au monde*, Edition Desclée De Brouwer, 2018.

¹² *Le Droit peut sauver la nature*, entretien avec Michel Serres, în „Pouvoirs” nr. 127/2008 – *Droit et l'environnement*, Paris, Editions du Seuil, 2008, p. 8.

¹³ Autor, printre altele, al *Le contrat naturel*, Editions Flammarion, Paris, 1990 și *Le mal Propre. Polluer pour s'approprier*, Ed. Le Pommier, Paris, 2008.

¹⁴ Amprenta ecologică măsoară presiunea antropică asupra sistemelor naturale; dacă nivelul său este superior unei unități, aceasta înseamnă că modul nostru de viață de consum nu e viabil, pentru că trebuie să fie duplicat la nivelul planetei și am avea nevoie de una în plus spre a trăi. Așadar, ea trebuie să fie inferioară sau cel mult egală cu unu.

¹⁵ Indicele Dezvoltării Umane (IDU) produs de PNUD se etalează de la 0 la unu. Se consideră că la 0,8 o țară începe să devină „simpatică”.

¹⁶ Enciclica Papei Francisc se încheie cu două rugăciuni: una pentru pământul nostru, altă Rugăciune creștină cu creația, prima reprezentând un veritabil „Tatăl nostru” pentru ecologiști, din care spicuim: „Doamne Preaînalte... Inundă-ne cu pace,/ pentru ca să trăim ca frați și surori/ fără a dăuna nimănui/... însănătoșește viața noastră,/ pentru ca să protejăm lumea/ și să n-o prăduim,/ pentru ca să semănăm frumusețe/ și nu poluare și distrugere”.

*Pis. Nicușoru
Judec. Iudicaru*

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române
are plăcerea de a vă invita la vernisajul expoziției

VESTIGII ARHITECTURALE DIN COLECȚIA FOTOGRAFICĂ

Ar. Tzipu-Lamung

MARȚI, 19 MARTIE, ORA 13:00

sala de expoziții "Th. Pallady", Calea Victoriei 125

Expoziția va fi deschisă între 19 martie - 5 aprilie 2019, orele 10-16

Arhiva fotografică Tzigara-Samurcaș la Biblioteca Academiei Române

Alina-Monica Popescu*

În perioada 19 martie–5 aprilie, Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române a organizat o expoziție cu titlul „Vestigii arhitecturale în colecția fotografică Tzigara-Samurcaș”, expoziție ce și-a propus să (re)aducă în circuitul public imaginea unor situri arhitectonice românești așa cum arătau ele în urmă cu un secol. Alături de peste 150 de fotografii din fondul Cabinetului de stampe, au fost expuse materiale din fondul Cabinetului de manuscrise – un carnet de călătorie al lui Alexandru Odobescu, donat de academicianul Tzigara-Samurcaș, cât și corespondența acestuia cu personalități române și străine. Din vitrine nu au lipsit publicații reprezentative, care să exemplifice pluralitatea intereselor și domeniilor de cunoaștere ale lui Tzigara-Samurcaș, ca și un material divers despre viața sa personală, fond pus la dispoziție de familia sa: pagini manuscrise din memorii, fotografii de familie, aparatele sale fotografice, distincții românești și străine etc. Un loc important l-a ocupat bustul în bronz de Oscar Han, bust dezvelit la aniversarea a 40 de ani de directorat al lui Alexandru Tzigara-Samurcaș la Fundația regală Carol I, operă împrumutată pentru această expoziție de la Muzeul Național al Țăranului Român. Întreaga expunere, deși gravitând în jurul arhivei sale fotografice, a încercat să marcheze, chiar dacă într-o manieră sumară, aspectele cele mai importante ale operei și vieții sale.

Personalitate complexă, cu o viață tumultuoasă, plină de realizări profesionale, dar și de dispute doctrinare, profesorul, etnograful, publicistul și muzeograful Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872–1952) a fost pe nedrept ținut într-un con de umbră pentru mai bine de jumătate de secol. Nici vremurile, nici oamenii nu i-au fost favorabili: fost secretar al rege-

lui Carol I, s-a văzut contestat după Primul Război Mondial din cauza poziției sale pro-germane și a rolului jucat în timpul ocupației; fondator al Muzeului Național (azi Muzeul Național al Țăranului Român), după 1953 este marginalizat prin modificarea muzeului într-un Muzeu Lenin (apoi Muzeul Partidului); profesor la Universitatea din Cernăuți, după anexarea Bucovinei la U.R.S.S. a fost ignorat. Până și opera sa scrisă a avut de suferit, o bună parte din corespondența sa purtată cu crema intelectualității contemporane lui arzând în Biblioteca Centrală Universitară în timpul evenimentelor din decembrie 1989.

Alături de un model ideatic de muzeograf și de operele sale publicate atât în timpul vieții, cât și după 1990, a supraviețuit o bogată arhivă fotografică, găzduită în mai multe fonduri de Muzeul Național al Țăranului Român, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” și Biblioteca Academiei Române.

Achiziționată în anii 1960–1961 de la familie, colecția fotografică Alexandru Tzigara-Samurcaș găzduită de Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române cuprinde aproximativ 4000 de fotografii și peste 1000 de clișee fotografice. Dacă o bună parte din clișeele pe sticlă sunt reproduceri după tablouri, majoritatea fotografiilor pe suport de hârtie reprezintă atât obiecte de cult, detalii de decorație arhitecturală, edificii publice și religioase fotografiate *in situ*, cât și planuri și relevee fotografiate după publicații tipărite, preponderent din spațiul României Mari, dar și din străinătate, construind o arhivă iconografică variată, dar concludentă, extrem de utilă pentru un entuziast și neobosit istoric de artă precum profesorul Alexandru Tzigara-Samurcaș.

*Bibliograf, curatoarea expoziției

Varietatea colecției este dată și de diversitatea tehnicilor fotografice prezente în această arhivă. De la fotografii pe hârtie sărată, tehnică vetustă, arar utilizată după 1880, la pozitive pe hârtie albuminată și până la fotografii cu gelatino-bromură pe hârtie mată, ultimele putând fi datate mai ales după 1910 și predominând cantitativ, diversitatea colecției conduce la trasarea câtorva concluzii esențiale.

Fotografiile din arhivă pot fi împărțite în două grupuri distincte după criteriul personalității fotografului. Există un grup relativ redus ca număr, care cuprinde atât fotografiile în tehnici anterioare celei cu gelatino-bromură, cu o posibilă datare într-o perioadă în care Al. Tzigara-Samurcaș ar fi fost prea tânăr ca să fie autorul lor, dar și fotografiile ce prezintă semnături certe de atelier. În plus, toate au acel *je ne sais quoi* al fotografului profesionist – modul de încadrare a subiectului, modul de tratare a luminii, prezența uneori a cartonului pe care este cașerată hârtia fotografică, dar și interesul pentru atmosferă – care pentru fotografiile expuse merge de la facilul element etnografic (țărancă pozând la poalele dealului pe care se înalță cetatea Posada), până la accent pe grandios, prin unghiuri de vedere contra-plonjate (de jos în sus) folosite la unele monumente transilvănene.

Un al doilea grup, ce primează din punct de vedere cantitativ, este constituit din fotografii de mici dimensiuni, pe hârtie mată cu gelatino-bromură de argint, ce vădesc un accentuat interes pentru valoarea strict documentară și mai puțin pentru strictele reguli ale artei fotografice (încadrări incorecte ale subiectului, prin tăierea repetată a unei turle, sau a unei ferestre, dar accentul pus asupra detaliului, cum ar fi ancadramentul sculptat, sau modului de aliniament al cărămizilor). Dacă la acestea adăugăm prezența unor mici defecte de supra-sau subexpunere, faptul că tocmai dintre aceste fotografii fac parte și copiile fotografice după relevee și planuri arhitecturale publicate, dar mai ales faptul că fotografiile acestui grup numeros sunt prezente adesea într-un remarcabil număr de dublete, ne îndreptățește să le atribuim direct lui Alexandru Tzigara-Samurcaș care, după toate mărturiile, a fost un pasionat și fecund fotograf amator.

Nu este deloc de mirare că tocmai aceste fotografii-martor documentare, reproduse în dimensiuni mici în mod voit, au fost montate pe coli de carton organizate arhivistic după criteriul numelui edificii și al localității de apartenență. Motiv pentru care în expoziția noastră au fost păstrate, și lăsate

vizibile în passepartout-uri planșele montate ale arhivei.

Au fost expuse fotografiile ale unor monumente cât mai diverse – cetăți, biserici, mănăstiri, cule – din toate spațiile românești: Muntenia, Moldova, Bucovina, Basarabia, Maramureș, Transilvania și Oltenia. Acolo unde a fost posibil, s-a optat pentru fotografii din colecția prezentată, care să înfățișeze simultan aspecte pre- și postprocesului de renovare a respectivului monument, deși prezența ambelor momente în cadrul arhivei este destul de rară.

Din Muntenia au fost selecționate imagini de la Curtea de Argeș, Târgoviște, cetatea Posada (intitulată de Tzigara-Samurcaș pe verso-ul imaginilor doar ca „Cetatea lui Vlad Țepeș”), ruinele Mănăstirii Vodița (prima mănăstire muntenească autonomă, întemeiată în preajma anului 1370 de Vladislav-Vlaicu Vodă), Biserica Albă din Târgșor (important centru medieval, al cărui statut s-a diluat în cursul timpului), Filipeștii de Târg și Filipeștii de Pădure (despre care Tzigara-Samurcaș a scris și o carte), Palatul Brâncovenesc de la Potlogi și Mănăstirea Comana. Alături și de alte edificii muntenești cu nume mai puțin sonore, au fost incluse în expoziție și câteva imagini din mănăstirea de măicuțe de la Sămurcășești (județul Ilfov), fără o certă importanță iconografică, dar importante pentru relația cu familia Samurcaș.

Moldova este prezentă prin mai multe imagini din Cetatea Sucevei, dintre care merită remarcate Biserica Mirăuți și Biserica armenescă Sf. Simion, prin câteva dintre cetățile și mănăstirile epocii lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi (Neamț, Biserica Albă din Baia, Humor, Voroneț, Părhăuți), dar și ulterioare (Dragomirna, Slatina). De remarcat pentru această regiune sunt fotografiile ante- și post-restaurării dintre anii 1898–1901 ale Bisericii Mirăuți și, mai ales, o foarte frumoasă imagine, cu calități de radiografie, a turlei Bisericii Albe din Baia, unde, înainte de restaurarea din 1907, se pot vedea toate modificările structurale ale acesteia.

Basarabia și Bucovina au fost reprezentate prin bine-cunoscuta Biserică de la Căușeni, și respectiv, Cetatea Hotin. Tot o zonă ucraineană astăzi este și Maramureșul de Nord, reprezentat printr-o biserică specifică de lemn din Ganya (azi Ganichi). Maramureșul a fost ilustrat prin bisericile de lemn din Broaște și din Cuhnea (azi, Bogdan Vodă). Deși plasată mult mai la sud, în județul Cluj, a fost expusă și biserica de lemn din Bologa, al cărei stil arhitectural o apropie de cele maramureșene.

Din *Transilvania* au fost alese fotografii cu arhitectură militară (Cetatea Slimnic) și cu biserici catolice și reformate (Catedrala din Alba-Iulia, biserica fortificată din Biertan, biserica din Dârlos și frescele din Bodăul Mare, azi Bodo).

Organizatorii au acordat un interes deosebit Olteniei. Alături de o fotografie a Bisericii Sfântu Dumitru din Craiova înainte de demolarea sa din 1889, pusă în pandant cu una din 1900 după reconstrucția sa de Lecomte de Noüy, au fost selectate o serie de fotografii din preajma anului 1910 ale principalelor cule din județele Gorj, Mehedinți, Vâlcea și Argeș. Fiind edificii civile, în proprietate personală, acestea au fost intens modificate, restaurate, dar și distruse, cel puțin una dintre ele până la dispariție, prin trecerea lor prin diverse mâini în secolul care a trecut de la executarea fotografiilor lui Tzigara-Samurcaș. Din aceste motive, organizatorii expoziției au încercat, în măsura posibilităților, să evidențieze evoluția edificiului de-a lungul secolului scurs între momentul fotografierii și actualitate, prin sumare comentarii la nivelul fișelor bibliografice care să contextualizeze și să reliefeze fiecare caz în parte.

Ca o concluzie a expoziției și a articolului nostru, ar fi greu de ignorat importanța arhivei fotografice Tzigara-Samurcaș pentru o istorie iconografică a arhitecturii din România Mare. Punerea ei într-un context mai larg, care să înceapă cu fotografiile de secol XIX (precum Carol Popp de Szathmári și albumul său „România”) și încheiat cu fotografii-martor din secolul al XXI-lea, ar trasa un profil al stării de conservare pentru fiecare studiu de caz. Modificarea, reinterpretarea, alterarea, reconstrucția, renovarea, dar și ruinarea și, în cele din

urmă, demolarea unui edificiu din spațiul carpatodanubiano-pontic sunt termeni cu care istoria ne-a învățat deja. Această degradare este un proces încă în evoluție și după 1990, așa cum o atestă un articol de presă scris de Ana Marinescu în 2015 și postat pe un portal de știri din județul Gorj¹. Articolul atrage atenția asupra cazului unei clădiri presupuse a fi cula din Pojogeni², care ar fi fost retrocedată, aflată într-o stare de conservare improprie și postată de proprietar spre vânzare pe *site*-ul OLX cu suma de 2500 euro. Caz real sau atribuire falsă, nu este mai puțin adevărat că unele dintre culele oltenești nu mai arată în momentul de față nici măcar ca în fotografiile din Lista Monumentelor Istorice a Ministerului Culturii. O categorie specială, care ar trebui analizată mai în detaliu, sunt acele monumente care nu au atașate fotografii-martor în Lista Monumentelor Istorice; un exemplu ar putea fi ruinele Culei Ioniță Brătianu din Șuici. În absența unor imagini oficiale ale stării de conservare actuale, aceasta poate fi observată pe blogurile diverselor cluburi de turism ale bicicliștilor. Fără a fi o sursă primară potrivită pentru studii de specialitate, astfel de bloguri arată totuși ruinele Culei Brătianu reduse la jumătatea înălțimii pe care o aveau în fotografiile Tzigara-Samurcaș și total acoperite de vegetație.

Note

1 <https://www.igj.ro/actualitate/cula-boiereasca-scoasa-vanzare-pret-mizer.html>.

2 Atribuire ce merită verificată, întrucât Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” o declară azi dispărută pe portalul lor „Arhiva Alexandru Tzigara-Samurcaș”.

Fondul de fotografii Alexandru Tzigara-Samurcaș*

Tudor Berza

Membru corespondent al Academiei Române

Sunt dator cu câteva lămuriri și cu multe mulțumiri.

Încep cu lămuririle. De circa doi ani, la cererea președintelui Secției de arte, arhitectură și audiovizual a Academiei Române, acad. Răzvan Theodorescu, Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române a început scanarea Fondului de fotografii Alexandru Tzigara-Samurcaș, iar planșele din expoziția de față sunt un prim rezultat al explorării acestuia. Cu ani în urmă am propus acest laborios demers – sunt 1200 de clișee și câteva mii de fotografii, dintre care au fost expuse acum 144 – pentru a ușura valorificarea de către cei interesați a acestor „Vestigii arhitecturale” ale patrimoniului material al ținuturilor locuite de români la sfârșitul veacului al XIX-lea sau începutul celui de al XX-lea. De atunci, multe dintre aceste zidiri au dispărut, o parte, prea mică din păcate, a fost restaurată, altele au fost mai mult sau mai puțin preschimbate, doar unele rămând ca acum 100–150 de ani. La finalizarea scanărilor și a documentării imaginilor, acestea vor fi vizibile pe un *site* al Bibliotecii Academiei Române, dar deja cele 144 expuse aici pot fi regăsite pe

http://aleph23.biblacad.ro:8991/F/QFJYUY2KQCRQMIJ538L8DN9XP7SN72J414MN2JE9JHYGKJ2QBN-12672?func=find-b&request=Col.+Tzigara-samurca%C8%99&find_code=PRJ&adjacent=N&local_base=RAL01&x=0&y=0&filter_code_1=WLN&filter_request_1=&filter_code_2=WYR&filter_request_2=&filter_code_3=WYR&filter_request_3=&filter_code_4=WFM&filter_request_4=&filter_code_5=WSL&filter_request_5=

Aveam opt ani când bunicul meu, Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872–1952) s-a stins din viață.

Mi-l amintesc prin urmare limpede pe bunicul, tatăl mamei mele, despre care mult mai târziu aveam să aflu că fusese un învățat, un profesor și un împătimit răspânditor al culturii românești. În memoria mea a rămas un septuagenar cu barba albă, port îngrijit în haine negre, mers drept ajutat de baston, mai mult ca semn al rangului, ceas de aur cu lanț la jiletcă, voce plăcută și la fel de curgătoare în română, franceză sau germană. Până când aveam patru ani, bunicii materni locuiau în casa de lângă Muzeul de la Șosea, cum îi spuneau pe atunci bucureștenii Muzeului Național al Țăranului Român, care este denumirea actuală a muzeului de pe șoseaua Kiseleff, pe care bunicul meu l-a înființat în 1906 și apoi l-a condus patruzeci de ani. În 1948, bunicii s-au mutat la noi, în casa construită de ei în apropiere, ca zestre a mamei mele, unde își rezervaseră parterul pentru anii pensiei și ai bătrâneților. Pensie nu a avut multă vreme Alexandru Tzigara-Samurcaș, căci din 1948 aceasta i s-a tăiat, ca fost exploatator al țărănimii (pe care el o prezentase o viață întreagă, mai ales străinilor, ca forța și talentul României!), din cauza viei de lângă Buzău a bunicii. Bătrânețe a apucat până în 1952, când s-a stins la 80 de ani, cu câteva clipe înainte de a intra pe masa de operație, scăpând de cuțit și de chinurile vieții. L-am cunoscut apoi prin bunica, ce i-a supraviețuit două decenii, prin mama mea și unchiul meu Sandu Tzigara-Samurcaș, sau după ce și aceștia au plecat dintre cei vii, prin cele puțin numeroase cărți vechi, mobile sau covoare, rămase după ce majoritatea fuseseră vândute de bunici pe nimica pentru supraviețuire; dar mai ales prin scrierile sale, între care *Memoriile* în primul rând, am ajuns ca adult să-l cunosc și să-l apreciez. Am putut adăuga astfel bunicului idilic cu barba

*Cuvânt rostit la vernisajul expoziției „Vestigii arhitecturale din colecția fotografică Alexandru Tzigara-Samurcaș” (19 martie 2019, Sala de expoziții „Theodor Pallady” a Bibliotecii Academiei Române)

albă imaginea omului care a făcut enorm pentru cultura română peste o jumătate de veac, ca director al Fundației Universitare „Carol I” și al Muzeului de Artă Națională „Carol I”, ca profesor, neobosit conferențiar și autor de texte, totdeauna interesante și utile, adesea polemice, câteodată chiar viziunare, cum sunt cele privind continuitatea din vremuri străvechi a elementelor decorative pe meleagurile românești.

Mai doresc să lămuresc ciudatul său patronim. Tzigara (cu accentul pe ultima silabă) era numele tatălui său Toma, magistrat provenit dintr-o familie aromână din Ioannina (vlahi din Epir), venită în secolul XVI în Moldova, unde spătarul Zottu era ginerele lui Petru Vodă Șchiopul, apoi din secolul XVIII în Muntenia, unde erau negustori și chiar stăroste de breaslă. Tot negustori, veniți la Craiova din Constantinopol la jumătatea secolului XVIII, erau și Samurcașii, numiți astfel de turci după stufoasele sprâncene ale unui grec Petropol din Fanar, ce aminteau prețioasa blană de samur. Boierii de Caragea Vodă, Samurcașii au avut dregătorii importante sub acesta și s-au raliat Eteriei în 1821, iar urmașii lor din înrudiri cu boierimea olteană au fost magistrați sau diplomați, cum era Ioan, fratele Elenei, mama bunicului meu. Acesta neavând copii, l-a înfiat, în 1900, pe nepotul Alexandru Tzigara care, deja cu acest nume, devenise doctor în istoria artei al Universității din München; astfel, la căsătoria din 1900 cu Maria Cantacuzino-Feodosieff, văduvă Gr. Sturdza, Alexandru aduce patronimul Tzigara-Samurcaș, pe care îl vor purta fiul său Alexandru (Sandu, 1903–1987) și fiicele Maria și Ana, măritată Berza, mama mea.

Cu sprijinul Bibliotecii Academiei Române am ilustrat în 12 vitrine câteva dintre multiplele activități desfășurate în prima jumătate a veacului trecut de către Alexandru Tzigara-Samurcaș: director al Fundației Universitare „Carol I” – viitoarea BCU București (1899–1946), fondator și director (1906–1946) al Muzeului de Artă Națională „Carol I” (azi, Muzeul Național al Țăranului Român), contributor cu 290 de articole (1907–1937) și editor (1925–1938) al revistei „Convorbiri Literare”, comisar al pavilionului României la expoziții internaționale (Roma, 1911, Paris, 1925, Geneva, 1925, Barcelona, 1929, Bruxelles, 1935, Oslo, 1936), autor a numeroase studii de istoria artei, corespondent cinci decenii cu personalități culturale din România și străinătate. De la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române provin câteva asemenea scrisori, precum și jurnalul de călă-

torie de la Paris la Londra al lui Al. Odobescu din 1852, dăruit de Alexandru Tzigara-Samurcaș Bibliotecii Academiei Române în 1941, la trei ani după alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române.

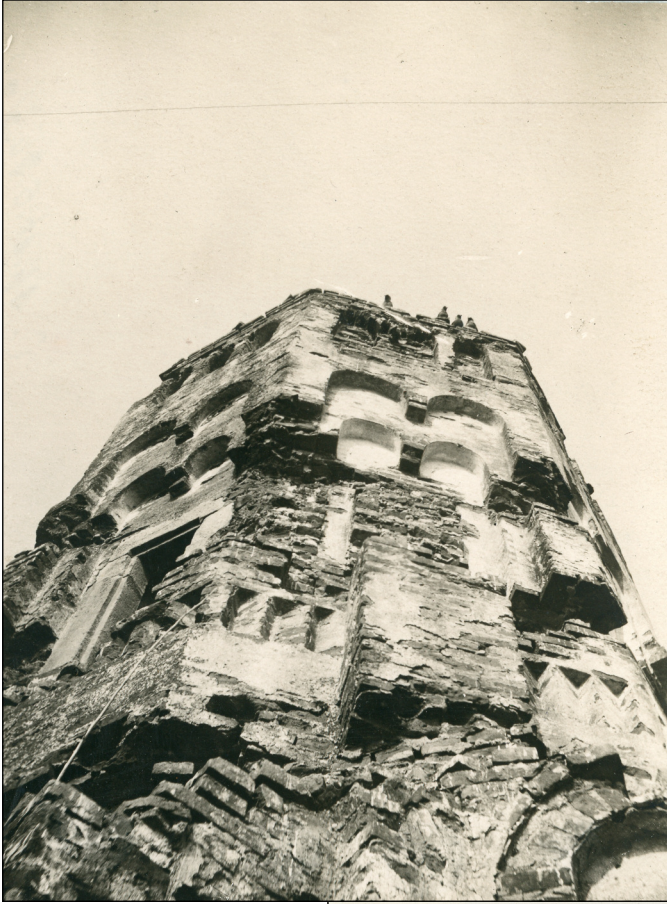
Cu plăcere ajung acum la mulțumiri. În primul rând Cabinetului de stampe al BAR, doamnei Cătălina Macovei, pentru inițiativa și realizarea prezentei expoziții și curatorului Alina Popescu pentru buna colaborare la mobilarea vitrinelor, Cabinetului de manuscrise, doamnei Gabriela Dumitrescu, pentru extragerea din fondul Al. Tzigara-Samurcaș a pieselor din vitrina de corespondență și academiicianului Răzvan Theodorescu pentru sprijinul constant și eficient acordat inițiativelor mele legate de fondurile Alexandru Tzigara-Samurcaș de la BAR.

Doresc să continui mulțumind Muzeului Național al Țăranului Român și directorului său general Virgil Nițulescu, care au împrumutat bustul lui Al. Tzigara-Samurcaș de Oscar Han, au organizat în 2015 o expoziție dedicată activității expoziționale a fondatorului muzeului și au scanat peste 600 de negative și 600 de pozitive din fondul de fotografii personale rămase în familie. De asemenea, Departamentului de Istoria & Teoria Arhitecturii și Conservarea Patrimoniului al Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” București, doamnelor profesoare Anca Brătuleanu și Ana-Maria Zahariade, care din 2010 expune pe *site*-ul <https://tzigara-samurcas.uauim.ro/> sute de diapozitive, recuperate de la Școala de Belle Arte, cu care Al. Tzigara-Samurcaș își ilustra Cursul de istoria artei, ținut vreme de treizeci de ani. Mulțumesc și Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” pentru Biobibliografia adnotată publicată în 2004, doamnelor Anca Podgoreanu și Geta Costache, redactoarele acestui remarcabil volum cu 2905 referințe. La urmă, dar cu cea mai mare recunoștință, mulțumesc prietenului C.D. Zeletin pentru editarea, în 1987, a unei culegeri de studii despre artă, cu studiu introductiv, cronologie, bibliografie și note, precum și a volumelor III (*Meridiane*, 1999), IV (*Vitruviu*, 2007) și V (*Vitruviu*, 2008) de memorii; primele două volume sunt editate de Ioan și Florica Șerb la Grai și Suflet – Cultura Națională în 1991, respectiv 1999. Preluarea și finalizarea de către C.D. Zeletin a odiseei publicării memoriilor redactate de Alexandru Tzigara-Samurcaș între anii 1946 și 1951 permit celor interesați să cunoască viața și lupta, cu multe succese, dar întotdeauna obținute cu greu, ale acestui mare intelectual și patriot român.

Petre Țuțea – filosof și literator

*Mircea Coloșenco**

1. Locul nașterii lui Petre Țuțea este comuna Boteni, așezată pe o parte și alta a pârâului Argeșel, în ținutul Muscelului, astăzi județul Argeș, la 14 kilometri sud de Câmpulung, vechea capitală a Țării Românești.

Părinții lui s-au numit Petre Bădescu (1859–1925) și Ana Simon Oprea Țuțea (1885–1960). Tatăl a fost preot de mir și, la rândul-i, fiu și nepot de preoți greco-ortodocși, cu ascendență țărănească, de origine română. A absolvit seminarul de la Curtea de Argeș. Avea o puternică personalitate, portretizat de I. Ionescu-Boteni (volumul *Din satul nostru*, București, 1908) și o viață trecută printr-o degringoladă dramatică. Murindu-i soția, a rămas cu o fiică minoră, ulterior, căsătorită cu un țăran din Nămăiești-Muscel. Preotului îi era interzis prin canon să se mai căsătorească. Mai târziu, când și-a pierdut un picior într-un accident stupid (1910), a fost pensionat forțat, din cauza altui canon la fel de draconic. De aceea s-a însoțit fără cununie cu Ana Țuțea, fiică de țărani săraci localnici, analfabetă, căreia i-a trecut toată averea mobilă și imobilă (1906). Primul lor copil a fost Petre (n. 6 octombrie 1902), care a avut șapte surori și frați; doi au decedat la vârsta copilăriei, iar doi frați și o soră mai trăiau în 2002. Numai unul va fi bacalaureat de liceu, va fi licențiat în drept și decorat cu „Steaua României”. Ceilalți au rămas la nivelul absolvirii școlii primare. Nepoții de frați și surori au, în majoritatea lor, studii superioare (medici, ingineri).

Școlăritatea lui Petre Țuțea se desfășoară în satul natal (școala primară), la Câmpulung (gimnaziul) și Cluj (liceul, 1923; licență în drept, 1927; doctorat în drept administrativ, 1929). În toți anii de studii a dovedit calități deosebite, bucurându-se și de profesori de excepție.

A fost notar (la Pui, în județul Hunedoara), redactor la diverse publicații clujene național-tărăniste, după care s-a stabilit în București și a colaborat la revista „Stânga” (1932–1933). A ocupat un post de funcționar superior în Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Comerțului Interior, pentru Agenția Comercială din Berlin (examen, 1 martie 1933), unde și-a început activitatea ca demnitar. După un an a fost rechemat în țară, pentru a i se încredința misiuni delicate, la Direcția Comerțului Interior.

Petre Țuțea vorbea fluent limbile germană și franceză. Și-a făcut prieteni în lumea intelectuală a Capitalei, devenind celebru prin cunoștințele sale enciclopedice și temeinic însușite, prin originalitatea expunerii sale. A editat „Manifestul Revoluției Naționale” (1935), împreună cu un grup de simpatizanți în frunte cu Sorin Pavel, coautor al fulminantului *Manifest al „Crinului Alb”* („Gândirea”, 1928), coagulant al mișcării generaționiste interbelice. A colaborat la ziarul „Cuvântul” (1938), condus de contestatul Nae Ionescu.

De-a lungul anilor, a ocupat diverse funcții de execuție și reprezentare în același minister. În timpul guvernării lui Gheorghe Tătărescu (3 ianuarie 1934–28 decembrie 1937), a făcut parte din Comisiile Naționale de încheiere, la Berlin (23 martie 1935) și Moscova (15 iulie 1935), de Tratatul Comercial-Cultural cu Germania și URSS, iar la Tel-Aviv (1936) a pregătit Pavilionul României la Târgul Levantului. Dovedind competență și un simț diplomatic și comercial cu mandatarii omologi din străinătate, Mareșalul Ion Antonescu i-a interzis înrolarea pe front. La 12 aprilie 1948 a fost arestat și condamnat la doi ani detenție (a făcut cinci!), fiind acuzat de a fi fost pronășionalist.

De la 29 mai 1953, este liber, dar mereu aflat sub observația tovarășilor ofițeri ai Securității, trăind din expediente și fiind tolerat într-o încăpere insalubră de către o verișoară. A fost ridicat din nou, la 22 decembrie 1956, cu prilejul Revoluției Anticomuniste din Ungaria, judecat și condamnat la pedeapsa de optsprezece ani muncă silnică și opt ani degradare civică pentru crima de uneltire contra ordinii sociale, fiind eliberat la 1 august 1964. Avea 62 de ani și executase în total doisprezece ani, zece luni și șapte zile de detenție pe motive politice. A primit ajutor minim de supraviețuire din partea Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale. A devenit pensionar al Uniunii Scriitorilor, cu concursul direct al lui Alexandru Andrițoiu și Zaharia Stancu (1968) și a avut acces la restaurant-cantină al acestei bresle.

Începe să-și însemne gândurile, pe hârtie, la început singur, pe urmă cu ajutorul unor prieteni mai tineri sau foarte tineri. Scrisese, până la 17 mai 1968, nouă dialoguri filosofice și un *tratat asupra teatrului seminar* – concept propriu asupra lui Dumnezeu, a Naturii și a Omului. Două dintre ele (*Bios și Eros*) și tratatul au fost editate integral postum, iar fragmentar au apărut în revista „Familia” din Oradea (1968–1969), datorită lui Alexandru Andrițoiu. Tovarășii ofițeri ai Securității nu l-au slăbit din observație, făcându-i imposibilă publicarea lucrărilor, confiscându-i-le de câte ori au avut prilejul. Fusese un *paria* al regimului totalitarist și, totuși, un *guru* ascultat chiar și de zeloșii lui paznici partinici.

După decembrie 1989, i s-a făcut o presă favorabilă, personalitatea lui devenind de notorietate publică. Radioul și Televiziunea Română Liberă, publicații independente de pe întreg cuprinsul țării i-au oferit spații largi în emisiunile și paginile lor, luându-i interviuri, declarații, pronosticuri ori reproducându-i lucrările obținute de la diferiții lor deținători. Au apărut la lumină noi lucrări originale, ca mod de abordare a problemelor fundamentale ale vieții și spiritualității.

Petre Țuțea a decedat la 3 decembrie 1991, pe un pat de spital din București.

A urmat o explozie de carte semnată de Petre Țuțea, în anul 1992; au apărut, de asemenea, neîblânziții detestatori: abili, abilitați, casați.

Petre Țuțea reprezintă intelectualul român intransigent care nu a cedat spiritual și etic presiunilor totalitarismului, iar opera sa constituie o contribuție originală pentru cultura românească.

2. Filosofia lui Petre Țuțea, desprinsă dintr-o conștiință națională originală, se întemeiază pe viziunea religioasă creștină asupra naturii și societății umane, fixând locul și rolul omului în cosmos într-o dimensiune axiologică dominată de o ierarhie proprie de valori și sensuri universale concentrată în formula triadică: **Dumnezeu – Natură – Om**, în care Dumnezeu este autorul creației, Natura – creația însăși, iar Omul – fiu, partener și interpret al Naturii, autor al creaturii, creația fiind eternă (eternitatea însemnând „timpul pur”, la Goethe), iar creatura – evolutivă. Gândirea sa filosofică constă dintr-un ansamblu de propoziții ontologice și gnoseologice necesare fundamentării filosofiei nuanțelor, de esență creștină, care, prin problematica complexă a acestui sfârșit de mileniu, consacră un spațiu dens teoriei cunoașterii, eticii și esteticii finalității creației divine, respectiv, Naturii și Omului.

„Filosofia nuanțelor, scrie Petre Țuțea în eseu cu același titlu, ne arată ambiguitatea expresiilor și golul sistemelor și, în dublul proces al amplificării și simplificării, în căutarea unității și diversitate sau chiar a unității absolute, încearcă, în formularea judecăților, realizarea preciziei prin cele mai potrivite semne.”

Critica adusă ambiguității termenilor și golului sistemelor filosofice obiective/subiective este făcută cu argumente indubitabile, pornind de la structura aceluiași triunghi menționat: Dumnezeu – Natură – Om. Descompunerea întregului ansamblu de teorii expuse de Petre Țuțea în scrierile sale, de-a lungul vieții, parte încă nepublicate, dovedește comuniune de vederi fie în căutarea unității în diversitate, fie în cea a universalității absolute, preocuparea lui principală constând ca, prin precizia termenilor/semnelor, de unde lungile liste de echivalențe eventuale, semiotice ori formalizate, să producă pătrunderi în esența conținutului spiritualității creației divine.

Filosofia nuanțelor este metateoria lui Petre Țuțea asupra ansamblului de teorii fundamentale de același ordin reunite: *teoria determinării* (T1); *teoria interdeterminării* (T2); *teoria haosului* (T3); *teoria impasului* (T4); *teoria încremenirii* (T5), precum și alte teorii (numite de el filosofii) dezvoltate în alte lucrări decât cele cuprinse în această carte.

În enunțarea teoriilor enumerate, Petre Țuțea are în vedere dispunerea claselor de propoziții/judecăți într-o anume organizare-logică, gnoseologică, chiar pragmatică, încât definirea metateoriei se confundă, uneori, cu studiul teoriei propriu-zise. Dar, de fiecare dată, face precizarea asupra naturii speciale a

sistemului prin denumirea însușirilor și relațiilor ca determinări inconfundabile, deși există o posibilă unificare a acestor mulțimi în structura sistemului respectiv de entități/obiecte. De remarcat că, la rândul lor, teoriile sunt concepte/judecăți, clase de concepte/judecăți, operații cu concepte/judecăți, iar operațiile și relațiile se fac între concepte/judecăți, clase de concepte/judecăți etc., teoriile fiind în permanentă mișcare/constituire, la fel operațiile, relațiile, procesele ș.c.l., însă încheierea se produce totdeauna de la modul conceptual la cel semantic ori sintactic, pentru a fi evitat eclecticismul. Ar fi mai multe de subliniat în ceea ce privește sistemul teoretic, relația de interferență, dar și proprietățile de categoricitate, completitudine, consistență/necontradicție, decidabilitate, dualitate, independență, necesare aprofundării demersului conceptual.

Să revenim la descrierea teoriilor componente filosofiei nuanțelor:

• T1. **Teoria determinării**, teoria binară (științifică, filosofică sau mistică), ce constă din:

– capacitatea omului de a provoca apariția/dezvoltarea unei entități, cu toate urmările conjuncturale (stabilire de însușiri și clasificarea lor, calcularea/deducerea unor finități dintr-o bază de date, convingerea de a lua o hotărâre anume, precizarea sensurilor cuvintelor etc.), și

– imposibilitatea omului de a ieși din starea nativă. Termenul de determinare este cel consacrat de logică sub denumirea de specie infimă/noțiune individuală, iar în filosofia dialectică, fiind posibilă ambivalența pozitivă/negativă a unei entități. Determinismul ca teorie a conexiunii universale a lăsat urmări insalubre în aprecierea vieții sociale (determinismul social), conducând la teoria extremistă de „exercitare a acțiunii conștiente, creatoare, constructive de transformare revoluționară a societății”, opusă celorlalte determinisme, expediate până de curând ca fiind simpliste și eclecticice (determinismul geografic, demografic, biologic/rasist, tehnologic, psihologic etc.), eludată de Petre Țuțea printr-o singură trăsătură de condei: „Este legitimă voința neclintită a omului de a cunoaște cauzele lucrurilor sau cauzele unice.”

• T2. **Teoria indeterminării** este desprinsă din teoria cuantelor a lui Max Planck (1900), care ignoră construcția universului fizic al categoriilor kantiene și „păstrarea ei undeva în pod, fiindcă s-ar putea să aibă vreo utilitate cândva” (Petre Țuțea), prin introducerea termenilor de actualitate și indeterminism. Dar indeterminismul, așa cum l-a funda-

mentat D. Hume sau, în reluare, mai târziu, prin exagerarea raporturilor cauzate din experiență, cum au procedat neopozitiviștii „Cercului vienez”, respectiv, R. Carnap, L. Wittgenstein, H. Reichenbach și Moritz Schlick (ultimul, urmașul la Catedra de științe inductive a lui E. Mach, fiind citat de Petre Țuțea în sprijinul eternei schimbări a lumii), nu se opune determinismului în cazul de față, indeterminismul este o apreciere aproximativă a subiectului cunoscător, fapt pentru care acesta „se mișcă între spontaneitate în natură și întregurile întâlnite, exterioare omului, parțial cognoscibile, indefinizabile sau, mai exact, inexplicabile” (Petre Țuțea).

• T3. **Teoria haosului** (la greci, însemnând „începuturile lumii” și „abis”, la romani, atât „începutul”, cât și „sfârșitul lumii”, dar și „iad”, iar, la români, sensul figurat este de „confuzie, dezordine, neorânduială”) este invocată de Petre Țuțea ca o logică a naturii, a unei ordini raționale universale, căci, altminteri, nu se poate explica legea efortului minim în procesele naturii, formulată de fizicianul francez Augustin Fresnel (1788–1827), descoperitorul teoriei undulatorii a luminii. Mitul haosului primordial, asemenea rațiunii universale a stoicilor, a teleologiei aristotelice și haosului nietzschian, sunt incompatibile teoriei haosului lui Petre Țuțea.

• T4. **Teoria impasului/fundăturii** invocă starea de **antinomie/aporie** în procesul cunoașterii, mișcării și existenței, fie prin absolutizarea unor limite, fie prin pierderea controlului unor trepte de limbaj în cursul argumentării, fapt pentru care este recomandată filosofarea aporetică, inspirată de „realismul critic” al lui Nicolai Hartmann, pentru a depăși insolubilul în modul de abordare a cunoașterii teoretice și a acțiunii pragmatice. Impasul lui Petre Țuțea nu are, însă, nimic comun cu dificultățile logice din paradoxurile lui Zenon din Elea, privind caracterul contradictoriu al cunoașterii, existenței și mișcării (de pildă, Achile și broasca țestoasă, Dihotomia, Săgeata și Stadionul), nici cu contradicțiile din cele patru perechi de teze ale deosebirii dintre „lucrul în sine” și „fenomen”, cu care își fundamentează Immanuel Kant filosofia, în *Critica rațiunii pure*. Soluțiile definatorii ale lui Petre Țuțea rezidă în definiția dată Omului, „ghem de întrebări”, fixate în lucrarea *Teatrul seminar* (București, „Vestala Alutus”, 1993), în „cunoașterea extatică a lumii sensibile, un fel de trecere la limita investigării exacte”, formulare preluată de la Ion Barbu (*Rimbaud*, în *Pagini de proză*, EL, 1968, p. 109, 115). Dacă Aristotel a expediat paradoxele

ca sofisme, Chrisippos ca propoziții fără sens, iar, în Evul Mediu, ca simple jocuri de rațiune, piatra de încercare pentru capacitatea de analiză și rezolvare, începând din secolul trecut, paradoxurile/aporiile/antinomiile au devenit obiectul de studiu al matematicii și logicii. Petre Țuțea le invocă pentru cazurile de viață creștină.

• T5. **Teoria încremenirii** privește idealul împlinirii majore: perfecțiunea unității absolute ca „înghețare”, „curmarea oricărui proces dialectic”, care „nu poate fi formulată decât în judecăți negative”. La primitivi, imaginea ori metafora nu funcționează, pentru că spiritul lor este imperfect, neputincios de a ajunge la abstracții. În Elada clasică, pentru Parmenide, absolutul și realul aveau caracter negativ: nenăscut, nemișcat, fără-sfârșit etc., iar pentru Heraclit, mișcarea era un fluviu infinit. Artistul modern, dimpotrivă, preferă mișcarea spiritului în zone tabu: absurdul, visul, fantasticul, din nevoia de a proteja viul de „schemele tiranice ale unei rațiuni formulate”. De aici, preferința gânditorului nonconformist de a cultiva paradoxul și obscurul, în scopul de a descrie imposibilul, unica explicație a existenței umane într-un „păstrarea libertății într-un univers în care suntem înlănțuiți”.

Astfel, se poate constata că, la Petre Țuțea, teoriile nu sunt doar simple ansambluri de propoziții/judecăți ori sisteme informaționale, tratate concentric într-o erudită dezvoltare de cantități de informații esențiale pentru a servi scopurilor particulare/ secundare, ci o dezvoltare arhitecturală, de la teorie la metodă, și, în final, la acțiune practică/intelectuală. De la metoda euristică, permanent întâlnită, la punerea în problemă a teoriei, și până la întrepătrunderea de metode care mai de care mai independente și clase de metode, cu excepția metodelor specioase (algoritmice, matematice etc.), vom întâlni în construcția teoriilor proprii și demolarea celor lipsite de veridicitate, toate celelalte, cu preponderență metoda limbajelor simbolice și axiomatice, dar și cea a formulării. Singur o declară: „Această filosofie a nuanțelor ne poate pune în prezența realului total, substanța împletindu-se cu întâmplarea, plâsmuirile închipuirii cu construcțiile raționale.” Așa se explică defalcarea pe care o face nuanței, acesteia subliniindu-i-se nota predominant cromatică, tendința de simplificare a spiritului universal, ideea limită și principiul actualității heraclitice. Aceste aspecte teoretice pot fi descrise, incluzându-li-se termeni specifici: rațiune, gust, mișcare, schimbare, limită,

combinare, degradare, simplificare, precizie, expresie, subiect și obiect.

Aspectele teoretice și termenii enunțați ne ajută să conturăm explicit rostul filosofiei lui Petre Țuțea: „Crearea nuanței este rodul neliniștii produse de setea de frumos, de bine și de adevăr și de noul veșnic neliniștitor”. Totodată, să înțelegem că filosoful nu-și exclude demersul dintr-un sistem logic.

Dezvoltarea teoriilor sale în cadrul structurii unui sistem logic este văzută ca fiind implicită, atât în eseul care a fost inclus în această carte, cât și în tratatul de antropologie creștină, *Omul* (volumul II, „Timpul”, Iași, 1993), asupra căruia nu ne mai oprim în excursul nostru.

Dar structurarea sistemului ca întreg logic este concepută cu un limbaj adecvat de la temă la temă, relațiile semiotice de bază (expresia-obiect, expresia-acțiune și expresia-componente) umplând liste întregi de cuvinte-termeni, adevărate vocabulare speciale, cu caracter semiotic, asemănătoare exprimării nominale. Petre Țuțea face de fiecare dată precizările necesare pentru descifrarea structurii expresiilor și relațiilor formale dintre expresii; numind raporturile dintre expresie și obiect ori relațiile dintre expresii în funcție de relațiile cu obiectul, totul în raport de utilizarea și eficiența lor. Traducibilitatea limbajului natural în planul limbajului mixt (formalizat, constant și simbolic) este făcută cu mare subtilitate, dovedind stăpânirea construcțiilor semiotice. Așa se și explică „didacticismul” lui în a insista aproape agasant în fixarea sensului exact al noțiunii urmărite, printr-o reinterpretare a conținutului cognitiv inițial, asemenea, de pildă, lui David Hilbert în fundamentarea geometriei. Astfel, conceptele de valoare și adevăr capătă alte extensii, stăpânind cu finețe toate meandrele procesului revitalizării dogmelor fundamentale ale religiei creștine.

Oricât de disparate, ca tematică, ar părea celelalte eseuri față de cel care dă titlul volumului, dezvoltarea fiecăruia în parte are în sine aceeași structură ideatică proprie. Este vorba de aspectul emblematic al gândirii originale, în genere, și cel dinamic, în special, al lui Petre Țuțea, care, în peisajul filosofiei naționale române, rămâne o personalitate distinctă, unică prin subiectele atacate, dar și prin modalitățile de interpretare inedite și finalizările filosofice neașteptate.

Chiar în cazul în care eseurile au fost întrerupte brusc, cum sunt *Alchimia medievală creștină* și *Bătrânețea*, structural ele reușesc nu numai să contureze un punct de vedere personal în raport cu tema tratată, ci încheierea subită pare a fi mai mult o

figură de stil, un suspans de maestru, mascat discret cu un „va urma” niciodată acoperit textual. În schimb, altele două, intitulate *Suveranitatea poporului român și Franța și România*, schițe ale crezului politic, deși scurte ca întindere textuală, sunt dense în conținut și profunde în concept.

La acestea din urmă, dimensiunea axiologică este evidentă, introducând clarificări în ordinea sensurilor și valorilor și, totodată, propunând alte ierarhii de valori și sensuri decât cele cunoscute în conștiința și în practica umană. Principiile filosofiei politice aplicate de Petre Țuțea în cele două eseuri reprezintă fie o reacție împotriva tendințelor totalitariste, acaparatoare geopolitic a suveranității națiunilor mici de către cele mari, fie un mod de abordare extrapolitic al relațiilor dintre două națiuni bazate pe conceptul respectului reciproc. Astfel, este oferită o matrice alternativă a unor strategii de teoretizare politică, prin excelență interdisciplinară, filosofia politică fiind o disciplină de graniță, o metapolitică, reflecție filosofică asupra vieții politice. Dar modul de abordare al lui Petre Țuțea este o reacție reflexivă împotriva scientismului arid și agresiv, care a desconsiderat aportul gândirii politice a trecutului prin reducerea filosofiei politice la voința unei singure persoane: conducătorul statului și nu unor principii verificate – voința și destinul națiunii.

Eseul/recenzie dedicat lucrării lui Aldous Huxley, *The Perennial Philosophy* (1946), este un model de interpretare în sens creștin a unui demers de împăcare a filosofiilor.

Titlul cărții eseistului englez este împrumutat de la filosoful Augustinus Steuchus Eugubinus (1497–1548), care, în lucrarea sa *De philosophia perreni* (Lion, 1540; ed. II, 1542), a susținut existența unei filosofii omogene, „filosofia eternă/veșnică”, prin împăcarea tuturor sistemelor și a întregii activități filosofice, dintru începutul tuturor timpurilor și până la el. Prin analiză, Eugubinus constată existența dintotdeauna a unui principiu creator al filosofiei în genere *mens „intelectual”*, datorat lui *Summum Bonum* „binele total/etern” prezent fără excepție în operele fiecărui filosof, ca *proles divina* „rod divin”. Constatarea lui Eugubinus, asemenea predecesorului său, florentinul Marsilio Ficino (1433–1499), în *De laudibus philosophiae/Despre elogiile filosofiei*, se referă la un principiu comun filosofiei de la antici la scolastici – principiul creator al minții, intelectului, *mens angelica* –, existând un principiu suprem – gândirea (*mens mentium* „inteligenta inteligențelor”), din care a radiat inte-

lectul uman. (Ulterior, expresia latinească medievală *philosophia perennis* a fost larg folosită cu referire la filosofia clasică postscolastică a lui Nicolaus Cusanus (1401–1464), Rene Descartes (1596–1650), Gottfried Wilhelm Leibniz (1464–1716) ș.a. precum și de constantă problematică și tematică a tuturor filosofiilor.)

În ceea ce îl privește pe Aldous Huxley, el discută „filosofia eternă”, menționându-l pe Leibniz, dar și experiențele indiene și budiste.

Petre Țuțea, definind încercarea filosofică a rafinatului critic englez drept un „amalgam filosofic”, combate scepticismul acestuia și interferențele budiste cu cele creștine catolice și presbiteriene, neîncrederea în oameni și în posibilitățile lor/prin anularea argumentată a unei atari concepții distructive. Credința în Iisus, în dubla sa existență – de Fiu al Domnului și de fiu al omului – constituie pentru filosoful român coloana vertebrală a optimismului său indubitabil, religiozitatea perenă a întregii lui gândiri ancorate în realitate.

3. Dincolo de cunoașterea proceselor originare aflate în creația divină, respectiv cunoașterea Naturii însăși, Petre Țuțea a avut o preocupare atentă în a înțelege și a aprecia un gânditor, adică Omul însuși, dar nu oricum, ci în intimitățile construcției conștiinței acestuia, a unor anume termeni: conștiința teoretică la zi și măsura ei, căutarea, descoperirea și invenția, descoperirea și inducția, cunoașterea și respectarea proprietății termenilor, conștiința valorii formelor lumii sensibile, umanism-umanitarism-omenie-animalism-spiritualism, suită de idei, conștiința teoretică a aporiilor, calofilia și subiectivismul. Sunt termeni/limită în a-i prezenta profilul spiritual al lui Aristotel (383–322 î.Hr.), marele filosof al Antichității helene, făcând precizarea: „Eu nu am o poziție anti-modernă/.../, fiindcă doresc ca omul să devină stăpân rațional al naturii”. Subiectul îi va fi drag și îl va dezvolta teoretic în cartea cu același titlu *Om, tratat de antropologie creștină* (Iași, „Timpul”, Volumele I–II, 1992–1993). În primul volum *Problemele sau cartea întrebărilor*, Petre Țuțea a ținut seamă de a ierarhiza temele/problemele componente teologiei, filosofiei, științei, artei și tehnicii, luate ca întreg și ca părți separate, încercând să delimiteze viziunea creștină asupra acestora, definind creația umană *homo res sacra homini* (omul este un lucru sfânt pentru om). În volumul al doilea (*Sistemele*

sau cartea *Întregurilor Logice*), precum și în următoarele, a tratat sistemele logice, stilurile, disciplinele și dogmele, cu scopul mărturisit de a realiza conceptul despre Om, în genere, parte intrinsecă a triadei/triunghiului filosofiei lui religioase: *Dumnezeu-Natură-Om*.

Profilul dedicat lui *Aristotel* este restrictiv, întrucât autorul român se referă numai la concepția estetică a Stagiritului, decupând-o din opera acestuia, cu incursiuni sugestive în evoluția aristotelismului de la începuturi (școala peripatetică) și verigile de legătură, epocile arabă, iudaică și scolastică a curentului, precum și a neoaristotelismului, reflexul renascențist, pentru a stabili, în concepție proprie, sensul autentic al operei aristotelice. Este un tur de forță care îl caracterizează pe filosoful român, într-un efort intelectual original ca deschidere și consistență a argumentării, în cuprinderea trăsăturilor esențiale ale esteticii aristotelice.

Celelalte profiluri/portrete, dedicate lui Aurel Baranga, Constantin Brâncuși, Mircea Eliade și Petre Vancea, urmăresc aceleași coordonate de stabilire a caracteristicilor definitorii ale individualităților respective, prin sublinierea unicității, singularității și specificității operelor de artă și știință, ca entități de sine stătătoare. Doi dintre ei i-au fost prieteni apropiați (Mircea Eliade și Petre Vancea), pe alți doi i-a cunoscut direct (Aurel Baranga și Constantin Brâncuși), cu toții fiind diverși ca gen, expunere și finalizare a operelor. Tuturor, însă, le-a studiat opera în perspectivă diacronică, cu observații critice: portretul făcut lui Constantin Brâncuși este mai mult o punere în scenă/regizare, în 1985, a unei discuții purtate cu marele sculptor, în 1938, decât o înregistrare/rememorare exactă a discuției propriu-zise avute cu aproape o jumătate de secol înainte. Puse față în față, relatarea lui de tip *remember* și cea a lui Haig Acterian, realizată imediat de după despărțirea de Constantin Brâncuși, ne oferă deosebiri de vederi, și nu distorsiuni de fapte. În cazul profilului dedicat lui *Aristotel*, estetica acestuia este prezentată în răsursiu, acel procedeu caracteristic în artele plastice și arta cinematografică, prin care extremitățile obiectului reprezentat apar apropiate, iar unele dimensiuni, reduse. Căci „o știință a artelor este greu de conceput, chiar sub forma matematizării, nefiind posibilă fizicalizarea valorilor, *Aristotel* considerându-le nemăsurabile”. Concluzia, „prețul unei opere de artă este expresia calculatoarească și arbitrară gustului”, devine firească în viziunea lui Petre Țuțea.

În profilul creionat lui *Aurel Baranga*, nu se poate constata numai o anumită metodă, ci mai întâi trebuie subliniat prilejul ce i s-a oferit lui Petre Țuțea de a fi publicat, întrucât, din martie 1969, până la data apariției acestui portret, martie 1972, nu văzuse lumina tiparului niciun rând de-al său. Așa se face că, sub cupola prezentării operelor acestui „simplu grefier al vremii sale”, cum își „spune strălucitul dramaturg”, Petre Țuțea dezvoltă propriile păreri asupra artei teatrale, apelând la sentințele lui Sainte-Beuve, Nietzsche, André Gide, Dostoievski, Schiller, Hegel, Jean Santeuil, Dante, după cum apar aceștia citați în cursul portretizării. Dramaturgia și conversațiile cu Aurel Baranga i-au servit lui Petre Țuțea, de după paravanul hiperbolelor („strălucitul dramaturg”, „aspectul clasic al dramaturgiei sale”, „observator generos al desfășurării omenești” etc.), canavaua/etamina pe care să-și brodeze propriile idei despre teatru, în general, despre *teatrul seminar* – concepția sa despre lume și teatru.

Pentru *Constantin Brâncuși*, profilul schițat este *remember*, căci Petre Țuțea refiltrează întâlnirea cu Brâncuși prin perspectiva viziunilor personale de la anii senectuții. Discuția avută cu genialul sculptor rămâne ca un fundal, o cadru patinată de vreme, cu contururi încă întregi, o fotografie de epocă. Martor este memorialul lui Haig Acterian. La acesta, convorbirea este vie, lipsită de intervenții post-datate, în măsura în care a reușit să reproducă din memorie un timp pierdut în sens proustian.

Profilul lui *Mircea Eliade* nu este un simplu expozeu, ci o lucrare care depășește condiția consacrată a unui eseu propriu-zis (fr. *essai* „încercare”), cu nimic mai prejos cu ceea ce ne-au obișnuit G. Călinescu, Mihail Ralea ori Paul Zarifopol, însă superior acestei specii aparte (numite „operă de personalitate”) aflate la interferența filosofiei cu literatura. Autorul nu numai că nu înlătură documentarea și erudiția, le include în spații consistente, asemenea unui studiu academic la înălțimea subiectului ales. Secționarea lui în cincisprezece capitole distincte dovedește seriozitatea întreprinderii, fețele multiple, ale portretului-idee ce i l-a consacrat lui Mircea Eliade. Disecarea fiecărei teme în parte este subordonată convingerii că „drumul drept al lui Mircea Eliade este expresia unei personalități care ilustrează ideea de vocație”, ceea ce și face pe Petre Țuțea să conchidă: „Mircea Eliade este un om religios împlinit.”

Cu *Petre Vancea*, căruia îi realizează portretul spiritual, deși făcea parte ca profesie (savant

oftalmolog) din cu totul altă sferă de preocupări decât cea filosofică, Petre Țuțea nu se sfiște să convorbească pe teme interdisciplinare, cercetate și din punct de vedere religios ori filosofic: neputințe, boala, îmbătrânirea și moartea. Este un portret într-un stil aparte, prilejuit de aniversarea omului de știință român (n. 27 iunie 1902), dar care avea să apară cu mai bine de un an întârziere de la data împlinirii a șapte decenii de existență. Ceea ce surprinde în acest portret este faptul că Petre Țuțea nu menționează niciuna dintre lucrările dedicate de savantul Petre Vancea domeniului meditației extra-profesionale, ca autor a nu mai puțin de șapte cărți de considerații filosofice. Venind din partea unui om de știință consacrat, ele pot fi analizate în dublă reciprocitate. De altfel, o carte-interviu datorată lui Simion Ghinea acoperă o parte din explicațiile invocate de noi.

Ceea ce trebuie consemnat cu precădere sunt criteriile lui Petre Țuțea în aprecierea personalităților și a operelor acestora, care au fost ordonate într-o ierarhie proprie de distingere a judecăților de va-

loare în raport de găsirea adevărului semn/entitate caracteristică fiecăruia în parte. Dominanta a fost de fiecare dată principiul revelației, folosit în deosebierea autonomului de suprasensibil, pentru a evidenția utilul și concretul istoric în sistemele de invarianți acceptate.

Scrierile lui Petre Țuțea la anii senectuții, la vârsta la care puțini europeni au reușit asemenea performanțe, revelează puterea de invenție genetică indubitabilă a romanității, el nefiind unicul român în acest sens.

Bibliografie

Petre Țuțea, ediții și prefete de Mircea Coloșenco: *Lumea ca teatru. Teatrul seminar* (Editura Vestala, Alutus, București, 1993, XXVII+549 p.); *Filosofia nuanțelor* (Editura Timpul, Iași, 1995, 352 p.); *Ieftinirea vieții* (Editura Elion, București, 2000, 112 p.); *Reformă națională și cooperare* (Editura Elion, București, 2001, 255 p.); *Anarhie și disciplina forței* (Editura Elion, București, 2002, XIII+225 p.).

Septembrie

2–6 septembrie: În Aula Magna a Facultății de Drept a Universității din București au început lucrările celei de a XII-a ediții a Congresului de Studii Sud-Est Europene – un domeniu impus la nivel internațional de istoricul Nicolae Iorga – având ca temă de dezbateri „Dinamici politice, sociale și religioase în sud-estul Europei”. Manifestarea științifică a fost organizată de Academia Română în parteneriat cu Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene (AIESEE) și au fost invitați să participe peste 400 de specialiști din peste 30 de țări. Pe parcursul a cinci zile, lucrările congresului au fost împărțite în 35 de secțiuni, acoperind o arie temporală care se întinde din Antichitate până în epoca contemporană, cu o diversitate tematică ce cuprinde disciplinele umaniste: istorie, arheologie, lingvistică, filologie, istoria artei și a dreptului, etnografie, folclor etc.

Tematica integrală a congresului cuprinde: Dinamici religioase între Pontul Euxin și Marea Egee în Antichitate; Retorica religioasă a puterii în Bizanț și în sud-estul european; Sud-estul european și Mediterana Orientală; Cucerirea otomană; Rețele în sud-estul european: politică, comerț, cultură (secolele XIV–XVII); Ortodoxia de la Imperiu la Biserică. Expresii sociale și forme culturale ale credinței; Apocrifele biblice în sud-estul european: variație și transmitere din Antichitate în epoca modernă; Tiparul în și pentru sud-estul Europei; Negustorii în Balcani: solidarități familiale și geografice, rețele și tehnici comerciale; Monumentele bizantine în perioada postbizantină; Cultura scrisă a periferiilor din Evul Mediu în epoca modernă; Literatura fanariotă; Formarea națiunilor sud-est europene; Migrația, condiție umană și politică în sud-estul european; Noi perspective asupra lingvisticii balcanice; Ieșirea din Marele Război: societățile sud-est europene din 1918 în 1923; Balcanii în perioada noului imperialism și dincolo de ea; Moștenirea imperiilor în Balcani: România și Bulgaria în secolul XX; Marea Neagră și strâmtoarele: o permanență istorică sud-est europeană; Devoțiune și donații pioase la Locurile Sfinte din Imperiul Otoman; Traducerile din literatura patristică în sud-estul european; Imperiul Otoman, Balcanii și Mediterana

orientală în lumina călătorilor occidentali; Imaginea creștinătății răsăritene și a Islamului în descrierile de călătorie occidentale din a doua jumătate a veacului al XVI-lea; Între țar, kaiser și sultan: noi abordări ale epocii Revoluției la Dunărea de Jos și în regiunea Mării Negre; Pe fluvii și pe mare: conflict hidropolitic și cooperare maritimă în sud-estul european; De la Ani în România: istorie, tradiție, iconografie; Georgia și sud-estul european: moștenire bizantină și parcurs cultural comun; Minoritățile religioase în sud-estul european; Evreii în Iugoslavia în secolul XX; Frontiera în Balcani: deschidere și închidere a teritoriilor; Doctrine, mișcări și regimuri totalitare în sud-estul european în secolul XX; Viața cotidiană în România comunistă; Uniunea Europeană și statele sud-est europene; Conservarea moștenirii culturale și artistice în sud-estul european; Perspective asupra digitalizării documentelor în arhivele sud-est europene.

În cadrul Congresului au fost organizate mai multe expoziții, mese rotunde și lansări de carte: prezentarea colecției *Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes* (Facultatea de Drept, Sala Online); lansarea culegerii de studii a academicianului Emil Condurachi *Pars Orientis. Studii de istoria culturii europene* (Editura Academiei, 2019), prezentare de acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române; vernisajul expoziției „Floating Spaces. Maps of the Danube Region 1650–1800” (Biblioteca Națională); vernisajul expoziției „Romania and South Eastern Europe. Historical witnesses from the collections of the National History Museum of Romania” (Muzeul Național de Istorie); masa rotundă dedicată lucrării *Constantin Basarab Brâncoveanu. Portrait of a ruler and retrospective of an era (1654–1688)*, două volume (DAR Publishing, 2018–2019), (Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu” al Bibliotecii Academiei).

La începutul fiecărei zile a Congresului, specialiști de prestigiu au susținut conferințe: prof. François de Polignac (École Pratique des Hautes Études, Paris), prof. Bernard Heyberger și prof. Paolo Odorico (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris), prof. Victor Friedman (Universitatea din Chicago și președinte al Comitetului American al AIESEE), prof. Peter Mackridge (Universitatea din Oxford), prof. Oliver Jens Schmitt (vicepreședinte al Academiei Austriece de Științe), prof. emerit Michael E. Stone (Universitatea din Ierusalim), prof. Paschalis Kitromilides (Universitatea din Atena), prof. emerit Paul Magdalino

(Universitatea din St. Andrews), prof. Elena Boeck, Universitatea din Chicago.

19–20 septembrie: La împlinirea a 40 de ani de activitate a Institutului de Biologie și Patologie Celulară (IBPC) „Nicolae Simionescu”, în Aula Academiei Române s-a deschis simpozionul „O călătorie fascinantă de 40 de ani pentru descoperirea secretelor celulei în beneficiul sănătății omului”. În deschiderea acestei manifestări aniversare au susținut alocuțiuni acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, și acad. Maya Simionescu, directoarea IBPC „Nicolae Simionescu”. Au urmat evocări prezentate de prof. Sam Silverstein (Columbia University Medical Center, USA); prof. Irinel Popescu, președintele Academiei de Științe Medicale; prof. Radu Deac, vicepreședinte al Academiei de Științe Medicale; prof. Jean Askenasy, membru de onoare al Academiei Române (University of Tel-Aviv, Israel); prof. Werner Franke (German Cancer Research Center, Germany); acad. Doina Popov (IBPC „Nicolae Simionescu”); dr. Anca Dobrian (Easten Virginia Medical School, USA); prof. Angello Azzi (Tufts University, USA), dr. Florea Lupu (Universitatea din Oklahoma, USA).

Pe agenda de lucru a celei de a doua părți a manifestării, acad. Doina Popov și prof. Jean Askenasy au realizat o prezentare amplă a descoperirilor făcute în laboratoarele IBPC „Nicolae Simionescu”. Au urmat o sesiune de postere a Proiectului „Theravaldis” și *workshop*-ul cu tema „Bolile valvelor cardiace: noi ținte pentru terapii și inginerie tisulară” (moderat de Werner Franke, Ileana Mânduțeanu și Agneta Simionescu).

În a doua zi a Congresului au avut loc sesiunea „Celule și gene” (prof. Jean Askenasy, Anca Dobrian, Angelo Azzi, Dimitris Kardassis, Mircea Ivan) și sesiunea „Funcția și disfuncția celulelor” (Sam Silverstein, Florin Lupu, Cristina Lupu, Alexandru Șchiopu, Zorina Galiș și Șerban Moroșan). După o nouă prezentare de postere, prestigioasa manifestare științifică internațională s-a încheiat cu *workshop*-ul cu tema „În căutarea unor terapii inovatoare pentru diabetul de tip 1” moderat de acad. Maya Simionescu și Nadir Askenazy.

25 septembrie: Aula Academiei a găzduit ceremonia de susținere a discursului de recepție al aca-

demicianului Nicolae Anastasiu cu tema „Memoria pietrelor”. Manifestarea a fost deschisă de acad. Nicolae Panin, președintele Secției de științe geonomiche. În continuare, acad. Nicolae Anastasiu a susținut discursul structurat pe următoarele capitole: Începuturile; Pietrele care ne-au unit, pietrele care ne-au divizat; Pietre pentru eternitate. Cultura pietrei în istoria omenirii; Pietrele, trecerea timpului și schimbările climatice; Pietrele și oamenii din spațiile lor; Pietrele de la Universitate; Pietrele viitorului (comoara de lângă noi). *De laudatio* a fost dat de acad. Dan Rădulescu și citit de acad. Nicolae Panin.

26 septembrie: Acad. Dan Dubină a prezentat în Aula Academiei discursul său de recepție cu tema „Școala de cercetare și ingineria construcțiilor metalice de la Timișoara. Repere istorice, parcurs, consacrare și recunoaștere internațională”. *De laudatio* a fost rostit de acad. Dorel Banabic, președintele Secției de științe tehnice.

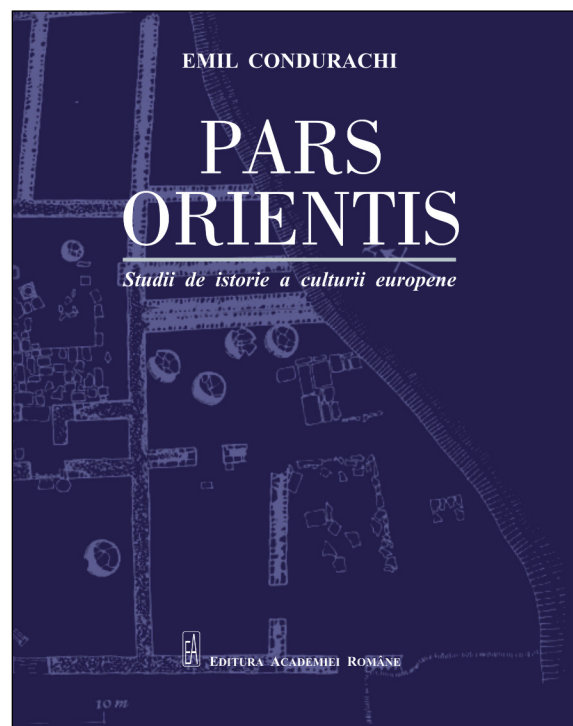
PARS ORIENTIS

Studii de istorie a culturii europene

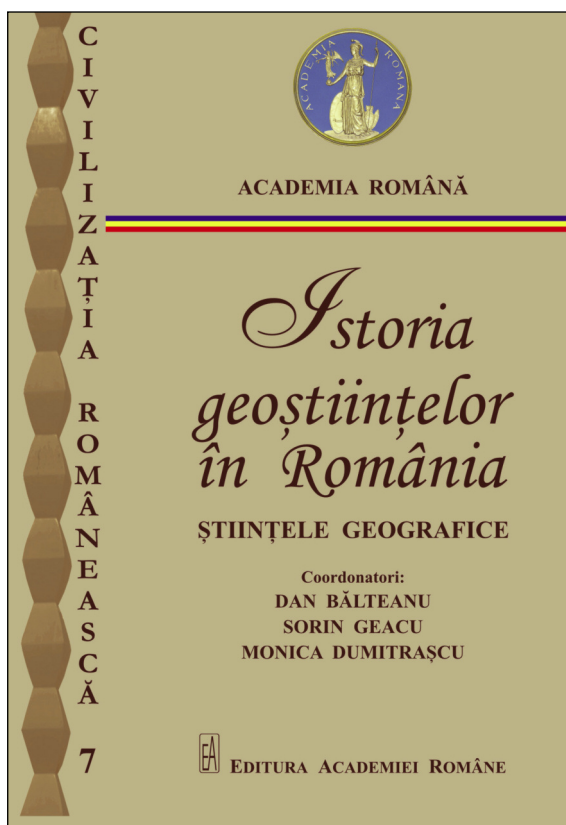
Emil CONDURACHI

Apariția volumului postum al academicianului Emil Condurachi, *Pars Orientis*, se constituie într-un adevărat eveniment editorial. El adună laolaltă nu mai puțin de patruzeci și unu de studii ale istoricului și arheologului Emil Condurachi (1912–1987), membru titular al Academiei Române încă din 1955, laureat al Premiului Herder în 1981. Cartea, de peste patru sute de pagini cu ilustrații alb-negru, reunește studii în limbile română, franceză, italiană, engleză și germană, risipite prin reviste și publicații de specialitate din țară și din străinătate și apărute în intervalul dintre 1935 și 1980, așadar în decurs de patruzeci și cinci de ani. Sunt studii de istoria culturii, a artei, de numismatică, de istoria dreptului, a credințelor, toate datorate unui autor de înaltă autoritate științifică. Ilustrația aferentă unor lucrări dintre acestea este reprodusă la sfârșitul volumului, figurile fiind numerotate de la 1 la 60, cu precizarea studiului sau articolului la care se referă.

Volumul *Pars Orientis* inaugurează o colecție ce va apărea sub egida Institutului de Studii Avansate pentru Cercetarea Levantului din București. De strângerea acestuia s-au îngrijit nemijlocit academicianul Răzvan Theodorescu și regretatul profesor Zoe Petre, fiica autorului, precum și coordonatorul acestuia, Valentin Bottez, conferențiar la Facultatea de Istorie. Volumul cuprinde un cuvânt-înainte sem-

nat de Alexandru Suceveanu, iar de pregătirea manuscrisului s-a ocupat Horia C. Matei. Volumul a fost lansat pe data de 4 septembrie curent la Rectoratul Universității București, în cadrul Conferinței Internaționale de Studii Sud-Est Europene și în prezența unui numeros și distins public, a academicienilor Răzvan Theodorescu și Dumitru Radu Popescu, directorul Editurii Academiei, a profesorului Emil Constantinescu, fost președinte al României, a coordonatorului citat mai sus și a lui Nicolae Iliescu, redactorul cărții.

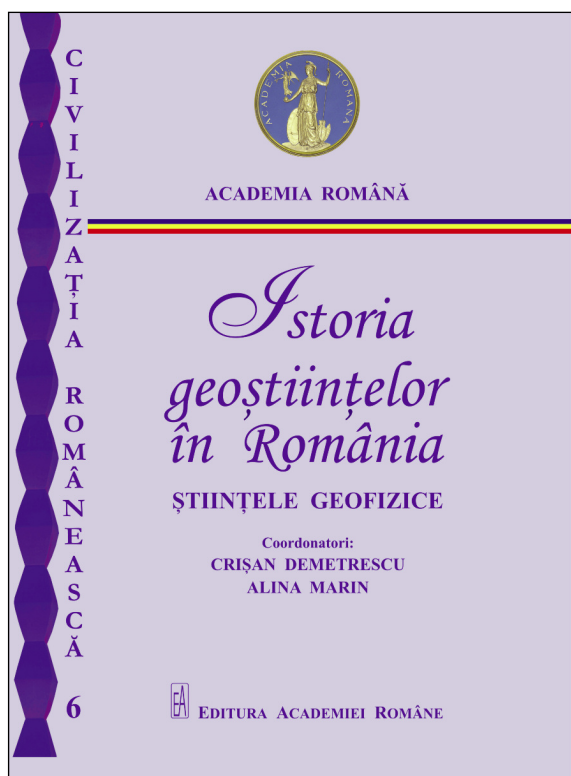

ISTORIA GEOȘTIINȚELOR ÎN ROMÂNIA ȘTIINȚELE GEOGRAFICE

**Coordonatori: Dan BĂLTEANU
Sorin GEACU
Monica DUMITRAȘCU**

Datorat unui valoros colectiv de autori, volumul prezintă Geografia românească – trecut, prezent și perspective; Repere spațiale ale identității naționale și Dezvoltarea geografiei românești.

Un spațiu important este consacrat geografilor români și străini, precum și prezentării unor personalități ale geografiei universale.

ISTORIA GEOȘTIINȚELOR ÎN ROMÂNIA ȘTIINȚELE GEOFIZICE

**Coordonatori: Crișan DEMETRESCU
Alina MARIN**

Lucrare colectivă, alcătuită din 14 capitole, la care au contribuit 25 de autori, acest scurt tratat prezintă istoricul ramurilor geofizicii de-a lungul timpului, mai ales din cursul celor o sută de ani de la formarea statului român.

**PRELEGERI
DESPRE DEZVOLTAREA MATEMATICII
ÎN SECOLUL AL XIX-lea**

Volumele I și II

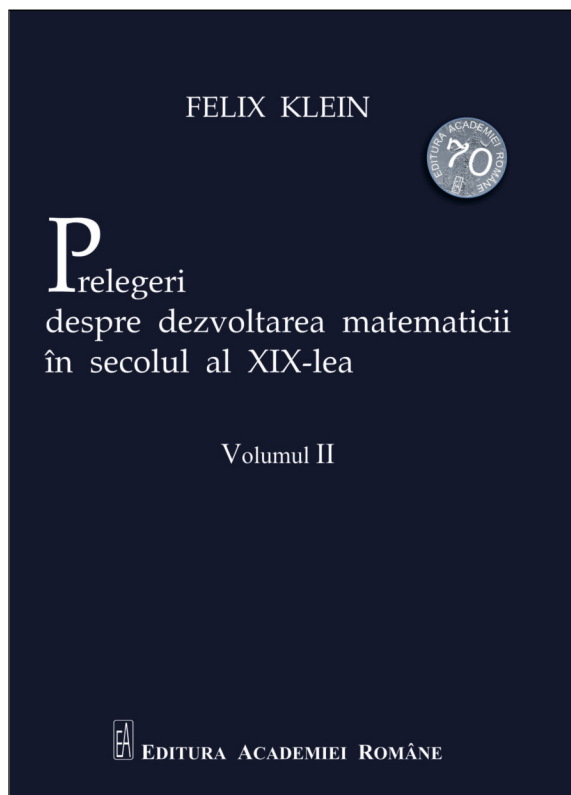
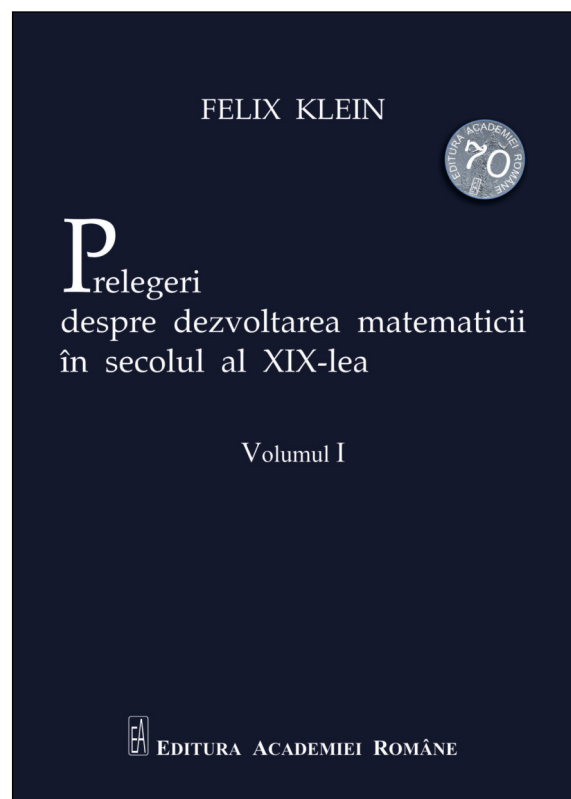
Felix KLEIN

Aceste prelegeri reprezintă fructul matur al unei vieți bogate, petrecute în mijlocul realizărilor științifice, expresia unei înțelepciuni superioare, a unui profund sens al istoriei, a unei culturi umaniste și a unei capacități de evocare magistrale; ele vor avea cu siguranță o mare influență asupra tuturor matematicienilor și fizicienilor, dar și dincolo de cercul lor.

Opera lui Klein ne poate deschide ochii din nou spre conexiunile și liniile de dezvoltare a științei.

În forma ei actuală, opera poartă amprenta fragmentarului și a neterminatului; aceasta este mai curând o schiță decât o expunere istorică echilibrată. Caracterul expunerilor nu este deloc unitar.

Cel de-al doilea volum este dedicat, în special, unei singure discipline, anume teoriei generale a invarianților și a relativității în dezvoltarea lor istorică.

GHID PENTRU AUTORI

Propunerile de articole se predau la redacție în format electronic (CD, stick) sau se trimit prin e-mail, ca fișiere atașate.

Sunt returnate autorilor propunerile de articole care nu corespund indicațiilor din prezentul ghid, care nu sunt culese cu toate semnele diacritice pentru limba română sau franceză și care nu sunt corect scrise în limba română sau străină.

Sunt respinse propunerile de articole care au fost publicate (parțial sau integral), care nu au conținut științific pertinent, elemente originale, resurse bibliografice relevante și de actualitate.

Consiliul editorial decide acceptarea sau respingerea manuscrisului. Autorii sunt singurii responsabili asupra opiniilor și ideilor exprimate.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază!

Din cauza volumului mare de lucru, nu se primesc materiale dactilografiate sau scrise de mână care necesită culegere.

Pentru a scurta timpul de pregătire editorială, lucrările trebuie redactate, după cum urmează:

- Redactarea manuscriselor va respecta standardele precizate de Dicționarul explicativ al limbii române – DEX (ediția 2007, Editura Univers Enciclopedic sau <http://dexonline.ro/>), Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române – DOOM (ediția 2005, Editura Univers Enciclopedic), Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17.02.1993 privind revenirea la grafia cu „â”, și „sunt”, în grafia limbii române (www.acad.ro/alte-Info/pag_norme_orto.htm).

- Cuvintele străine inserate în textul în limba română se vor culege italic.

- Se menționează referințele despre autori: titlul științific, prenumele și numele de familie ale autorilor, funcția, locul de muncă, localitatea, țara și datele de contact (telefon, e-mail etc.).

- Referințele bibliografice se scriu la sfârșitul articolului, în ordinea citării în text, numerotându-se cu cifre arabe, urmate de punct.

- Citările se scriu cu caractere italice. Fiecare citare trebuie să fie însoțită de sursa bibliografică, obligatoriu, menționată în lista de referințe bibliografice.

- Materialul ilustrativ se va prezenta separat de textul articolului, scanat cu rezoluția de 300 dpi, alb-negru cu extensia TIFF, sau se vor prezenta originalele ilustrațiilor, care vor fi scanate și prelucrate la redacție, după care se vor înapoia sub semnătură, autorului.

- În cuprinsul articolului se va menționa locul unde se va plasa figura sau tabelul, precum și legenda figurilor sau titlul tabelului.

- Tabelele trebuie să fie alb-negru fără coloane evidențiate cu alte culori.

De asemenea, dacă există scheme nu trebuie să aibă evidențieri în alte culori.

Dimensiunile unui articol trebuie să fie 5–6 pagini calculator, corp 12 și 3–4 ilustrații.

Redacția revistei „Academica“
Casa Academiei – Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București, tel:
021.318.81.06/2712, 2713

**Abonamentele la revista „Academica“ se pot face prin mandat poștal pe adresa
revistei „Academica“, serviciul difuzare (Tălpeanu Ioana)
sau cu ordin de plată în contul RO64TREZ7055005XXX006462,
Trezoreria sector 5, București.
Prețul unui abonament pentru 12 luni este 36 lei.**

ISSN 1220-5737 76 PAGINI

PREȚUL 3 lei